

DANSKE STUDIER

UDGIVET AF
AAGE HANSEN OG ERIK DAL

1957

J. H. SCHULTZ FORLAG
KØBENHAVN

INDHOLD

ERIK DAL: Inger Margrethe Boberg. 23. juli 1900–9. maj 1957	5
HOLGER JOHANSEN: Om den traditionelle Brug af Ordet »Subjekt« ..	9
PAUL DIDERICHSEN: Udtalen af dansk rigssprog	41
MARIE BJERRUM: Hvorfor rejste Rask til Kaukasus og Indien?	80
MOGENS BRØNDSTED: Christian Winthers versnoveller	101

MINDRE BIDRAG

GUDMUND SCHÜTTE: En navneforklædende episk nøglesaga	126
AAGE HANSEN: Verden er viljedru	128
J. NIMB LASSEN: Kære Moder, hvorfor sover du?	132
ANDERS BÆKSTED: Jan de Vries: Altgermanische Religionsgeschichte	134
INGER M. BOBERG: Haralds Biezais: Die Hauptgöttinnen der alten Letten	140
ERIK HOLTVED: Hans Lynge: Inegpait	141
AAGE HANSEN: Werner Hodler: Grundzüge einer germanischen Artikellehre	142
ERIK DAL: Walter Salmen: Das Erbe des ostdeutschen Volksgesanges..	144
INGER M. BOBERG: Erik Dal: Nordisk folkeviseforskning siden 1800..	146
ERIK DAL: Carl Dumreicher og Ellen Olsen Madsen: Danmark, dejligst Vang og Vænge	148
Dorothe Engelbretsdatter: Samlede Skrifter	149
Selma Nielsens viser	151

Inger Margrethe Boberg

23. JULI 1900-9. MAJ 1957

Arkivar ved Dansk Folkemindesamling, dr. phil. Inger Margrethe Boberg afgik ved døden 9. maj 1957, plaget af en sygdom, der nok tillod en flittig arbejdsperiode mellem to sygelejer, men ikke levnede noget håb. Savnet føles stærkt af den kreds, hvem dansk folke-mindevidenskab ligger på sinde, og dobbelt stærkt af den mindre kreds, der havde lært at værdsætte mennesket Inger Boberg.

For Dansk Folkemindesamling er tabet overordentligt smerteligt. I en lille og på flere måder vanskeligt stillet institution, der trods sin centrale stilling i landet kun råder over ganske få menneskers arbejdskraft, er hver enkelt medarbejders særlige fond af viden og interesser vanskeligt at erstatte.

Dødsfaldet slår også et synligt hul i den kreds af eventyr- og sagnforskere, hvis samarbejde henover landegrænserne er nødvendigt i denne mærkelige videnskab, hvor lokalt, nationalt og internationalt vexelvirker på så særpræget en måde. Den internationale side af dr. Bobergs virke bestod bl. a. i bidrag til den nu halvvejs publicerede 2. udgave af Stith Thompsons monumentale Motif-Index of Folk Literature. Forbindelsen med denne førende personlighed havde Inger Boberg haft lejlighed til at dyrke, da Tagea Brandts legat, tildelt 1945, satte hende i stand til samme år at rejse til USA. Derudover hentede Inger Boberg sine fleste emner indenfor dansk og nordisk folkløse, og i al korthed vil vi se på hendes virke og på nogle af de bøger og afhandlinger, der voxede ud af det, og som skabte hendes position blandt folkemindedyrkerne, hvis arbejder jo langtfra altid ligger (eller skal ligge) på det akademiske plan.

Inger Margrethe Boberg var datter af cand. mag. V. Boberg, der levede indtil for et par år siden; den, der skriver dette, husker hans stoute skikkelse fra sit første skoleår, der var Bobergs sidste år som overlærer. Hans få arbejder indenfor dansk filologi huskes endnu, og under hans påvirkning gik datterens interesser i filologisk retning. Men senere kom religionshistorie og folkeminder til at dominere, hvilket ligesom symbolsk ses af, at hendes første arbejde handlede om form-læren i ældste dansk, men hendes andet om guden Freyr og hans kreds (Filologisk-historisk samfunds pris 1923, resp. 1926). Det var

især C. W. v. Sydow, der ved sine skrifter havde vakt Inger Bobergs interesse for sådanne emner, og med et studieophold hos ham i Lund 1927 skete for alvor drejningen mod den videnskab, der her i landet har så svært ved at give sine dyrkere studie- og senere existensmuligheder.

Imidlertid benyttede DFS sig af den vordende eventyrforsker til nogle særopgaver, og 1932 blev hun assistent i DFS, men først efter H. Grüner-Nielsens afgang 1951 kunne der blive tale om en regulær arkivarstilling for den da særdeles velmeritede dr. Boberg.

De ældste afhandlinger fra 1931 ff. handlede om forskellige egne oldtidshøj-overleveringer, sobre sammenstillinger af det spredte stof fra nye og gamle kilder. En studie over et sagn, der også oftest har en høj med vætter som udgangspunkt, blev på Marius Kristensens foranledning udvidet til disputatsen Sagnet om den store Pans død, 1934. Den filologiske skoling mærkes i udredningen af dette sagns to hovedformer i deres geografiske udbredelse, og der konkluderes i, at sagnet er germansk, evt. germansk-keltisk, og at den enlige antikke optegnelse hos Plutarch er et lån fra nordligere folkeslag. En anden større sagnmonografi er Bjærgfolkenes bagning (Danmarks Folkeminder 46, 1938), sagnene om, at mennesker får lov at smage vætternes bagværk, fx. hvis de har hjulpet »de små« ved at bøde deres redskaber. Ikke få afhandlinger fjøede sig efterhånden til. Synes man, at de er lidt matte at læse, må man erindre, at kvaliteten i en sådan fremlæggelse af korte sagn el. lg. ikke mindst må vise sig i klarhed ved ordningen og præsentationen; rammen om dem er opdelt i så mange stumper, at det er svært for den skrivende at trække vejret frit.

Mere sving er der for så vidt over den sønderlemmende opposition mod en oldsagn-historisk disputats (APhS XVIII, 3 1947), og dr. Boberg kommer i dette lille arbejde ind på sider af sin lærdom og sine interesser, som der ellers kun altfor sjældent var brug for. Hendes horisont strakte sig vidt udover det snævert folkloristiske.

Bedst skrev Inger Boberg, når emnet var en person. Hendes indledning til udgaver af manuskripter af Jacob Bircherod og Jens Kamp (DFm 43, 1936 og 51, 1943), såvelsom det folkloristiske kapitel i Henning Høirups bog om Frederik Lange Grundtvig 1955, viser hende fra den allerbedste side, og det samme gælder tilsvarende »menneskelige« passager i Folkemindeforskningens historie i Mellem- og Nord-europa (DFm 60, 1951–53).

Sidstnævnte bog (der anmeldtes i *Danske Studier* 1953) havde kostet mange års arbejde; den må kaldes Inger M. Bobergs hovedværk og er i stand til at bære en sådan betegnelse. Det er utænkeligt, at en forskningshistorie over en så spredt videnskab i en halv verdensdel skulle kunne undgå berettiget kritik af synspunkter, kapitler og detaljer, og sådan kritik er da også blevet fremsat i ud- og indland. Samtidig har der dog været enighed om, at bogen, der ikke har egentlige forgængere hverken i eller udenfor Danmark, repræsenterer et uhyre arbejde, og at den er en meget værdifuld vejledning på et meget stort og vanskeligt område.

Som naturligt er, har netop *Danske Studier* trykt nogle af Inger M. Bobergs arbejder, tre større afhandlinger (deraf en så tidligt som 1928) og et par små foruden nogle anmeldelser især af udenlandsk folke-mindelitteratur; oftest er anmeldelserne fremkommet på dr. Bobergs initiativ, og *DSt* må være taknemlig over denne udvidelse af synskredsen. Endnu i dette hæfte trykkes to anmeldelser. Den kortere modtog vi for et års tid siden, den længere, som er skrevet på opfordring af dr. Aage Hansen, blev først fundet i efterladenskaberne. Der er altid noget mærkeligt ved at befordre andres arbejder i trykken posthumt, og man vil forstå, at det føles dobbelt mærkeligt i dette tilfælde, hvor anmeldelsen gælder undertegnedes egen folkevisebog.

Med omtalen af små og større bidrag til *DSt* er vi ført lige ind på det personlige område. Thi når vi før nævnede den kreds, der satte pris på mennesket Inger Boberg, må vort tidsskrifts nuværende og sikkert også tidligere redaktører regnes med i kredsen. Noget var der i Inger Bobergs udtryksmåde og væsen, der kunne vanskeliggøre en sådan værdsættelse. Om man har forstået hende ret, var hun ikke blot et alvorligt, men også et ensomt menneske, der ikke i særlig grad nød det privilegium, den stadige forbindelse med nærstående udgør, med dens opmuntringer og retledninger. I forhold til denne lukkede væreform bliver ensomheden både årsag og virkning, og vi tror, at den onde cirkel ofte kunne føles som en jærnring. Forskellige andre omstændigheder kan også have virket i uheldig retning. Nogle års skolevikariat kan slå grimme skår i den, der hverken er kaldet eller udvalgt til gerningen; den i teknisk og økonomisk forstand højst beskedne plads, dr. Boberg indtog til 1951, stod i åbenlyst misforhold til hendes produktion og løbende opgaver; og en af de største planer i hendes forskergering, *Saxokommentaren*, strandede undervejs.

Man glædede sig derfor, når man under sin lejlighedsvisse forbindelse med Inger Boberg fik lov at se hende fra en anden side; så opdagede man, at hverken humør eller charme savnedes i den alvorlige forskers sind, og man erfarede den hjælpsomhed, hun udviste, når den spørgende var accepteret.

Ligeledes glæder man sig over, at to arbejder, som Inger Boberg desværre ikke selv når at se på tryk, er i en sådan stand, at andre uden altfor stort besvær kan bringe dem frem i lyset. Dr. Boberg havde selv truffet dispositioner herfor, og DSt vil siden vende tilbage til dem. De bliver – foruden anmeldelserne i dette hæfte og et bidrag til Maal og Minne – det sidste fra den flittige og redelige folkemindes-forskers hånd.

Inger Margrethe Boberg vil dog ikke blot blive mindet i det øjeblik, disse efterladte arbejder ser lyset, men også – det tror vi bestemt – ved mange andre lejligheder og af mange andre grunde.

Erik Dal.

Om den traditionelle Brug af Ordet »Subjekt«

En Beskrivelse af en grammatisk Sprogbrug og en Undersøgelse af dens Hensigtsmæssighed¹.

Af HOLGER JOHANSEN

Ordet »Subjekt«, i dansk Oversættelse: »Grundled«, bruges af alle, der beskæftiger sig med Sprogteori i Forskning og Undervisning, og det har gennem Generationer gjort og gør stadig udmærket Fyldest, for saa vidt som de Grammatikere, der som Lærlinge er blevet grundigt oplært i den traditionelle Grammatik og ikke senere som udlærte har sat sig hen at spekulere over Ordets *rette* Brug, eller, over hvad Begrebet *Subjekt egentlig* er, næsten i hvert eneste Enkelttilfælde vil være enige om, hvad der skal udpeges som en given Sætnings Subjekt. Tvivlstilfælde findes. Over for Sætningerne

- (1) At glæde andre er hendes største Fryd,
- (2) Hvad er hans Valgsprog?

melder fx. Kr. Mikkelsen (»Dansk Ordføjningslære« S. 9, Anm. 1) Pas. Men saadanne Tilfælde er vist i det væsentlige indskrænket til Sætninger, hvor en Form af »være« forbinder to navneagtige Størrelser, og udgør saaledes et afgrænset Omraade.

For saa vidt skulde alt være i den skønneste eller dog i nogenlunde Orden: Man har et Ord og vakler bortset fra en relativt ubetydelig Enklave af eensartede Tilfælde ikke i dets Brug. Men stillet over for Spørgsmaalet: Hvad forstaas ved Udtrykket »Subjekt«, ikke i dette eller hint specielle Tilfælde, men i al Almindelighed? – vil mange (som fx. den, der skriver dette) enten være i Forlegenhed for deres Svar, eller man vil, naar de har svaret, hurtigt kunne bringe dem i større eller mindre Forlegenhed. Det, man opfordrer andre (eller sig selv) til ved et saadant Spørgsmaal, vil ofte være, at de skal *besinde* sig paa, hvilket Princip eller hvilke Principper der er bestemmende for deres og andres fælles, til en vis Grad – om jeg saa maa sige – *ureflekterede* Brug af et Ord. Udtrykket »besinde sig paa« bruger jeg i denne Forbindelse i Tilknytning til en Passus i L. Wittgenstein: »Philosophische Untersuchungen«² S. 42: »Das was man weiss, wenn uns niemand

fragt, aber nicht mehr weiss, wenn wir es erklären sollen, ist etwas, worauf man sich *besinnen* muss. (Und offenbar etwas, worauf man sich aus irgendeinem Grunde schwer besinnt.)«

En Bekræftelse paa ovenstaaende Betragtningers Rigtighed giver Prof. E. Tranekjær Rasmussen i et Afsnit i Skriftet »Virkelighed og Beskrivelse (En Introduktion til Temaet for Nordisk Sommeruniversitet 1954)«, der hvor han S. 80 f. paa Grundlag af et Foredrag, som Prof. Paul Diderichsen har holdt ved Sommeruniversitetet 1953, nævner forskellige Subjektskriterier, som er blevet fremsat af forskellige Forskere. I Tilslutning hertil anføres forskellige Sætninger, om hvilke det gælder, at snart det ene, snart det andet af de anførte Kriterier ikke passer paa det, der efter traditionel Terminologi vil være at kalde »Subjekt« i den paagældende Sætning. Det paagældende Afsnit slutter: »Det er tankevækkende, at Lingvistikken i flere hundrede Aar har kunnet klare sig med en saa mangetydig Terminus, og at det ikke er lykkedes at skabe en mere eksakt Terminologi, der har kunnet vinde almindelig Anerkendelse.« Nu er – det giver jeg Prof. Tranekjær Rasmussen og hans Hjemmelsmand Prof. Diderichsen Ret i – Ordet »Subjekt« i dets traditionelle Brug i en *vis* Forstand (i hvilken, vil fremgaa af det følgende) flertydigt, men i en anden Forstand er det dog eentydigt, saa sandt som ingen af de to Forskere er i Tvivl om, hvad der i de af dem anførte Sætninger traditionelt gælder som Subjekt. Der gives altsaa Regler, der bestemmer dette Ords Anvendelse, om ikke med absolut – det har jeg allerede antydnet – saa dog med meget stor Sikkerhed. Saaledes er det ikke saa underligt endda, at Lingvistikken i flere hundrede Aar har kunnet klare sig med denne Terminus. Den paastaaede angribelige Mangetydighed er opstaaet saa at sige ad kunstig Vej, ved de talrige fra hinanden afvigende og mod den faktiske Brug stridende Definitioner. Det tankevækkende er for mig i denne Sammenhæng, at det er saa svært at besinde sig paa sin egen med andres overensstemmende Praksis. Jeg har citeret Wittgenstein. Lad mig ogsaa citere en amerikansk Filosof Wilfred Sellars, der i en Artikel »Some reflexions on language games« i Tidsskriftet »Philosophy of Science«, 1954, S. 205 skriver følgende: »After all, it could be argued there are many modes of human activity for which there are rules (let us stretch the word »game« to cover them all) and yet in which people participate (play) without being able to formulate the rules to which they conform in so doing. Should we not conclude that playing

these games is a matter of doing A when the circumstances are C, doing A' when the circumstances are C' etc., and that the ability to formulate and obey the rules, although it may be a necessary condition of playing »in a critical and selfconscious manner« cannot be essential to playing tout court.«

Det, jeg nu i det følgende vil forsøge, er en empirisk semantisk Undersøgelse. Denne Undersøgelses Genstand er ganske vist ikke et Ord i almindelig Hverdagsdansk, men et Ord i det traditionelle grammatiske Sprog, for saa vidt som det har Dansk som Objektsprog. Vi vil forsøge at fastlægge, hvad det er, man i en vis Forstand ubevidst, dvs. uden at henholde sig til en bestemt formuleret, *vedtagen* Definition i almindelig sprogbeskrivende Undervisnings- og anden Praksis kalder »Subjekt«. Eller for at tale i helt moderne amerikansk Stil: Vi vil angive, hvilke Regler der gælder for det Spil, der bestaar i paa traditionel Vis at finde en dansk Sætnings Subjekt. En værdifuld Hjælp til Besvarelsen af dette Spørgsmaal faar man, hvis man følger en Diskussion, der saa langt tilbage som i Aarene omkring 1910 førtes mellem J. Byskov og Otto Jespersen. Byskovs Bidrag til Diskussionen fremkom i 3 Artikler i dette Tidsskrift 1907, 1912, 1914, Jespersens Indlæg i »Sprogets Logik« 1913.³ De to Forskeres Diskussion om disse Emner udmærkede sig ved ikke at være en Polemik, men var baaret af Partnernes uvilkaarlige Optagethed af selve Emnet og faar et vist særligt Præg, naar man betænker, at den blev ført mellem en ikke akademisk uddannet Forstander for et jysk Privatseminarium og en Mand, der nød internationalt Ry som sin Tids førende Anglist. Paa den anden Side er denne Diskussion for os ikke forbilledlig paa andre Punkter, saa sandt som de i Diskussionen implicerede ikke var sig »innebörden« af de af dem brugte Udtryk fuldt bevidst. Denne Kritik maa ikke forarge nogen, for jeg er fuldtud klar over, at den ogsaa rammer mig selv, der kom med et Indlæg i Diskussionen »Om Adverbiets Plads« i Danske Studier 1928. Det var endnu i Sprogvidenskabens Uskyldsalder, hvor det var meget lettere at tale friskt og fornøjeligt og tilsyneladende forstaaeligt om et saa friskt og fornøjeligt og tilsyneladende ligetil Emne som Modersmaalet.

I sin første Afhandling afviser Byskov at betragte »Sagen fra Logikkens Standpunkt« eller at se »paa Grundledet udelukkende som en Betydningskategori... det vilde... være urigtigt, eftersom Sproget selv paa mange Maader viser, hvad der er Grundled. I Dansk kan vi

for det første faa Sproget selv til at træffe Afgørelsen, naar det ene Navneord er et personligt Stedord, idet Nævnefald ikke bruges, naar Ordet er Omsagnsled« (altsaa i Sætningen »jeg er Kaptajnen« viser Formen af Ordet »jeg«, at dette Ord er Subjekt). At det og det formale Fænomen *viser* eller *angiver*, hvad der er Grundledet, er en Udtryksmaade, som Byskov gentagne Gange anvender. Danske Studier 1912, S. 137 udtaler han om Sætningspar som de af ham anførte

- (3) Løver anfalder ikke Slanger,
Løver anfalder Slanger ikke,

- (4) Inspektøren syntes godt om Lærerne,
Inspektøren syntes Lærerne godt om:

»Disse Eksempler viser, at naar der er et Biordsled, eller navnlig en Nægtelse i Sætningerne, viser dette Led ved sin Stilling tydeligt (fx. meget tydeligere end Rækkefølgen af Grundled og Omsagn), hvad der er Grundled i Sætningen... Nægtelsen kan ikke staa imellem Grundledet og Omsagnet. Omsagnet vil her sige det finite Verbum.« Ibid. 1914, S. 130: »Det er i de fleste Sprog ved ydre Kendetegn af forskellig Art, navnlig Substantivernes Nominativsmærke, angivet, hvad der er Subjekt, og man føler, at denne Angivelse er af en saadan Art, at man maa respektere den ved den Bestemmelse, man vil give af Begrebet.« Og i samme Artikel S. 133, i Tilknytning til Sætningspar af Typen,

- (5) Werlauffs Moder var ikke Vilhelmine Fr. Wirth,
Werlauffs Moder var Vilhelmine Fr. Wirth ikke,

siges: »Det er ogsaa her i alle Tilfælde for den umiddelbare Sprogbevidsthed tydeligt nok, hvad der er Grundled i de forskellige Sætninger, og det er i alle... Tilfælde angivet ved Stillingen af Nægtelsen, ganske som i de andre Eksempler, jeg har brugt.«

Naar Byskov saaledes siger, at visse formale Egenskaber *viser*, hvad der er Subjekt, har han dermed tilkendegivet, at det at være Subjekt for ham ikke er identisk med at *have* disse formale Egenskaber. Disse staar aabenbart for ham blot som et *Symptom* paa noget andet. Men hvad dette andet, som ikke er noget formalt og ikke en »Betydningskategori« (i hvert Fald ikke »udelukkende«) saa egentlig er, derom

siger Byskov intet, og jeg tror, at han, hvis vi havde afkrævet ham Svar paa dette Spørgsmaal, vilde være blevet os Svaret skyldig.

Byskov kunde i Stedet for ligesom at lade en saadan ubeskrevet »Ding an sich« staa i Baggrunden paa Grundlag af de af ham gjorte værdifulde Iagttagelser rent positivistisk have udtrykt sig saaledes: »Subjekt« kaldes ved Beskrivelse af danske Sætninger et substantivisk Led, 1. hvis det har Formen »jeg«, »du« . . .; 2. hvis det indtager Førstepladsen i en Sætning af Formen: *Substantiv + Hjelpeverbum + Verbum + Substantiv* (Hunden har bidt Katten); 3. hvis det staar mellem Hjelpeverbum og Hovedverbum (Hunden har Katten bidt); 4. hvis det staar mellem Verbet og Ordet »ikke«, samt visse andre Ord (Hunden bider Katten ikke), og han kunde have nævnt andre, ogsaa af ham fremdragne formale Ejendommeligheder ved et Ord, som bevirker, at det kaldes »Subjekt«. En saadan Beskrivelse af dette Ords Brug, hvad enten den skal tages som en Beskrivelse af faktisk stedfindende Brug eller som en under Hensyntagen til faktisk Brug *vedtagen* Definition, vil jeg kalde »den formale Subjektsdefinition«, og de formale Kendetegn, som den opererer med for Danskens Vedkommende, vil jeg i denne Afhandling kalde »de Byskovske Kriterier«. Hvorvidt den formale Subjektsdefinition fuldtud dækker Praksis, skal senere drøftes. Den gør det i hvert Fald i saa høj Grad, at vi paa dette Punkt af vor Udredning kan lade den gælde for *rimelig*.

Over for Byskov gør nu Jespersen gældende, at i næsten alle Tilfælde, hvor to Led optræder som henholdsvis Subjekt og Prædikat ved Verbet »være«, betegner Subjektet i Sammenligning med Prædikatet det mere specielle, og at dette Indholdskendetegn ogsaa gælder for saadanne Led, der har de af Byskov fremdragne formale Subjektskendetegn. Bemærkelsesværdig er her (S. 56) Jespersens Bemærkning om, at de af ham nævnte »ikke-grammatiske Kendetegn paa de to Kategorier [Subjekt og Prædikativ] maaske ikke træder frem for Bevidstheden.« Jeg forstaar dette saaledes, at Jespersen mener, at vi ved vor Brug af Ordet »Subjekt« ofte *ubevidst* lader os lede af visse Kriterier, og at han dermed implicite siger, at hans Udredning af Forholdene er en *Besindelsesproces*. Meget havde været vundet i Klarhed, hvis han explicite havde indtaget dette Standpunkt og fastholdt det.

Nu er det imidlertid klart, at Jespersen ikke vil kunne faa Medhold i sin These om Subjektet som det mere specielle og Prædikatet som det mere generelle. Byskov kan let godtgøre dette ved en Henvi-

til Tilfælde som (5), hvor vi nok kan operere med Distinktionen *Subjekt: Prædikat* paa Grundlag af de Byskovske Kriterier, men umuligt (i hvert Fald hvad den første Sætning angaar) kan fastholde Distinktionen *speciel: generel*).⁴ Byskovs Kritik kunde ogsaa være rettet mod Jespersens Behandling af Forholdet mellem de to Sætninger

- (6) Det er jeg [med betonet »er«],
 Det er mig [med ubetonet »er«].

At Ordet »det« i første Sætning af (6) nødvendigvis, som Jespersen hævder (S. 59), skulde repræsentere »noget ret ubestemt, der har været Prædikat i den foregaaende Sætning (fx. en Spørgesætning som »Er du syg?« . . .)«, medens Ordet »det« i anden Sætning af (6) staar »i Stedet for noget mere bestemt (fx. »den der har lukket Døren op« el. lign.)«, og at dette sidste skulde være mere bestemt end, hvad der er udtrykt ved »jeg«, forekommer mig at være en ganske grundløs Paa-stand; den første Sætning i (6) kan udmærket være Svar paa Spørgsmaalet »Er du den, der har lukket Døren op?«. Jespersen har saaledes ikke Ret, naar han S. 60 siger »i nogle enkelte i det virkelige liv uhyre sjældent forekommende Tilfælde betegner Ordet »er« absolut Identitet.« Jespersen tænker paa Tilfælde som det af ham anførte

- (7) Floridor er Célestin, og Célestin er Floridor,

og disse er selv i Operetter unægtelig sjældne; men dette gælder ingenlunde om (5) og (6).

Naar Jespersen endvidere siger, at hvis »de to ved »er« forbundne Udtryk har samme Omfang, og . . . de uden Skade kan ombyttes, er der ingen rigtig Mening i at spørge, hvilket af dem der er Subjekt og hvilket Prædikat; vi kan godt kalde dem begge to for Subjekter«, faar det staa for hans egen Regning; han har dermed indført en individuel arbitrær Definition af Udtrykket »Subjekt« for saadanne Sætningers Vedkommende. Almindelig Analysepraksis vil paa rent formalt Grundlag i saadanne Sætninger bestemme det og det som Subjekt og det og det som Prædikat. I første Halvdel af (7) vil saaledes »Floridor« og i anden Halvdel »Célestin« bestemmes som Subjekt.

Naar jeg siger, at Jespersen har indført en individuel arbitrær Definition, saa mener jeg, at det har han *implicite*, men ikke *explicite*, og

deri ligger hans Fejl; han siger hverken »ved Ordet Subjekt vil jeg forstaa det og det« — ej heller er det hans udtrykkelige Maal at beskrive en stedfindende grammatisk Sprogbrug.

Nu har imidlertid Sætningsanalyse paa Grundlag af semantiske Kriterier i al Almindelighed den Mangel, at de indholdsmæssige Relationer mellem Leddene i Sætninger, der i det ydre er af samme eller dog lignende Struktur, er af højst forskellig Art. Jespersen erkender som ogsaa andre baade før og efter ham aabent dette. Ikke blot gør han opmærksom paa, at Kriteriet, der bestaar i Modsætningen *mere speciel: mindre speciel* selvsagt ikke kan bringes i Anvendelse paa Subjekts-Objekts-Sætninger, men han finder heller ikke for disse sidstes Vedkommende noget fælles betydningsmæssigt Kriterium, der tillader at skelne mellem Subjekt og Objekt. Oplysende er i saa Henseende Sammenstillingen hos Jespersen (S. 80) af de engelske eensbetydende Sætninger

- (8) A [Subjekt] precedes B [Objekt],
B [Subjekt] follows A [Objekt]

og de med hinanden delvis eensbetydende tyske »ich liebe den Wein« og »mir gefällt der Wein«. Vi behøver ogsaa blot at kaste et Blik paa følgende danske Sætninger

- (9) Anton ejer Sultan,
(10) Sultan tilhører Anton,
(11) Dickens keder mig,
(12) Jeg elsker Dickens,
(13) N. N. overgik langt de andre Medspillende,
(14) N. N. generede de andre Medspillende

for at indse det rent unyttige, ja aldeles haabløse, i at ville give en almen ren betydningsmæssig Definition, der tillader at adskille det, vi i disse Sætninger *faktisk* benævner som Subjekt, fra det, vi *faktisk* benævner som Objekt.

Stillet over for Umuligheden af at kunne drage et andet Skel mellem Subjektet⁵ og de andre Led griber Jespersen, jeg havde nær sagt som en sidste fortvivlet Udvej, tilbage til »det gamle Fif, at opsøge Verbet og spørge, hvem eller hvad der gør (er osv.) det, som Verbet i den i Sætningen anvendte Form angiver.« (S. 82). Men hvori bestaar

nu ret beset det gamle Fif, at spørge med »hvem/hvad?« Det vilde jeg gerne underkaste en nærmere kritisk Analyse. Det gør Jespersen ikke, han har overtaget Fiffet raat – jeg havde nær sagt fra Barneskolens første Klasse – og derfor kommer han med sin Analyse faktisk ikke til Vejs Ende.

Lad eksempelvis den Sætning, hvis Subjekt vi vil finde, være

(15) Anton har Sultan bidt.

Vi spørger da

(16) hvem/hvad har bidt?

og besvarer dette Spørgsmaal med

(17) Sultan har bidt.

Nu er det klart, at (16) brugt i den anførte Sammenhæng er et rent lingvistisk Spørgsmaal uden nogensomhelst Reference til den ikke-sproglige Virkelighed, eensbetydende med »hvilket af (15)'s Substantialer skal indsættes i Skemaet »– har bidt«, saaledes at det derved fremkomne Udtryk kommer til at passe med (15)?« Dette Ord er, som en Sammenligning af (15) og (17) viser, »Sultan«. »Anton« vilde indsat paa »Sultan«'s Sted i (17) ikke passe med (15). Er det nu Jespersens Mening, at hvis Svaret paa Spørgsmaalet »hvem/hvad osv.« lyder som i det lige behandlede Tilfælde »Sultan«, saa er »Sultan« *per definitionem* Sætningens Subjekt, saaledes at det vil være *selvmodsigende* i det grammatiske Sprog at svare »Sultan« og samtidig paastaa, at »Sultan« ikke er Sætningens Subjekt? Jeg mener, at dette er Jespersens Mening. Og har man denne Mening, saa forudsætter Anvendelsen af Fiffet en Subjektsdefinition, der kan formuleres som følger: En Sætnings Subjekt er det Led, hvis Nominatum (forudsat at Sætningen er sand) følger sig ind i den tilkendegivne Sammenhæng paa den Maade, som Stillingen før Verbet i en Sætning af Formen *Substantial + Verbum* implicerer. Subjekt i en Sætning, der indeholder Verbet »bider«, er saaledes altid det Substantial, der spiller samme Rolle, som fx. »Sultan« gør i Kraft af sin Stilling i Sætningen (17).

Ved at forfølge Jespersens Tankegang ud i dens sidste Konsekvenser er vi saaledes naaet til en Subjektsdefinition, der explicite refererer sig baade til det formale og det semantiske, idet den er af Formen: »Subjekt er ved hvert enkelt Verbum det Substantial, hvis Nominatum

(forudsat at Sætningen er sand) indgaar i Sammenhængen paa den Maade, som det og det formale Karakteristikum ved det paagældende Verbum implicerer.«

Ved en Subjektsdefinition af dette Mønster at vælge just Stillingen før Verbet i Sætninger af Typen *Substantial + Verbum* som Karakteristikum er dog, naar bortses fra didaktiske Hensyn, vilkaarligt. Andre dermed eensbetydende Karakteristika kan gøre samme Fyldest, fx. Stillingen mellem Hjelpeverbum og Hovedverbum. Ganske vist vilde man i saa Fald ikke paa samme Maade kunne anvende »det gamle Fif«, men dettes Værdi er, skønner jeg, udelukkende af didaktisk Art⁶.

Nu kunde man ogsaa mene, at Fiffet blot var en nem Maade at træffe en Afgørelse paa, som ellers ikke vilde være saa nem, og laa uden for fx. Børns Fatteevne. Lad mig illustrere, hvad jeg mener, ved et Eksempel hentet andetsteds fra: Folk, der er interesseret i Fugle, vil ofte gerne vide, om den Fugl, de iagttager, er en ung eller gammel Fugl, om det er en Han eller en Hun, de har for sig. At afgøre dette vilde ikke være saa ligetil, hvis man ikke havde forskellige Fif, saasom Farve osv. En Undulat er ganske ung, hvis dens Fjer fortil paa Hovedet viser det Bølgemønster, der iøvrigt er karakteristisk for Fuglen, og ikke ung, hvis den paa dette Sted er hvid. Og en Spurv er en Han, hvis den har sort Strube. Men at sige, at en Undulat med et hvidt Forhovede per definitionem er ikke-ung, og at en Spurv med sort Strube per definitionem er en Han, vilde være absurd. At vi kan bruge de nævnte Kendetegn, er begrundet i en empirisk Regelmæssighed i Naturen og har ikke noget med Definitionen af »ung/gammel« og »Han/Hun« at gøre.

Og nu dette anvendt paa det gamle Fif – er dets Anvendelighed for dem, der anvender det, begrundet i en saadan blot *empirisk* Regelmæssighed, saaledes at det *i og for sig* var tænkeligt, at vi en Dag traf paa en Sætning, hvor vi svarede »Sultan« paa Spørgsmaalet »hvem/hvad osv.« og samtidig maatte erkende, at »Sultan« ikke var Subjektet – ligesom det jo er tænkeligt, at vi en Dag møder en Spurv med sort Strube, der kan lægge Æg – ja, saa fortjener det gamle Fif virkelig Navn af Fif, og dette Fif maa, saalænge der ikke foreligger en virkelig Subjektsdefinition, være ombølget af en vis Mystik og Uklarhed, som det i nogen Grad er Tilfældet hos Jespersen – men er dette ikke Tilfældet, dvs. er det en Fremgangsmaade, som rigtigt anvendt med logisk Nødvendighed maa føre til et rigtigt Svar, saa baade kan og maa vi

formulere den Definition af Ordet »Subjekt«, ifl. hvilken denne Nødvendighed foreligger, og Fiffet selv vil træde i Baggrunden og Mystikken og Uklarheden forsvinde.

Men dermed er ingenlunde sagt, at det saaledes vundne Begreb er hensigtsmæssigt, ej heller at Definitionen dækker faktisk stedfindende grammatisk Sprogbrug. Og selv om det sidste skulde være Tilfældet, vil man stadig kunne gøre følgende gældende: Hvis det, vi faktisk kalder »Subjekt«, altid har det ene eller det andet af de Byskovske Kriterier, vil man, hvis man ønsker *det*, ved Bestemmelsen af det, man kalder »Subjekt«, i og for sig kunne undlade at tage Hensyn til det semantiske og anvende den før S. 13 omtalte formale Subjektsdefinition.

Det maa dog straks fremhæves, at selv om en saadan formal Subjektsdefinition i og for sig var mulig – hvilket vi snart vil vise, at den ikke er – kunde det semantiske i hele denne Sammenhæng dog ikke lades ude af Betragtning. Thi Grunden til at give de omtalte formale Karakteristika et fælles Navn maatte dog være den, at der kan siges noget fælles om dem. Nu er det eneste fælles af Relevans, der kan siges om de Byskovske Kriterier, dette, at de Substantialer, der har dem, ved hvert enkelt Verbum betragtet for sig indgaar i Sammenhængen paa en bestemt Maade. Er Verbet »eje«, angiver samtlige Byskovske Kriterier Ejeren, er Verbet »tilhøre«, angiver de Ejendommen. Men – og dette kan ikke noksom fremhæves og er blevet fremhævet – det fælles i Betydningen, som Sættet af Subjektskriterier $s_1, s_2 \dots$ har ved et givet Verbum, er ingenlunde altid det samme eller behøver blot at have noget at gøre med det fælles i Betydningen, som de samme Kriterier $s_1, s_2 \dots$ har ved et andet derfra forskelligt Verbum. Om saa var, var Muligheden for en ren semantisk Subjektsdefinition ikke udelukket.

Nu er det imidlertid *ikke* altid muligt i Overensstemmelse med faktisk stedfindende grammatisk Sprogbrug at bestemme en Sætnings Subjekt paa formalt Grundlag ved Hjælp af de Byskovske Kriterier alene. Vi betragter følgende Sætninger

- (18) Hans vidste dette,
- (19) Dette vidste Hans,
- (20) Hans forundrede dette,
- (21) Dette forundrede Hans.

Det, man uden Tøven vil bestemme som disse Sætningers Subjekt, er ikke kendetegnet ved noget fælles ydre Kriterium. Anvendelsen af et saadant maatte vel føre til at ansætte første Led som Subjekt i alle fire Sætninger. Heller ikke er Subjektet kendetegnet ved noget betydningsmæssigt Kriterium. For saa maatte jo enten Personen eller Sagforholdet være Subjektet i alle Sætninger.

Grunden til, at vi uden Vaklen kalder »Hans« i (18)–(19) og »dette« i (20)–(21) for Subjektet, kan kun være den, at i andre Strukturer end den, der er realiseret i (18)–(21)⁷, har ved Verbet »forundre« Betegnelsen for Sagforholdet visse formale Karakteristika, der implicerer, at den kaldes »Subjekt«, medens det samme ved Verbet »vide« gælder for Personbetegnelsen. Hed det »Hans har forundret dette« og »Hans forundrede ikke dette«, ja saa vilde man kalde »Hans« i (20)–(21) for »Subjekt« – og forøvrigt synes det at fremgaa af Ordbog over det danske sprog, at en saadan Sprogtilstand var realiseret i det 18. Aarhundrede, dvs. at man dengang kunde sige »Hans forundrede ikke dette« i Bet. *Hans undrede sig ikke over dette*. Men dette sidste er i denne Forbindelse ikke væsentligt, det væsentlige er følgende: ikke rent formale Egenskaber ved Leddene i Sætningerne (18)–(21) kan bevirke eller motivere, at i (18)–(19) »Hans« og i (20)–(21) »dette« kaldes for »Subjekt«, men kun den Omstændighed, at de hver for sig i de Sætninger, hvor de kaldes »Subjekt«, spiller en Rolle, som i andre Sætningsformer konstant er knyttet til særlige formale Egenskaber. Ved Verbet »forundre« er det Sagforholdet eller Følelsens/Tankens Genstand, der i andre Strukturer har dette Sæt af formale Egenskaber, ved Verbet »vide« er det Personbetegnelsen, der i de andre Strukturer har det samme Sæt af formale Egenskaber.

Over for det her fremførte kunde man fra et rent formalistisk Standpunkt gøre følgende Betragtning gældende: Ganske vist er det rigtigt, at saaledes som Sætningerne (18)–(21) umiddelbart fremtræder, er der intet i deres Form, der kan virke som Rettesnor ved Bestemmelsen af »Hans« som Subjekt i (18)–(19) og »dette« som Subjekt i (20)–(21). Men – kunde man sige – interpolerer man fx. Ordet »ikke«, vil dette Ords forskellige Plads i de derved fremkomne Sætninger tillade at bestemme *det* som Grundled, som for Traditionalisten vil være Grundledet. Vi faar nemlig som Resultat af Interpolationen Sætningerne

(22) Hans vidste ikke dette,

(23) Hans forundrede dette ikke

og kan saaledes ad ren formal Vej gøre en Forskel mellem »dette« i (18) og »dette« i (20), samt mellem »dette« i (19) og »dette« i (21).

Hertil er nu at sige, at vi, naar vi anlægger en saadan Betragtning-maade, alligevel bevæger os ind paa det semantiske Omraade. Thi nok kan en Interpolation af »ikke« i fx. (18) i en vis Forstand *kun* give (22), men Grunden til, at vi maa forkaste en Sætning som

(24) Hans vidste dette ikke,

kan ikke søges i *almene formale* Regler for Substantialers, Verbers og Adverbialers Sammenstilling, men i *Betydningen* af de *specielle* Substantialer »Hans«, »dette« og det *specielle* Verbum »vide«, samt Reglen for, hvor Betegnelserne for de forskellige Relater skal staa ved dette Verbum: hvor det, der betyder Sagforholdet, og hvor det, der betyder Personen, skal staa. (24) er i formal Henseende en fuldgod Sætning, men den er *meningsløs*, paa samme Maade som de Nonsens-Sætninger, lingvistisk orienterede Logikere undertiden retter Søgelyset mod, meningsløse Sætninger som fx.

(25) Onsdag er tykkere end den germanske Lydforskydning,

hvilke ikke den formalistiske Grammatiker, men derimod nok Semantikeren har noget at indvende imod.

Endnu mere tydeligt bliver det, at den traditionelle Brug af Ordet »Subjekt« kun kan fastlægges under Hensyntagen til det semantiske, naar vi betragter de af Wiwel i »Synspunkter for dansk Sproglære« (1901) S. 32 anførte Sætninger. Wiwel siger: »i Sætninger som

(26) den Tyr stangede min Broder – og

(27) den Tyr solgte min Broder

er ingen i Tvivl (i alt Fald kun smaa Børn) – fordi en Mand (min Broder) ikke giver sig af med at stange, og en Tyr ikke kan sælge noget.« Det er klart, at det er en almen meget elementær Realerfaring, som tvinger os til at tyde (26) og (27) paa en bestemt Maade, og det

er endvidere klart, at det kun er paa Grundlag af denne Tydning og ikke paa noget rent formalt Grundlag, at vi i (26) bestemmer »den Tyr« og i (27) »min Broder« som Subjekt. Men dette vil atter sige, at Subjektet er et Ord, som betegner noget, der ifl. den Ytring, hvori det staar, indgaar i den paagældende Sammenhæng paa en bestemt Maade. Denne Maade at indgaa i Sammenhængen paa er, som vi har set, forskellig fra Verbum til Verbum, men den er efter vore hidtidige Undersøgelser altid den, som visse bestemte sproglige Ejendommeligheder, fx. et Substantivs Stilling mellem Hjælpeverbum og Hovedverbum eller mellem Verbum og Nægtelse betegner, og i Kraft heraf, men ogsaa kun i Kraft heraf, bliver det muligt at definere for de Tilfældes Vedkommende, som vi hidtil har beskæftiget os med, den traditionelle Brug af Ordet »Subjekt«.

De af Wiwel anvendte Eksempler (26) og (27) ligger ikke helt paa Linie med (18)–(21). Det er ikke Nonsens at sige

(28) den Tyr har min Broder stanget

i samme Forstand, som det er Nonsens at udtale (24) eller (25). Det er som sagt en almen Realerfaring, der faar os til at tyde (26) og (27) paa en bestemt Maade, medens (18)–(21) uanset al Realerfaring ene i Kraft af Ordenes Betydning kun kan tydes paa een Maade.

I andre Tilfælde er det en speciel Viden, som maaske kun de i den konkrete Talesituation implicerede er i Besiddelse af, som faar dem til at tyde Ytringer paa een Maade og ikke paa en anden. Wiwel siger saaledes træffende S. 32 øverst, at »... i en Sætning som

(29) den Mand gav min Broder Pengene

kan ingen, om han end kan Dansk aldrig saa godt, sige, om »den Mand« eller »min Broder« er Subjekt (og det bliver ikke bedre, selv om man hører det udtalt med Tryk og det hele); ved man det, saa ved man det andetsteds fra.«

Wiwel slutter den Paragraf, hvoraf ovenstaaende er citeret, med følgende Ord: »I alle Eksemplerne ... kendes, som det ses, Subjektet alene af Ordenes Betydning, og hvor ... to af Ordene giver lige god Mening i Forbindelse med Verballeddet »gav«, kan Subjektet overhovedet ikke kendes af denne Sætning alene.« Wiwel, hvis Bog for en

ikke ringe Dels Vedkommende – som bekendt – var rettet mod hans Tids grammatiske Tradition, føler sig øjensynlig m. H. t., hvad han i hvert enkelt Tilfælde kalder »Subjekt«, ikke i Modstrid med Traditionen. Hans Udtalelser synes derfor at godtgøre Umuligheden af en formal Bestemmelse af det, den grammatiske Tradition kalder »Subjekt«.⁸ Vi maa derfor, hvis vi skal give en Subjektsdefinition, der svarer til faktisk stedfindende Brug, og som skal gælde for samtlige de Tilfælde, vi hidtil har beskæftiget os med, anvende en Definition af det S. 16 f angivne Mønster.

Nu er det imidlertid umiddelbart indlysende, at en Definition af denne Art ikke kan anvendes, naar Talen er om Sætninger, der indeholder de af Jespersen S. 79 nævnte Verber, som »ligne«, »skære«, »krydse«, »ægte«, hvilke tillige med Udtryk, der bestaar af Verbum + Præposition, som »grænser op til«, »ligger saa og saa langt fra«, »er beslægtet med«, og talrige andre betegner Relationer, i hvilke Leddene umuligt kan siges at indgaa paa forskellig Maade. Sprogligt giver dette sig Udslag i, at de to Sætningsled salva veritate kan ombyttes eller sammenstilles i vilkaarlig Orden i et reciprokt Udtryk: A har krydset B = B har krydset A = A og B har krydset hinanden = B og A har krydset hinanden. Vi betragter nu følgende to Sætninger

- (30) Paa dette Sted har Vejen tidligere krydset en nu nedlagt Jernbanelinie,
- (31) Paa dette Sted har en nu nedlagt Jernbanelinie tidligere krydset Vejen.

Det er klart, at ved Anvendelse af en Subjektsdefinition af den omtalte Art bliver i begge Sætninger baade »Vejen« og »en nu nedlagt Jernbanelinie« Subjekter, thi begge de Størrelser, disse to Udtryk er brugt om, indgaar i Sammenhængen paa den Maade fx. Stillingen mellem Hjelpeverbum og Hovedverbum implicerer. Der er nemlig kun den ene Maade at indgaa i Sammenhængen paa, og som (30)–(31) viser, kan uden at det gør nogen Forskel i Betydningen, et hvilket som helst af de to Led staa paa den nævnte Plads. Imidlertid kræver almindelig grammatisk Sprogbrug, at i (30) kun »Vejen« og i (31) kun »en nu nedlagt Jernbanelinie« betegnes som »Subjekt«. Vi maa derfor fastslaa, at inden for denne Gruppe Verber er Kriteriet for, hvad der skal kaldes »Subjekt«, et rent formalt.

Heroverfor vil man maaske fra psykologisk orienteret Side gøre gældende, at de rent formale Ejendommeligheder, som bevirker, at et Led i saadanne Sætninger kaldes for »Subjektet«, dog implicerer noget i en vis Forstand betydningsmæssigt, det nemlig, at det paagældende Leds Nominatum er det, Sætningen er om.⁹ Ud fra et saadant Synspunkt vilde vor ovenfor anførte Subjektsdefinition kunne »reddes«, saaledes at den ogsaa kom til at gælde Sætninger, der indeholder Verber af den her omtalte Art. Dette har ogsaa tidligere været min Opfattelse. Men den psykologiske Forskel mellem (30) og (31) forekommer mig imidlertid at være saa vanskelig at gribe og fastholde – jeg benægter ikke, at den er der – at vi i denne Forbindelse gør bedre i slet ikke at regne med den, og ser vi endelig paa to Sætningsforbindelser som

- (32) Den Dreng i 3. Klasse, som saa paafaldende ligner Hans, er ikke hans Broder,
- (33) Den Dreng i 3. Klasse, som Hans ligner saa paafaldende, er ikke hans Broder,

vil enhver Tale om, at Relativsætningen i det ene Tilfælde er om det ene, og i det andet om det andet af de to Led, være uden noget Hold. Lige saa lidt som man ved Betragtningen af (19) og (21) paa et rent *formalt* Grundlag i (19) kan bestemme »Hans« og i (21) »dette« som Subjekt i Overensstemmelse med Traditionen, lige saa lidt er der til den forskellige grammatiske Benævnelse af »som« og »Hans« i (32) og (33) knyttet nogen tilsvarende *semantisk* Forskel. Paa den anden Side maa det fremhæves, at i visse Tilfælde bruges Ordet »Subjekt« med Henblik paa symmetriske Sætninger paa en saadan Maade, at denne Brug kun kan beskrives ved Anvendelse af psykologiske eller, om man vil, pragmatiske Termini. Disse Tilfælde vil senere blive behandlet.

En anden Gruppe Sætninger, paa hvilke en Subjektsdefinition af det ovenfor angivne Mønster ikke kan bringes i Anvendelse, er de Sætninger, hvor to Led bindes sammen af et Verbum i passiv Form, saaledes at de to Led *salva veritate* ogsaa her kan ombyttes. Jeg tænker paa Tilfælde af den saa velkendte Type

- (34) Et Eksempplar af »De gamle danske Tropekolonier« blev foræret Direktøren ved Firmaets Jubilæum,

- (35) Direktøren blev foræret et Eksempplar af »De gamle danske Tropekolonier« ved Firmaets Jubilæum,
- (36) Utaalelige Skatter paalægges Befolkningen,
- (37) Befolkningen paalægges utaalelige Skatter,
- (38) I det følgende Forhør blev den ulykkelige anklagede fravristet flere lige saa urimelige Tilstaaelser,
- (39) I det følgende Forhør blev flere lige saa urimelige Tilstaaelser fravristet den ulykkelige anklagede,
- (40) Al Frihed er blevet berøvet Befolkningen,
- (41) Befolkningen er blevet berøvet al Frihed.

At Relationen i disse Sætninger trods Leddenes Ombyttelighed salva veritate er af fundamental anden Art end i (30)–(33) er indlysende, saa indlysende, at Omtale heraf kan synes overflødig. Saa meget skal dog siges, at Forskellen paa Dansk bl. a. kommer til Udtryk i, at reciproke Udtryk ikke kan træde i Stedet for (34)–(41), som de kan for (30)–(33). Vi kan endvidere sige: Ved vi, om fx. to Mennesker, at Relationen Lighed bestaar imellem dem, og ved vi nøjagtigt, hvori denne Lighed bestaar, saa ved vi alt. Ved vi derimod, at der imellem dem bestaar den Relation, som er betegnet ved det Verbum, som forekommer i (40)–(41) »er berøvet«, mangler vi noget i vor Viden, ogsaa hvis vi ser bort fra Kendskab til Tid og Sted. Vi maa have at vide, kan vi antydningssvis sige, hvem der er den bortrevne, og hvem der er den tilbageblevne. Et tilsvarende Spørgsmaal kan ikke rejses, naar Talen er om Relationen *ligne*.

Nu betegner sædvanligvis af de to Led, som er forbundet ved et af de i (34)–(41) forekommende og dermed beslægtede Verber, det ene en Person og det andet noget upersonligt. Hvordan de to Led indgaar i Relationen, er dermed givet, og derfor er det ogsaa, at Ordstillingen kan være fri. Den har for at sige det flot i 99,99 % af de i det almindelige Liv forekommende Tilfælde ingen Funktion. Der behøver ikke at være og er heller ikke for eksempelvis at holde sig til Verbet »berøve« nogen Plads – om jeg maa udtrykke mig saaledes – forbeholdt Betegnelsen for den bestjaalne og Betegnelsen for det stjaalne. Konstruerer nu Grammatikeren en Sætning som

- (42) Barnet blev berøvet Moderen i Koleraaaret 1853,

og præsenterer han den for andre Mennesker ledsaget af Spørgsmaalet »hvem døde?«, vil han efter min Erfaring faa et Svar i Retning af »det kan man ikke sige, det kan baade være den ene og den anden.« (42) er dobbelttydig paa lignende Maade som (29) er det. Der skal mere til end blot Kendskab til Dansk for at forstaa Ytringer af denne Art paa den Maade, de kan være ment. Men een Ting er i Modsætning til (29) givet ved (42): Uanset om man tolker (42) saadan eller saadan, om man vil lade Barnet eller Moderen være den, der dør, er »Barnet« efter gængs grammatisk Sprogbrug Subjektet. Det er i Sætninger af denne Art Stillingen, der er det afgørende, saaledes kaldes jo i (40) »al Frihed« (Betegnelsen for det stjaalne) og i (41) »Befolkningen« (Betegnelsen for den bestjaalne) for »Subjekt«, fordi disse Ord i hver sin Sætning staar paa første Plads.

Der kan ogsaa være Grund til at sammenholde (34)–(41) med (18)–(21) og (27). Disse Sætningsgrupper har det tilfælles, at i dem er en Ombytning af Leddene uden Betydningsændring mulig. Men denne Ombyttelighed er for (18)–(21)'s og (27)'s Vedkommende som før sagt ejendommeligt nok indskrænket til Sætninger af Formen: *Substantial + enkelt Verbum + Substantial*. Hvis man frit og meningsfuldt kunde sige, ikke blot: »Hans har vidst dette«, men ogsaa »dette har vidst Hans«, og ikke blot »dette har forundret Hans«, men ogsaa »Hans har forundret dette« osv. osv., vilde Paralleliteten mellem de to Grupper (34)–(41) og (18)–(21) være fuldstændig; hvordan »man« saa vilde have benævnt Leddene, er det vel ørkesløst at spekulere over; een Ting er dog givet: nogen forskellig Benævnelse kunde man ikke med Rimelighed i det tænkte Tilfælde have givet Ledet »Hans« i de to Sætninger (18) og (20).

En tredje Gruppe Sætninger, ved hvilke det rent formale ligeledes er afgørende for, hvad der skal kaldes Sætningens Subjekt, er Sætninger med betydningsløst »det« af Typen

(43) Det regner.

Den grammatiske Sprogbrug ligger dog her ikke helt fast, idet nogle vil betragte Sætninger som (43) som subjektløse Sætninger og kun lade »det« gælde som uegentligt Subjekt.

Hvad endelig »der«-Sætningerne angaar, er det efter den almindelige Sprogbrug ikke det Ord, der staar paa den Plads, der ellers er Sub-

jektets, nemlig Ordet »der«, der kaldes Subjekt, men det Ord, der staar paa den Plads, der ellers er Objektets. Dette er i fuld Overensstemmelse med vort Definitionsmønster S. 16 f. Definerer vi nemlig i Overensstemmelse med dette Mønster »Subjektet« som »det Substantial, hvis Nominatum indgaar i Sammenhængen paa samme Maade som Nominatum for det Substantial, der ved det paagældende Verbum staar mellem Hjælpeverbum og Hovedverbum«, saa bliver fx. i Sætningen

(44) saa var der faldet en Tagsten ned fra Taget

»en Tagsten« Subjektet, saa sandt som dette Udtryk spiller samme Rolle som fx. Udtrykket »Blikkenslager N. N.« i Sætningen

(45) saa var Blikkenslager N. N. faldet ned fra Taget.

At man saa kan opstille andre Regler for Brugen af Ordet »Subjekt«, ifl. hvilke »en Tagsten« i (44) ikke kan betegnes som »Subjekt«, og at man kan finde en saadan Terminologi mere hensigtsmæssig end den traditionelle, er en anden Sag.

De formale Ejendommeligheder, som er bestemmende for, om man i Henhold til traditionel Sprogbrug vil kalde et Led for »Subjekt« i Sætninger af Typen (30)–(41), er de Byskovske Kriterier. Disse behøver vi dog ikke at regne op, men vi kan udtrykke os saaledes: De formale Ejendommeligheder, som i Forbindelse med Verber af anden Type end de i (30)–(41) forekommende vil bevirke (i Henhold til en Definition af Mønsteret S. 16 f, fx. den ovenfor givne), at et betydningsbærende Substantial kaldes »Subjekt«, bevirker ogsaa i Sætninger af Typen (30)–(41), at det paagældende Led kaldes »Subjekt«. Erstatte vi fx i (32) og (33) »ligner« med »beundrer«, bliver i (32) »som« og i (33) »Hans« Subjektet, fordi Ordstillingen da tildeler de af disse Ord betegnede Størrelser en bestemt Rolle, den som ved dette Verbum i Overensstemmelse med en Definition af Mønsteret S. 16 f, fx. den ovenfor givne, er Subjektets.

Jeg sagde ovenfor S. 10, at Ordet »Subjekt« i dets traditionelle Brug i en vis Forstand er flertydigt. Det er det – som vi nu har set – for saa vidt som dets Brug maa angives forskelligt for forskellige Sætningsgrupper. Men det er ikke flertydigt paa en saadan Maade, at dets

Anvendelse med Henblik paa bestemte Sætninger kan give Anledning til Misforstaaelser og Selvmodsigelser. Jeg kan ikke se, hvordan ifl. den traditionelle Sprogbrug »et Led baade kan være »Subjekt« og »ikke-Subjekt«, som det hævdes af Paul Diderichsen i »Festskrift til L. L. Hammerich« (1952), S. 103.

Da nu de forskellige Størrelser, som faktisk kaldes »Subjekt«, ikke ved en enkelt Definition, som det synes, kan bringes ind under een Hat, rejser sig Spørgsmaalet om en Korrektion af den traditionelle grammatiske Terminologi. Det vil nu være en nem og lidet forstyrrende Ændring, om man i Sætningerne (30)–(33) og (34)–(41) kalder det for »formalt Subjekt«, som man hidtil har kaldt »Subjekt« slet og ret. Ved et »formalt Subjekt« vil vi da forstaa en Størrelse, som ikke tilfredsstiller en Subjektsdefinition af Mønsteret S. 16f, men som har saadanne formale Egenskaber, at hvis et betydningsbærende Substantial har disse Egenskaber i en Sætning, hvis Verbum er asymmetrisk og hvis Led *salva veritate* ikke er ombyttelige, vil det ifl. Subjektsdefinitionen og de Betydningsregler, der gælder for dansk Sprog, være Sætningssubjekt.

Saaledes vil ogsaa »det« i (43) være et formalt Subjekt. Det tilfredsstiller ikke en Subjektsdefinition af Mønsteret S. 16f, fordi »det« intet Nominatum har, men sætter vi et betydningsbærende Ord i dets Sted, fremkommer derved en Sætning, hvor dette betydningsbærende Ord er Grundled, fx. »Kuglerne regner«. Endvidere vil »der« blive formalt Subjekt i (44); »der« staar mellem Hjælpeverbum og Hovedverbum, og et betydningsbærende Substantial vil i denne Stilling ifl. Subjektsdefinitionen være Subjekt, jvf. (45). Endelig vil i (32) »som« og i (33) »Hans« blive formale Subjekter, for ændrer vi, som før nævnt, Verbet »ligner« til fx. det asymmetriske Verbum »beundrer«, vil i de derved fremkomne Sætninger henholdsvis »som« og »Hans« blive Subjekt. Betragter vi endvidere Sætningerne i Gruppen (34)–(42), saa staar fx. i (35) »Direktøren« og i (34) »et Eksempel af osv.« paa første Plads i Udtryk af Formen: *Substantial + Hjælpeverbum + Hovedverbum + Substantial*, og i Sætninger, der indeholder almindelige asymmetriske Verber, hvor Leddenes Ombytning *salva veritate* ikke er mulig, er dette en Egenskab, der udtrykker det samme som Stillingen mellem Hjælpeverbum og Hovedverbum, hvorfor, hvis vi gaar ud fra Definitionen, S. 21, denne Egenskabs Bærer er Sætningens Subjekt. Saaledes bliver »Direktøren« i (35) og »et Eksempel af osv.« i (34), hvad jeg kalder »formalt Subjekt«.

Vi saa ovenfor, at et Tilfælde som (29) maa betragtes som dobbelttydigt; det samme gælder et Tilfælde som

(46) hvem driller Hans?

og i en vis Forstand, men paa en anden Maade

(47) hvem ligner Hans?

og svarende til (29) ogsaa

(48) den Dreng ligner Hans.

Medens man kan kalde Tilfælde som (29) og (46) for reelt dobbelttydige, kunde man kalde (47) og (48) for psykologisk dobbelttydige. Og alt efter som man opfatter disse to Sætninger paa den ene eller den anden Maade, vil man, hvis man følger traditionel Sprogbrug, kalde enten det ene eller det andet af de to Led i (47) og (48) for »Subjekt«. Jeg skal ikke gaa nærmere ind paa den psykologiske Tydning, men blot konstatere, at Spørgsmaalet (47) kan opfattes baade saaledes, at det vil fremkalde Svaret »x ligner Hans« og saaledes, at det vil fremkalde Svaret »Hans ligner x«. I første Tilfælde vil man kalde »hvem«, i andet »Hans« for »Subjekt«. Paa lignende Maade vil man, hvis man vil negere (48) saaledes: »den Dreng ligner ikke Hans«, kalde »den Dreng« for »Subjekt«, og hvis man ud fra en anden psykologisk Indstilling vil negere saaledes: »den Dreng ligner Hans ikke«, vil man kalde »Hans« for »Subjekt«. Men om man saa hører det udtalt med Tryk og det hele, som Wiwel siger, kan man ikke vide, hvilken psykologisk Indstilling der er den Talendes. Har man det paa Fornemmelsen, saa stammer det andetsteds fra. Vi kunde i Stedet for »Subjekt« brugt om saadanne Tilfælde indføre Betegnelsen »psykologisk Subjekt«.

I den senere Tids Sprogforskning har der været en Tendens til at afgrænse Brugen af Ordet »Subjekt« ved Hjælp af et Princip, som man kunde kalde »Integritetens Princip«. Har jeg forstaaet Tankegangen heri ret, vil dette Princip i første Omgang føre til følgende Subjektsdefinition: »Subjekt« kaldes det Substantial x, hvis Forhold til Verbet

er saaledes, at ingen af de to Led, x og Verbet, kan vikariere for Kombinationen af x og Verbet. Lad os betragte Sætningen

(49) Jeppe drikker Brændevin.

Her er – kan man sige – »Jeppe« en integrerende Bestanddel af Forbindelsen

(50) Jeppe drikker,

medens »Brændevin« udmærket kan udelades, saaledes at »drikker« kan siges at kunne vikariere – i hvert Fald for en formal Betragtning – for

(51) drikker Brændevin.

(50) er en fuldgod Sætning, medens (51) – i hvert Fald ved første Øjekast – ikke synes at være det. Men betragter vi nu Sætningen

(52) derpaa slaar Nille Jeppe,

saa kan vi, hvis vi kun tager Hensyn til det formale, lige saa godt stryge »Nille« som »Jeppe«. De to Udtryk

(53) derpaa slaar Nille – og

(54) derpaa slaar Jeppe

er lige gode – nogle vil maaske hellere sige: lige daarlige – Sætninger, dog deres Forekomst er vel forenelige med det danske Sprogs Love.

Det er nu imidlertid klart, at skal vi ad denne Vej bestemme »Nille« som Subjekt, bliver det en Operation à la det gamle Fif. Dette bestaar anvendt paa denne Sætning i Virkeligheden i at isolere Verbet »slaar« og foran det anbringe det Substantial, der sammen med »slaar« danner en Sætning, *der i Indhold svarer til (52)*, dette Substantial bliver da Sætningens Subjekt.

Anvender vi den anden Metode, stryger vi det Substantial, der kan stryges, saaledes at det tiloversblevne *indholdsmæssigt kommer til at svare til (52)*. Det tilbageblevne Substantial er da Sætningens Subjekt.

Nu er imidlertid denne Betragtningsmaade behæftet med visse Vanskeligheder. Spørger vi nemlig Nille »hvad bestiller Jeppe?«, kan hun tænkes at svare ikke blot (49) og (50), men ogsaa (51), ja maaske

ogsaa blot slet og ret »drikker«. Lad mig belægge det næstsidste Svar (51) med et autentisk Eksempel. I et Nummer af Tegneserien »Far til fire« finder følgende Replikskifte Sted: Spørgsmaal: »Hvor kender du alle de Døgnmelodier fra?«. Svar: »Hører dem i Radioen«. Sagen er den, at Integritetsprincippet generelt kun kan anvendes i Tilknytning til visse Former for Sætninger fx. visse Bisætninger. I Sætningen »fordi jeg hører dem i Radioen« kan for en rent formal Betragtning, hvis vi bibeholder »fordi« og »hører«, af de andre Led kun »jeg« ikke stryges. Heraf følger nu, at en Subjektsdefinition paa Grundlag af Integritetsprincippet for Hovedsætningers Vedkommende i Princippet maa falde ud, omtrent som følger: Det Substantial, som ved Sætningens Omdannelse til en Bisætning, vel at mærke af tilsvarende Indhold, ikke vil kunne udelades, er Sætningens Subjekt. Men ogsaa dette minder om det gamle Fif. Den Definition, som kan opstilles i Tilknytning til dette, kan vi nemlig ogsaa give følgende Formulering: Det Substantial, som ved Sætningens Omdannelse til et Udtryk, som bestaar af Substantial + Verbum, vel at mærke af tilsvarende Indhold, vil staa paa Pladsen før Verbet, er Sætningens Subjekt.

Ogsaa for Integritetsprincippet kommer de symmetriske Verber til at spille en lignende Rolle som ved Anvendelsen af det gamle Fif. Hvad er, naar man lægger dette Princip til Grund, Subjekt i Sætningen

(55) i Punktet P skærer Linie AB Linie CD?

Spørger vi »hvem/hvad skærer?«, kan vi lige saa godt faa Svaret »Linie AB skærer« som »Linie CD skærer«. Og laver vi, idet vi følger Integritetsprincippet, (55) om til en Bisætning af tilsvarende Betydning, faar vi baade

(56) hvis Linie AB skærer Linie CD i Punktet P – og

(57) hvis Linie CD skærer Linie AB i Punktet P.

I (56) kan kun »Linie AB« og i (57) kun »Linie CD« udelades.

Jeg har ovenfor hævdet, at den traditionelle Brug af Ordet »Subjekt« er eentydigt i den Forstand, at man i næsten alle Tilfælde vil være enig om, hvad der er en given Sætnings Subjekt. Jeg har forsøgt at give en Definition, der skulde være dækkende for de fleste Sætningers Vedkommende, og for de Sætningers Vedkommende, hvor denne ikke

kunde gælde, har jeg givet andre Definitioner og foreslaaet, at man for disse Tilfældes Vedkommende kunde anvende Udtrykkene »formalt Subjekt« og »psykologisk Subjekt«. Det kunde derfor se ud, som om det var min Hensigt at gaa ind for en Fortsættelse af hidtidig sprogbeskrivende Praksis paa dette Omraade eller i hvert Fald at søge at redde, hvad reddes kan. Nok har noget saadant engang foresvævet mig, men lang Tids indgaaende Beskæftigelse med Emnet har faaet mig til at lade denne Tanke fuldstændig falde.

Eet er nemlig, om der bestaar eller kan etableres Regler, efter hvilke et Ord kan udpeges som en Sætnings Subjekt i Overensstemmelse med traditionel Praksis, et andet er om Ordet »Subjekt«'s Anvendelse i Sprogbeskrivelsen har været fremmende eller hindrende for Erkendelsen. Jeg nærer ingen Tvivl om, at det sidste har været Tilfældet. Lad mig belyse dette med et Par Eksempler. Først et særligt grelt, hentet fra Kasussprogenes Grammatik. I de fleste tyske Grammatikker staar der, at Subjektet staar i Nominativ: Vi efterprøver nu denne Sætnings Rigtighed. Lad os fx. se, om den holder Stik ved Sætninger, der indeholder Verbet »interessieren«. Vi træffer paa Sætninger som fx. »der Fall interessiert mich« og finder Paastanden bekræftet. Subjektet staar – ingen vil bestride det – faktisk i Nominativ. Det samme gælder Sætninger, hvis Verbum er »beunruhigen«, det hedder »der Fall beunruhigt mich«, hvor det om »der Fall« gælder baade, at det er Nominativ, og at det er Sætningens Subjekt. Ved Verbet »ahnen« ligger Forholdet paa en særlig Maade. Tidligere sagde man »mir ahnte dieser Ausgang«, i Dag siges ogsaa »ich ahnte diesen Ausgang«, men dette gør intet Skaar i Regelen, før som nu staar Subjektet i Nominativ. Det er klart, at der her er noget, der ikke stemmer: Subjektet er ikke en af Nominativ uafhængig Størrelse; hvorvidt et Led skal kaldes »Subjekt« eller ej, er ved Verber, der betegner flerleddede Relationer, simpelthen bestemt af, om det staar i Nominativ eller ej. Sætningen »Subjektet staar i Nominativ« er af en ganske anden Art end Sætningen »»von« styrer Dativ«. Men de læses (det har jeg i hvert Fald selv gjort), uden at man gør sig Forskellen mellem dem klar.

Og nu Dansk: Forholdene, som de faktisk er, træder ikke frem i det rette Lys, naar Wiwel S. 30 – vel at mærke i fuld Overensstemmelse med almindelig grammatisk sprogbeskrivende Praksis – udtaler: »Vi vil nu se lidt nærmere paa, ved hvilke grammatiske Midler Subjektet gør sig bemærket. Disse er da følgende: A) Som ovenfor foreløbigt om-

talt, er der nogle faa Ord, der optræder i forskellig Form for at betegne et forskelligt Forhold til Verballedet; disse to smaa Rækker Ord-former er:

jeg, du,
mig, dig,;

den første Række er altid Subjekt, den anden aldrig . . . B) dernæst viser *Ordstillingen* os Subjektet i mange Tilfælde, fx. [den følgende Nummerering er min og ikke Wiwels]

- (58) a: *den Mand* har givet min Broder Pengene,
b: den Mand har *min Broder* givet Pengene;
- (59) a: *den Mand* gav ikke min Broder Pengene,
b: den Mand gav *min Broder* ikke Pengene;
- (60) a: alligevel gav *den Mand* min Broder Pengene,
b: alligevel gav *min Broder* den Mand Pengene;
- (61) a: fordi *den Mand* gav min Broder Pengene,
b: fordi *min Broder* gav den Mand Pengene;
- (62) a: gav *den Mand* min Broder Pengene?
b: gav *min Broder* den Mand Pengene?«

Naar Wiwel beskriver det af ham fremlagte, og hvad Sætningerne (58)–(62) angaar, yderst instruktive Materiale under Anvendelse af Udtrykket »Subjekt«, idet han ligesom Byskov siger, at det og det formale Kendetegn viser os Subjektet, havde det været en fuldkommen adækvat Beskrivelse, hvis man ved »Subjekt« kunde forstaa en uafhængigt af det formale bestaaende Indholdsstørrelse, som fx. Agens. Dette er imidlertid, hvis man skal holde sig til det, Traditionen i hver enkelt Sætning kalder »Subjekt« – som vi har set det – ikke muligt. Udtrykket »Subjekt« kan, som det faktisk bruges, for en meget stor Del Sætningers Vedkommende kun bestemmes som det Led, der indgaar i Sammenhængen paa den Maade, som de og de eller det og det formale Kriterium implicerer. Vi valgte ovenfor – bevidst vilkaarligt – Stillingen mellem Hjælpeverbum og Hovedverbum, jvf. (58) b, som dette Kriterium. Nu er den Sætning, som man efter Wiwels Opstilling og hans Intention (saaledes som jeg har forstaaet den) kan og skal udlede af (58) b følgende: Stillingen mellem Hjælpeverbum og Hoved-

verbum angiver, at det paagældende Led er Subjekt. Denne Sætning er imidlertid, hvis vi lægger ovenstaaende Subjektsdefinition til Grund, en ren og skær Tautologi.

Nu kunde vi selvfølgelig ogsaa bruge et eller flere andre formale Kriterier i vor Subjektsdefinition, men saa vilde der være en eller flere andre Sætninger af Formen: »det og det eller de og de formale Kriterier angiver, at det paagældende Led er Subjekt«, som vilde blive Tautologier. De vilde blive Sætninger af en lignende empirisk Indholdsløshed som den ovenfor omtalte Sætning, der figurerer i Kasussprogenes Grammatik: Subjektet staar i Nominativ.

Endvidere er den Sætning, som vi hos Wiwel skal udlede af (58) a, følgende: Stillingen paa første Plads i en Sætning af Formen *Substantial + Hjelpeverbum + Hovedverbum + Substantial* angiver, at det paagældende Led er Subjekt. Denne Sætning bliver, hvis vi definerer »Subjekt«, som vi har gjort det, eensbetydende med: Stillingen paa første Plads i en Sætning af Typen (58) a angiver det samme som Stillingen mellem Hjelpeverbum og Hovedverbum, men den udtrykker dette Indhold paa unødvendig indirekte og uigennemsigtig Maade.

Nu er imidlertid det, at gaa ud fra Stillingen mellem Hjelpeverbum og Hovedverbum som sagt ganske vilkaarligt. Det, der kan læses ud af de Kendsgerninger, som Wiwel i sit Værk paa det paagældende Sted (som den første?) lægger frem for os, hvad er det i Virkeligheden andet end følgende: Formerne »jeg«, »du« . . ., den Stilling, som det udhævede Ord indtager i Sætninger af Form som (58) a . . . den Stilling, som det udhævede Ord indtager i Sætninger af Form som (62) b, implicerer det samme? Og vi kan føje til, at det, de nævnte formale Kendetegn implicerer ved Verbet »give«, er Rollen *Agens*. Men erstatter vi »give« med »misunde«, betegner de nævnte Kendetegn Rollen *Følelsens Indehaver*, og erstatter vi »give« med »volde« og »den Mand« med »den Omstændighed« og »Pengene« med »megen Fortrød«, faar vi noget helt tredie (»den Omstændighed voldte min Broder megen Fortrød«). Og spørger vi nu, hvad siger *Wiwel* andet og mere af rigtigt og vigtigt end det, der er sagt her, om de Sætninger og Former, han paa det anførte Sted stiller sammen, maa Svaret blive – forekommer det mig – at han intet saadant siger. *Wiwel* ser, at de nævnte formale Egenskaber, hvad enten de bestaar i Kasusformer eller en bestemt Placering i et Sætningsskema, hører sammen. Men de hører for ham sammen ved at være Kendetegn for Subjektet, en Paa-

stand, Udtryksform, eller hvad man vil, der, saa udbredt den end er, tilslører den Kendsgerning, at det, der binder disse formale Karakteristika sammen, hvis vi betragter alle Verber taget som Helhed, i Virkeligheden ikke er andet end, at det Led, der har dem, ved de allerfleste Verber, men vel at mærke kun ved hvert enkelt Verbum taget for sig, indgaar i Sammenhængen paa en bestemt Maade, der er forskellig fra den Maade, de Led, som ikke har dem, indgaar i Sammenhængen paa. Det samme er det ogsaa, der binder saa lydligt forskellige Former som »regina«, »dominus«, »puer«, »virgo«, »ille«, »qui«, »tu« sammen og motiverer et fælles Navn for dem – omend man vel i Almindelighed takket være dette Udtryk »Subjekt«, som lægger sig hindrende imellem, næppe gør sig dette tilstrækkeligt klart.

Endnu et Eksempel paa, hvordan Anvendelsen af Udtrykket »Subjekt« virker forplumrende, skal anføres: S. 39 i »De to Hovedarter af grammatiske Forbindelser« udtaler Jespersen i Tilknytning til de af ham nævnte Eksempler: »he opened the door«/»the door opened« følgende: »Her ser vi et tydeligt udpræget udslag av den sandhed, at forskellen mellem subjekt og objekt ikke er een gang for alle givet; det lader sig ikke bestemme rent logisk, men maa i hvert enkelt tilfælde bestemmes efter vedkommende verbs natur i det og det bestemte sprog. Hermed stemmer Madvigs ord, at objektet er »ligesom et skjult subjekt«; dette er for nylig blevet udtrykt paa en beslægtet maade av Schuchardt: »jedes objekt ist ein in den schatten gerücktes subjekt««. Det rigtige, der ligger til Grund for disse for mig at se noget uklare Ord, forekommer mig bedst at kunne siges paa følgende Maade: Hvordan de Led, der har de Byskovske Kriterier, og de Led, der enten er af Formen »mig«, »dig« . . ., eller staar efter Nægtelsen i Sætninger af Formen *Substantial + Verbum + ikke + Substantial* (»Hans interesserer ikke Anna«), eller staar paa sidste Plads i Sætninger af Formen *Adverbial + Verbum + Substantial + Substantial* (jvf. (52)) osv. osv. forholder sig til hinanden, kan ikke angives ved en enkelt Formel, hvis vi ser paa samtlige i Sproget forekommende Verber. Der er, naar vi ser paa Helheden, ingen principiel Forskel mellem de Led, der har de Byskovske Kriterier, og dem, der har det andet Sæt Kriterier. Ja, ved visse Verber, ogsaa saadanne, der ikke udtrykker symmetriske Relationer, kan Kriterierne uden videre byttes om. Dette gælder saaledes (34)–(41) og med en vis Modifikation engelske Sætninger, der indeholder Verbet »open« o. a.¹⁰

Efter min Mening vil det være rationelt at begynde en sætnings-analyserende Beskrivelse af fx. det danske Sprog omtrent som følger: Der findes Sæt af formale Ejendommeligheder, som ved de fleste Verber, der betegner en asymmetrisk Relation, har en diakritisk Funktion, den nemlig, ved hvert enkelt Verbum taget for sig, at betegne bestemte Maader at indgaa i den paagældende Relation paa. Saaledes betegner ved talrige Verber i Sætninger af Formen: *Substantial + Hjelpeverbum + Hovedverbum + Substantial* Foranstilling af et Substantial een, og Efterstilling af et Substantial en anden Maade at indgaa i Relationen paa, jvf. Sætningerne: »Obersten har skudt Præsidenten« – »Sultan har tilhørt Anton« – »Hans har kedet Anna« – »Anna har beundret Otto«. Den samme Betydning som Foranstilling i Sætninger af nævnte Form har Stillingen før »ikke« i Sætninger af Formen: *Substantial + Verbum + Substantial + ikke*: »Obersten skød Præsidenten ikke«, medens Begyndelsesstillingen her svarer til Slutstillingen i Sætninger af den førnævnte Form. Et saadant Sæt af formale Ejendommeligheder udgør de Byskovske Kriterier, givet saa at sige fra Naturens Haand. Efter at have opregnet disse som et første Led i vor Sprogbeskrivelse vil vi kunne fortsætte med at udtale os yderligere om dem.¹¹

Vi kan fx. sige: 1. Ved handle-Verber i aktiv Form implicerer de Byskovske Kriterier sædvanligvis, at det paagældende Led er Agens, og ved de tilsvarende Verber i Passiv implicerer de, at det er ikke-Agens. 2. Ved Sindsstemningsverber er det snart Følelsens Indehaver (»hende beundrer han«), snart dens Genstand (»hun forbavser ham«), der har disse Egenskaber. 3. Ved Verber af ligne-Typen har de ifl. Sagens Natur ingen diakritisk Funktion (»hun ligner ham« er hvad Sandhed/ikke-Sandhed angaar ækvivalent med »hende ligner han«), men det Led, der har de Byskovske Kriterier, er ofte, omend ikke altid, det, Sætningen er om. 4. Vi skelner i Overensstemmelse med moderne Logiks Sprogbrug mellem een- og flerleddede Prædikater. Ved de sidste forstaar vi Prædikater, som – *dræber* – (to-leddet Prædikater), – *giver* – (treleddet Prædikater jvf. (58) a). Ved eenleddede Prædikater forstaar vi Prædikater som – *sover*, – *er syg*, – *er Læge*.¹² Vi gaar endvidere ud fra, at hvad der er Argument (Led), og hvad der er Prædikater, er givet med de paagældende Ords Betydning, og kan da opstille følgende Regel: Ved eenleddede Prædikater har Argumentet (Leddet) normalt et af de Byskovske Kriterier. Vi kender paa

Dansk ikke til Sætningstyper, der svarer til tysk: mir ist bange/schlecht /schwindlig, mich schläfert o. lign.¹³ 5. Undertiden er det Led, der har de Byskovske Kriterier, et ikke betydningsbærende Led, som fx. »der«, jvf. (44), hvor det Led (»en Tagsten«), der indgaar i Sammenhængen paa den Maade, som i ikke-der-Sætninger de Byskovske Kriterier implicerer, har Egenskaber, der tilhører et andet Sæt end de Byskovske Kriterier. Man kan saa undersøge, under hvilke Omstændigheder denne Konstruktion anvendes, og er det klarlagt, er efter min Mening alt sagt, hvad siges kan. Vi fritages saa for Spekulationer over, om »en Tagsten« bør kaldes »Subjekt« eller »Objekt«, for ikke at tale om de Spekulationer, der bestaar i at udgrunde, om det *er* Subjekt eller Objekt. 6. Ved visse Verber, der betegner en asymmetrisk Relation, (jvf. (34)–(41)), implicerer de Byskovske Kriterier ikke en bestemt Maade at indgaa i Sammenhængen paa. Det samme gælder i en Række andre Tilfælde specielt for det Kriterium, der bestaar i at staa paa første Plads i en Sætning af Formen: *Substantial* + *Verbum* + *Substantial* (jvf. (18)–(21) og (26)–(27) samt (29)),¹⁴ medens de øvrige Kriterier ved de i disse Udtryk forekommende Verber paa normal Vis implicerer en bestemt Maade at indgaa i Sammenhængen paa (jvf. (28)). Denne Forskel mellem det Kriterium, som bestaar i at staa paa første Plads i en Sætning af den nævnte Form, og de andre Byskovske Kriterier forekommer mig at være betydningsfuld nok til at motivere for disse sidste Indførelsen af en særlig Betegnelse fx. »de faste Byskovske Kriterier«. 7. Den her skizzerede Beskrivelsesmaade udelukker selvsagt ikke Anvendelsen af en eller anden Terminus som Forkortelse for Udtrykket »det Ord, der indgaar i Sammenhængen paa den Maade, som de faste Byskovske Kriterier implicerer«. Selvfølgelig kunde man vælge det overleverede Udtryk »Subjekt« til at gøre Tjeneste paa denne Maade, jvf. Definitionen af den traditionelle Brug af dette Udtryk S. 16 f, men da dette Udtryk nu engang er uklart, men indgroet belastet med Forestillinger af den forskelligste Art, vilde dette næppe være hensigtsmæssigt. Et saadant Udtryk – skal vi fx. sige »N-Argument« – vilde det fx. være praktisk at bruge ved Beskrivelsen af Tilfælde som

(63) Læreren lod den dygtigste Elev læse op,

(64) Læreren lod Stykket læse op.

I (63) er »den dygtigste Elev« Verbet »læse«'s N-Argument, medens dette i (64) ikke er udtrykt, men det kan tilføjes ved Hjælp af Udtrykket »af den dygtigste Elev«. I den saaledes udvidede Sætning

(65) Læreren lod Stykket læse op af den dygtigste Elev

bliver da »den dygtigste Elev« N-Argument for »læse op«. Derimod er det efter traditionel Sprogbrug som blot Bestanddel af et Adverbial ikke Sætningens Subjekt.

Jeg skal nu ikke føre dette Forsøg paa en »subjektløs« analytisk Beskrivelse af den danske Sætning videre. Jeg vil blot hævde, at den gaar ud fra noget fundamentalt: Et Sæt af visse formale Egenskaber, der har en diakritisk Funktion, som skal udøves, for at Sproget kan tjene som Kommunikationsmiddel. Lad mig udtrykke dette sidste paa en meget tvangfri og meget uforbindende Maade: Det er ikke nok at faa at vide, at af A og B den ene slog den anden ihjel, det maa ogsaa paa en eller anden Maade angives, hvem der slog hvem ihjel. Dette Sæt af formale Egenskaber finder vi ved Iagttagelse og angiver dem ved Enumeration og taler saa videre om dem og har saaledes hele Tiden fast Bund under Fødderne, og jeg kan ikke se, at der er noget, som ikke ad denne Vej kan siges, og vel at mærke siges paa en klar, enkel og ganske utvetydig Maade. Anvendt paa Kasusprogene er det en Sprogbeskrivelse efter Opskriften: Behold »Nominativ«, afskaf »Subjekt«. ¹⁵

Jeg kan ikke slutte disse Betragtninger uden at gøre opmærksom paa følgende: I Værker inden for den nyere Logik ¹⁶ tales der m. H. t. Sætninger som »Hitler hader Churchill« og »Scipio besejrer Hannibal«, om at de paagældende Relationer har Retning henholdsvis fra Hitler til Churchill og fra Scipio til Hannibal. Den Størrelse, Relationen har Retning fra, kaldes »Referenten«, og den Størrelse, den har Retning til, kaldes »Relatet«. Det er imidlertid klart, at Hitler og Scipio qua Referenter i de angivne Relationer intet har tilfælles ud over det rent sproglige Faktum, at deres Navne staar paa første Plads i de paagældende Sætninger. Referent i en asymmetrisk Relation er saaledes den Størrelse, hvis Rolle i Relationen i et bestemt Sprog er angivet paa en bestemt Maade. En Størrelse er m. a. O. kun Referent/Relat med Henblik paa et bestemt Sprog. I selve Virkeligheden gives der lige saa lidt

Referenter, som der gives noget, der svarer til Subjekter i den traditionelle Grammatiks Forstand.

Lad os for at understrege dette foretage følgende Tankeeksperiment: Vi tænker os et grafisk Sprog saaledes indrettet, at fx. ved Relationen *drille* bliver Trines Rolle betegnet ved, at den paagældende Individbetegnelse skrives med røde Bogstaver, medens Hans' Rolle angives med blaa Bogstaver, hvorved Leddenes Orden bliver ligegyldig. Ved Relationen *tilhøre* kan saa Betegnelsen for det Individ, der spiller Sultans Rolle, være skrevet med Petit, og Betegnelsen for det, der spiller Antons Rolle, være skrevet med almindelige Bogstaver. Ved Relationen *interessere* kan vi for at udtrykke det samme som »A interesserer B« skrive Leddene i en hvilken som helst Orden og lade »A« være skraveret og »B« punkteret. Og saaledes kunde vi principielt fortsætte i det uendelige. Men paa hvilket Grundlag kunde man m. H. t. hver enkelt Sætning i et saadant Sprog kalde eet Led for »Referent« og et andet for »Relat« eller eet Led for »Subjekt« og et andet for »Objekt« eller i det hele taget indføre to Betegnelser, ligegyldig hvilke, saaledes, at det ene stadig skulde anvendes om det ene og det andet om det andet Led i hver enkelt toleddet Sætning, naar vi gennemløb dem alle een efter een? For Folk, der kun kendte et saadant Sprog, maatte saadanne Begreber som *en Relations Retning*, *en Relations Referent*, *Relat*, *Subjekt*, *Objekt* nødvendigvis være ukendte. Og dog kunde de principielt beskrive Virkeligheden lige saa godt som vi.

Den Regelmæssighed, som fx. det danske Sprog i Modsætning til det her skizzerede Fantasisprog viser, ved at der er Sæt af formale Egenskaber, de Byskovske Kriterier, og andre, som gaar igen fra Verbum til Verbum, og som ved de fleste Verber, taget hver for sig, implicerer en bestemt Maade at indgaa i Sammenhængen paa, genspejler ikke nogen tilsvarende Regelmæssighed i Virkeligheden, hvor Tingene staar i de mest forskelligartede Relationer til hinanden.

NOTER

1. Indholdet af denne Afhandling er forelagt »Lingvistikredsen« ved to Møder i Vinterhalvaaret 1956.
2. »Philosophical Investigations by L. W.« Tysk og engelsk Tekst. Oxford 1953.
3. Naar jeg citerer Jespersen blot med Angivelse af Sideantal, er det denne Bog, der er ment. Titlerne paa Byskovs Afhandlinger er henholdsvis: »Bestemmelsen af Grundledet i Sætninger af Formen Navneord + uselvstæn-

digt Udsagnsord + Navneord – »Om nogle Sætninger med »der« som foreløbigt Grundled« – »Om Begrebet Grundled«.

4. I denne Sammenhæng kan henvises til Forf.'s Analyse af Sætninger af Typen »min Broder er den ældste Dreng i Skolen ikke« i en Artikel i Theoria 1952: »Die Russelsche Theorie der definiten Deskriptionen vom Standpunkt der Sprachwissenschaft aus betrachtet«, S. 55 ff.
5. Ved dette Udtryk maa i denne Sammenhæng forstaas – hvis der skal være Mening i det hele – omend Jespersen som allerede nævnt ikke direkte siger det (og maaske heller ikke har gjort sig det fuldstændigt klart): »det som man faktisk kalder »Subjekt«.
6. Det tvinger Begynderen til ved Hjælp af sin ad naturlig Vej erhvervede Viden at ordne Leddene eet for eet ind i en Sætning, hvis Verbum staar paa anden Plads, og hvis Indhold er det samme som den Sætnings, der skal analyseres. Det Led, der ved den kendte Spørgemetode rangeres først ind, har Eleven lært at kalde »Subjekt«, det der rangeres ind ved Spørgsmaal Nr. 2, har han lært at kalde »Objekt« (bortset fra de Tilfælde, hvor Verbet er »være« ... osv.), og det der rangeres ind ved Spørgsmaal Nr. 3, faar Betegnelsen »Hensynsled«.
7. Ikke-bøjet Substantial (altsaa ikke Former som »jeg«, »mig« osv.) + usammensat Verbum + ikke-bøjet Substantial.
8. En positiv klar Definition af Udtrykket »Subjekt« finder man ikke hos Wiwel; se §§ 40 f.
9. Se herom Forf.'s Bidrag til »Festskrift til L. L. Hammerich« (1952) S. 146 ff.
10. Jeg er mig fuldt bevidst, at det strengt taget ikke er korrekt at tale om Byskovske Kriterier med Henblik paa Engelsk. Nøjagtig den samme Ukorrekthed begaar man dog, naar man, som det jo er Skik, taler om Nominativ paa forskellige Sprog. Der er her Tale om Sæt af i Følge Sagens Natur forskellige formale Egenskaber, der imidlertid ved tilsvarende Verber i de forskellige Sprog stort set (men ogsaa kun stort set, jvf. »han manglede det nødvendige Mod« / »ihm fehlte der nötige Mut«) implicerer samme Maade at indgaa i Sammenhængen paa.
11. Vi har ikke defineret de Byskovske Kriterier ved deres diakritiske Funktion. Vi definerer dem ved deres Form og indfører dem saaledes i vor Sprogbeskrivelse: Følgende formale Ejendommeligheder ... har den Funktion at osv. – og fortsætter: om dem kan endvidere siges. ...
12. Forskellig fra Brugen af »er« i de to sidste Udtryk er Brugen af dette Ord 1. i Sætninger som (5), hvor det betegner Identitet (toleddet symmetrisk Relation) og 2. i Sætninger som den af Jespersen S. 53 anførte »en Bjørn er et Rovdyr«, hvor der er Tale om to Klassers indbyrdes Forhold. Denne Forskel bør ikke overses af Grammatikerne. Se Note 14.
13. Forskellen mellem »mir ist bange« og »ich bin bange« kan udtømmende angives ved at sige: Argumentet i første Sætning staar i Dativ, og Verbet »ist« kongruerer ikke med Argumentet. Argumentet i anden Sætning staar i Nominativ, og Verbet kongruerer med Argumentet. Hertil at føje, at »ich« er Subjekt, medens Sætningen »mir ist bange« intet Subjekt har, kan ingen ny Oplysning bringe. Jeg gaar ud fra, at den Omstændighed, at det cenleddede Prædikats Argument i Kasusprog som de gamle Kultursprog Græsk og Latin i Regelen var Nominativ, har bidraget til den Opfattelses Fremkomst, at Udtrykket »Scipio« i en Sætning som (a) »Hannibalem Scipio vicit« spiller en lignende Rolle som i Sætningen (b) »Romanus Scipio erat«, dvs. at i begge Sætninger staar »Scipio« som et Led af særlig Beskaf-

- fenhed over for Resten. For en moderne Betragtning staar »Scipio« og »Hannibalem« principielt paa samme Linie i (a), og man kan ikke sige, at det ene af dem i Kraft af den Rolle, det spiller i Sammenhængen, er nærmere beslægtet med »Scipio« i (b) end det andet Led.
14. Noget tilsvarende gælder ogsaa Sætninger, der indeholder Verbet »være«, naar dette anvendes forbindende en Individbetegnelse med en Egenskabsbetegnelse, hvad enten denne sidste fremtræder i Skikkelse af et Adjektiv eller et Substantiv. Man kan sige baade »Efesiernes Artemis er stor« og »stor er Efesiernes Artemis«, og man kan sige baade »Bjørnson var Digter« og »Digter var Bjørnson«, og der er ingen og kan ikke tænkes at være nogen Forskel i Realindholdet (derimod kan man ikke sige »Efesiernes Artemis har stor været«). I de Tilfælde, hvor Verbet »være« forbinder to Substantiver, der hver betegner en Klasse, og hvor der altsaa er Tale om en Klasseinklusion, har Ordstillingen derimod diakritisk Funktion. Følgende to Sætninger betyder noget forskelligt: »Professorer er næsten altid Doktorer« / »Doktorer er næsten altid Professorer«. Den almindelige grammatiske Analyse, der skærer alle »er«-Sætninger, hvad enten de er Udtryk for Identitet, Prædikation eller Klasseinklusion, over een Kam og for alles Vedkommende kun opererer med Distinktionen *Subjekt: Prædikat*, er ogsaa fra et sprogligt Synspunkt utilstrækkelig.
15. Man indvende ikke herimod: I en Sætning som »der Baron v. A. ist ein tüchtiger Arzt« har vi to Nominativer, der betegner Størrelser af principielt forskellig Natur. Det skønnes nødvendigt at betegne »der Baron v. A.«, der staar i Nominativ, med een og »ein tüchtiger Arzt«, der ligeledes staar i Nominativ, med en anden Betegnelse, og hvorfor saa ikke, som man altid har gjort det, kalde »der Baron v. A.« for »Subjekt« og saaledes fortsætte med at anvende baade »Subjekt« og »Nominativ« som grammatiske Termini? *Principielle* Grunde mod en saadan Terminologi foreligger ikke, vel at mærke, hvis man samtidig afstaar fra den sædvanlige Praksis i en Sætning som »der Baron v. A. beerbte die Gräfin v. B.« *kun* at kalde »der Baron v. A.« for »Subjekt«. Man kunde derimod kalde baade »der Baron v. A.« og »die Gräfin v. B.« for »Subjekter« i Overensstemmelser med det af Jespersen S. 50 anførte Citat af L. Couturat. Saaledes ogsaa G. Frege i »Die Grundlagen der Arithmetik« (1884) S. 82: »Die einzelnen Paare zugeordneter Gegenstände [i vort Tilfælde: *der Baron v. A.* og *die Gräfin v. B.*] verhalten sich in ähnlicher Weise — man könnte sagen als Subjecte — zu dem Beziehungsbegriffe [*beerbte*] wie der einzelne Gegenstand [*der Baron v. A.*] zu dem Begriffe, unter den er fällt [*ein tüchtiger Arzt*]. Das Subjekt ist hier ein zusammengesetztes«. At Frege her taler om le signifié og ikke om le signifiant, er i denne Sammenhæng irrelevant. Han kunde have gjort tilsvarende Distinktioner, hvis han havde talt om le signifiant. — I Stedet for at bruge »Subjekt« i denne udvidede Betydning og tale om Subjekter i Nominativ, Akkusativ, ... vil jeg anse det for mere hensigtsmæssigt helt at afstaa fra Brugen af dette Ord og i Stedet for anvende Udtrykket »Argument« eller om man vil »Argumentsbetegnelse«. Men dette er selvfølgelig et Spørgsmaal af underordnet Betydning.
16. Se saaledes Russell: *Introduction to mathematical philosophy* S. 48; S. L. Stebbing: *Elementary logic* S. 81; Wedberg: *Den nya logiken* I, S. 53 (Vedandis småskrifter).

Udtalen af dansk rigssprog

Af PAUL DIDERICHSEN

I. UDTALEANGIVELSEN I ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG OG KOMMENTAREN DERTIL I AAGE HANSEN: UDTALEN I MODERNE DANSK

1. *Aage Hansens Bog.*

I 1956 afsluttedes omsider den store danske ordbog (forkortet DO). I en menneskealder har dette værk allerede tjent som en uvurderlig opslagsbog for læg og lærd, mere og mere fuldkommen jo længere arbejdet skred frem. Nu, ved dets fuldendelse, stiller det dansk filologi over for en række store opgaver: den systematiske udnyttelse af de uudtømmelige materialesamlinger til skildringen af rigssproget fra Holberg til nutiden: retskrivning, udtale, bøjning, orddannelse, ordforråd, betydningslære osv.

For alle disse opgaver gælder det, at det vil være en fordel, om de tages op af filologer, der selv har været medarbejdere ved DO og dermed kender principperne for indsamling og bearbejdelse af materialet, så at de er opmærksomme på hullerne i stoffet og eventuelle misvisninger i fremstillingen. Men på intet punkt er dette så vigtigt, som når det gælder udtalen. Både for den, der søger oplysning om aktuelle udtaleproblemer, og for fremtidens filologer, vil DOs udtaleangivelser stå som det fyldigste og mest autoritative udtryk for dansk RM-udtale i det 20. årh.s første halvdel; men på grund af en række ejendommeligheder ved grundlaget for udtaleangivelsen vil begge kategorier af benytttere stilles over for gåder, som kun vil kunne løses med største usikkerhed, med mindre de,

Der anvendes flg. forkortelser: AaH = Aage Hansen, Udtalen i moderne dansk (1956). AaH Stød = samme, Stødet i dansk (1943). AaH Kvant. = samme, Om kvantitetsudviklingen i dansk rigstalesprog (APhS VI (1932) 97-143). - DO = Ordbog over det danske Sprog I-XXVIII (1918-56). - Jespersen MFon. = O. Jespersen, Modersmålets Fonetik (1. udg. 1906). - RM = rigsmål. - RR = Redaktionsregler (for DO; udtalereglerne optrykt bd. XVIII s. 96 f.). I øvrigt anvendes en række let gennemskuelige forkortelser i overensstemmende med brugen hos AaH og i DO. I de anførte eksempler anvendes (som hos AaH) ordbogens retskrivning og lydskrift.

Et særtryk af nærværende afhandling fremkommer som en selvstændig publikation i Universitets-Jubilæets danske Samfunds skriftrække, nr. 378.

der kender forudsætningerne for systemet, vil give en samlet fremstilling af, hvad det indebærer, og dermed gøre det muligt at korrigere dets misvisninger. For det kan ikke skjules, at den der ville lægge sin udtale an efter de i ordbogen meddelte former, på visse punkter ville komme til at støde an mod de nu almindelige vaner.

Egentlig var det blot blevet overdraget AaH at give en kort redegørelse for ordbogens udtaleangivelse, særlig med henblik på de udtaleformer, der blev fastlagt under det forberedende arbejde (1915–17), men som ikke længere stemmer med almindelig sprogbrug; men AaH fik mere lyst til at skrive en selvstændig bog om udtalen af moderne dansk, med historiske tilbageblik.

Man kan kun glæde sig over, at der blev givet AaH mulighed for at gøre dette nyttige arbejde, og at han har gennemført det med sin vanlige evne til at kombinere et utal af fine iagttagelser og kommentere dem skarpsindigt, med et par gran af syrlig filologhumor. (I sin kantede skrivemåde, med sin kuriøse blanding af lærdom og folkelig tone, kan han minde lidt om sine to med-jyder og med-fonetikere, Jens Høysgaard og Otto Jespersen). – Men man forstår ikke hvorfor udsendelsen af bogen skulle stå i vejen for den oprindelige plan. AaH er nemlig gået sådan op i sin nye opgave, at han ofte glemmer at gøre nøjagtigt og kritisk rede for ordbogens notationssystem, og de korrektiver, han meddeler, er godt skjult rundt om i den righoldige lille bog, som ikke alle brugere af DO tør forventes at have ved hånden.

Udtalen i moderne Dansk har ikke noget sidestykke inden for nordisk filologi. Det er ingen fonetik à la Jespersen, idet der kun lejlighedsvis gives oplysning om artikulation (end sige om akustisk analyse). Ej heller er det en strengt strukturel analyse som Martinets¹ eller Hjelmssøvs². Mere kunne den minde om visse ældre typer af dialektbeskrivelser; men den hviler ikke som disse på direkte optegnelse af bestemte meddelesers sprog; dens grundlag er dels DOs lydskriftformer (på højst værdifuld måde suppleret med excerpter fra ældre fonetikere, som det må beklages, at DO ikke i højere grad har udnyttet), dels forf.s egne iagttagelser gennem en menneskealder, således som han nu erindrer og tolker dem. Den sidste form for materiale, som altid har spillet en hovedrolle i rigssprogets fonetik, har jeg på grund af egne erfaringer en vis mistillid til, og jeg tør ikke sige, at den er blevet svækket ved studiet af de mange overraskende udtaleformer hos AaH.

Bogens værdi ligger først og fremmest i, at der her er fremlagt et vel-

ordnet materiale af eksempler på de ordtyper, hvori udtalen ikke ligger fast, og hvor man ofte er i tvivl. Er man uenig med forfatteren, kan man muntre sig med at prøve på at opstille materialet efter sit eget hoved. Man kan gennem stadig nye forsøg trænge dybere ind i samspillet mellem vokaler og nabokonsonanter, mellem lydsystem og fonetisk manifestation, mellem lydendenser og morfologiske analogier, mellem forskellige sprog-sfærer og dialekter. Den, der søger oplysning om den mest anerkendte udtale, kan med tålmodighed finde en såre grundig vejledning, hvis store liberalitet dog næppe vil blive påskønnet af de autoritetssøgende. Og sproghistorikeren vil hente mange værdifulde oplysninger om tendenser, der kan spores allerede i det ældre materiale.

Det mest spændende og vidtløftige kapitel af dansk udtale, nemlig brugen af stødet, har AaH tidligere behandlet i en selvstændig bog, som uden videre kan glide ind som et sidste, mere dybtgående afsnit af den nu foreliggende oversigt. Det vil dog ikke i nærværende lille kommentar være muligt at komme ind på DOs praksis i denne henseende eller på AaHs forsøg på en slags funktionel tolkning af fænomenet. Et nyttigt supplement til bogen er AaHs afhandling Om kvantitetsudviklingen i dansk rigstalesprog (APhS VI (1932) s. 97–143).

For at sikre sig mod den ensidighed i lydopfattelsen, som er en følge af den enkelte forskers specielle forudsætninger, har AaH bedt en række interesserede filologer om at gennemse manuskript og korrektur. En af disse gennemlæsere, hvis sproglige milieu og teoretiske synspunkter afviger betydeligt fra AaHs, skrev så lange kommentarer i marginen, at der kun i ringe grad kunne tages hensyn dertil i korrekturen. AaH opfordrede ham derfor til at offentliggøre sine synspunkter i en selvstændig afhandling i Danske Studier.

Da det således først og fremmest bliver de afvigende opfattelser, der kommer til orde, er det mere end en blot og bar *captatio benevolentiae*, når jeg indleder med at takke AaH for hans arbejde, uden hvis møjsommeligt opbyggede grundmur jeg ikke havde kunnet rejse mine små luftige spir.

AaH har meddelt sine sproglige personalia i bogen om stødet s. 3 f. Til belysning af divergerende opfattelser i nærværende afhandling hidsættes tilsvarende oplysninger om dens forf.: Født i Kbh. 1905. Begge forældrene født og opvokset smst. i embedsmandsfamilier, der har boet forskellige steder i landet uden at have modtaget dyberegående sproglig påvirkning fra folkelige kredse. Særlig mærkes, at jeg altid har opfattet det RM, der tales i gamle kbh.

borgerfamilier, som væsentligt afvigende fra sproget i mit hjem; dog mindes jeg, at min far har fortalt, at han i skolen (Haderslev Læreres Skole i Kbh.) blev drillt, fordi han i enkelte ord (fx. *Brød*) ikke udtalte [ð]. – Skolegang: Privatskole på Østerbro 1912–13, i Næstved 1913–16. Herlufsholm kostskole 1916–23; miljøet her var stærkt afslibende for alle sproglige særtræk; husker at jeg var i modsætning til en del af mine kammerater ved at udtale *Onsdag* med stød på vokalen, *Cykel* med *i*, og *stegt* med lukket *e*. De to første udtaler har jeg senere lagt af; ellers véd jeg ikke af, at min udtale har forandret sig, men på ikke få punkter har jeg vaklen i min udtale, og er ikke rigtig klar over, hvilken form jeg alm. bruger. I ordbogsrådet stod jeg ikke sjældent ret isoleret med min opfattelse af »normal RM-udtale«, men jeg føler mig sprogligt helt konform med de fleste personer, der stammer fra samme milieu som jeg selv, og jeg har en nogenlunde sikker fornemmelse af, hvad der her opfattes som »dialektfrit rigssprog«; dog har jeg ofte været i kraftig opposition mod den doktrinære konservatisme i sprogrigtighedsspørgsmål hvormed denne sociale gruppe søger at værne et af sine få tiloversblevne privilegier. Det såkaldte Hellerupsprog, med dets udprægede forlængelsestendenser (s. 71 ff.), *a*-agtigt [ɔ] osv. føler jeg som fremmed, ligeledes adskillige af den yngre generations bogstavtro udtaler.

I Indledningen til DO (I (1918) s. xxx f.) meddeles principperne for udtaleangivelsen. Man vil angive »udtalen i trykstærk stilling i dialektfrit dansk«; men for ikke at lade ordbogens udtalebetegnelse afhænge af »de forskellige redaktørers subjektive opfattelse af »normal« udtale«, har man bygget udtaleangivelsen »paa faste regler, der er vedtaget i samraad efter nøje prøvelse, og som til hovedgrundlag har professor Otto Jespersens bog om modersmaalets fonetik« (1. udg. 1906).

Disse regler er kodificeret i Redaktionsregler, udarbejdet af Lis Jacobsen og H. Juul-Jensen, for lydskriftreglernes vedkommende i samarbejde med Johs. Brøndum-Nielsen, på grundlag af forhandlinger i ordbogsrådet 1915–17. De er gengivet i det endelige forkortelseshefte (bd. XXVIII, 1956), hvor man dog ikke har medtaget reglerne for udtaleangivelse ved bøjningsformer og sammensætninger, der er meddelt i bd. I s. xxxii.

Når man gennem en snes års erfaring som medlem af ordbogsrådet véd, hvor stor uenighed der kunne være mellem redaktørerne om udtalesspørgsmål, må man erkende, at det var praktisk at opstille et sådant regulativ, og hvis redaktionen (som oprindeligt planlagt) var blevet gennemført af de samme redaktører inden for et kortere åremål, ville der næppe være sket større skade, end at eftertiden ville have fået det indtryk, at Jespersens østjysk farvede og i 1920'erne allerede temmelig gammeldags opfattelse af rigssprogets udtale var repræsentativt for dette tiårs dialektfrie udtale. Men da arbejdet trak i langdrag, og nye redaktører uden jysk sprogøre indtrådte i redaktionen, burde man have revideret reglerne, selv om der derved ville opstå visse uoverensstemmelser mellem de første og de senere bind.

Jespersens udtaleformer kan man jo finde i hans egne arbejder, og for eftertidens sprogvidenskab, såvel som for de samtidige der søger vejledning i ordbogen, ville det være mere værdifuldt at få at vide, hvilke udtaler af det enkelte

ord der efter redaktionens skøn var normale, gldgs., kbh. ell. prov. på det tidspunkt, da artiklen blev redigeret. Nu er lydskriften i ikke få tilfælde et blot ekko af reglerne eller en forældet praksis (jf. AaH s. 9), og redaktørerne har i flere tilfælde været afskåret fra at meddele opfattelser af normal udtale, der stred mod det kanoniske grundlag. Ved et mærkeligt spil af skæbnen er den jyske misvisning i grundlaget blevet styrket ved redaktionens sammensætning. Den ledende redaktør fra 1915–49, H. Juul-Jensen, der har gennemgået praktisk talt alle artikler, var født i Vejle 1882 og dimitteret fra samme by; Johs. Brøndum-Nielsen, der som særlig sagkyndig medvirkede ved udarbejdelsen af udtalereglerne, og som siden har været en af de mest produktive redaktører, er født i Hejlskov ved Viborg og opvokset dels i Jylland, dels på Fyn; Aage Hansen, der har redigeret over en fjerdedel af ordbogens spalter, er født og opvokset i Kolding. Af ordbogens ca. 38.000 spalter er således ikke mindre end ca. 23.000 redigeret af jyder. Den jyske majoritet i ordbogsrådet (som var øverste instans i alle udtale spørgsmål) blev yderligere styrket derved, at de fleste ikke-jyske redaktører havde tydeligt lokalprægede træk i deres udtale; tre af dem havde forskellige afskygninger af københavnsk præg, en var fra Glostrup og en fra Bornholm. Det dialektfri rigsmål, der i indledningen opstilles som grundlaget for udtaleangivelsen, var altså svagt repræsenteret i redaktionen.

Ved at overdrage AaH at gøre rede for ordbogens udtale i forhold til den nyere sprogudvikling har man også givet den jyske fløj det sidste ord, og skønt han naturligvis i sin fremstilling udnytter sine mangeårige iagttagelser af forskellene mellem »rigsmålet som det tales i de store østjyske provinsbyer« og andre former af rigssproget, kan hans vurdering af de finere nuancer ikke undgå at være præget af hans særlige forudsætninger.

AaH har overtaget den naturalistiske sprogvidenskabs skepsis over for rigsmålsbegrebet og dens liberale holdning i sprogrigtighedsspørgsmål. Han er lidt for tilbøjelig til at opfatte ikke-jyske træk som »særkøbenhavnske« eller »kunstige«, og han skelner ikke sikkert mellem de velbestræbte bogstavtro former hos folk, der gerne vil »snakke fint«, og det utvungne, naturligt varierede rigsmål, der tales i kredse som gennem generationer har været upåvirkede af folkeligt sprog.

2. Almindelig karakteristik af ordbogens lydskrift.

DOs lydskrift, der på næsten alle punkter følger Jespersen, omfatter 51 bogstaver (+ 4 tegn til angivelse af tryk, længde og stød). I lydskrifttavlen (bd. XXVIII s. 94f.) anføres de i alfabetisk rækkefølge, og deres udtale antydes blot ved et par eksempler og henvisninger til Jespersen, Modersmålets fonetik (1. udg. 1906). I Redaktionsreglerne går man ud fra skriften og angiver, hvordan normalortografiens bogstaver skal gengives i lydskriften. AaH går omvendt ud fra lydtegnene og gør rede for, hvordan de forholder sig til ortografien. Hverken DO eller Jespersen

oplyser noget om, hvilke lydforskelle der kan tjene til at adskille betydninger, og hvilke der ikke kan det, men reglerne for den mekaniske anvendelse af varianttegnene (se ndf.) tillader at drage visse slutninger derom. Ej heller gøres der forsøg på at ordne lydene i systemer til angivelse af de relevante lydige modsætninger. AaH kommer enkelte steder ind på spørgsmål af denne art, men holder sig i det store og hele til DOs teoretiske grundlag. På disse punkter har nærværende undersøgelse bestræbt sig for at nå en smule længere frem. Derimod ville det føre for langt fra udgangspunktet at komme ind på subtile teoretiske drøftelser af de videregående reduktionsmuligheder, synkretismefænomener og en strengt funktionel opstilling af udtrykssystemet. Jeg må herom henvise til Louis Hjelmslevs forsøg³.

DO angiver (kombinatoriske) varianter i flg. 4 tilfælde: 1. ustemt *l, n, r* og *j* angives automatisk efter *p, t, k* og (ved *r*) efter *f*.⁴ – 2. sænket (kort) *a, æ, ø* angives (ved omvendte bogstaver) altid foran *r*, undertiden efter *r* (se ndf. s. 50). – 3. For brugen af spiranttegnene [ð], [q] gives der ingen regler; variationsforholdene kan her som bekendt tolkes på forskellig måde.⁵ – Noget lignende gælder forholdet mellem *i:j, u:v* (se ndf. § 5). – 4. Vokalisk (syllabisk) *r* angives ved stavemåden *-rer*. (§ 6) – Endelig angives udtalen af *sj* samt af *j, ch* og *g* i fremmedord som *Sjæl, Jalousi, March, Gelé* og *large* ved [j]. Da tegnene (med undtagelse af pkt. 3) bruges efter mekaniske regler, kunne man lige så godt have undværet dem og meddelt variationsreglerne i lydskrifttavlen. Man havde derved lettet brugen for lægfolk og undgået en del problematiske notationer.

Foruden de nævnte særtegn anvender DO almindelige *kursiverede* bogstaver til betegnelse af »vaklen i udtalen« (I s. xxxi). Dette er at betragte som en praktisk foranstaltning til undgåelse af dobbeltangivelser, men beskrivelsen er ikke præcis, og det fremgår ikke, at det drejer sig om strukturelt uensartede fænomener: 1. [*m, n, l, r*] angiver »en udtale der kan være stemt eller ustemt«; 2. [*b, d, g*] angiver »en udtale der kan være enten [b, d, g] eller [p, t, k]«; 3. [*t*] i [-øt] kan betegne ikke mindre end 4 lyde: [t, d, ð, þ]. I 1. drejer det sig om fri alternation mellem varianter, i 2. om en synkretisme mellem fonemer (manifesteret snart ved den ene, snart ved den anden part), i 3. er synkretismens manifestationer mere komplicerede. 4. Ved de kursiverede vokaltegn [*i, y, ø*] »betegnes at lyden kan variere mellem [i] og [e]« osv. Her ser det ud til, at man også regner med, at synkretismen kan manifesteres som et mellemtrin mellem de implicerede fonemer, hvilket sikkert er en bedre formulering.

Endelig er selve begrebet »vaklen« eller »variation« tvetydigt, idet man ikke får at vide, om der er vaklen inden for samme persons usus, eller om den ene udtale hører hjemme i én gruppe, den anden i en anden gruppe.

3. Konsonantudtalen.

Adskillige af de udtaler, der angives i DOs lydskrift, stemmer ikke med mit indtryk af nutidens dialektfri RM. Det gælder navnlig lukke-lydene. Her angives »vaklen« [b, d, g] både i udlyd og i indlyd; men allerede Jespersen (MFon s. 63) gør opmærksom på, at den pustede lyd navnlig forekommer foran pause, og AaH drager deraf (s. 50) den (formentlig rigtige) slutning, at vi i udlyd kun har [b, d, g] (fx. i *Lab, Lap*,⁶ *Læg, læk, mæt*), men at disse foran pause ligesom andre lyd kan få et pust.⁷ I så fald skulle man altså ikke her bruge de kursive tegn. Men heller ikke foran det trykløse [ə] kan jeg vedkende mig en fakultativ pustet udtale af skrevet *p, t, k* efter lang vokal (*fødte, Teater*) eller efter konsonant (jeg adskiller ikke *Lampe* og *Jambe*); kun ved kons.-grupper, der ikke kan stå i udlyd, kan jeg muligvis i meget distinkt udtale adskille *ændre* fra *kæntre*, *svabre* fra *kapre*, idet kons.-gruppen her kommer i stavelseforlyd. AaH går ikke længere end til at erkende at upustet udtale er den almindeligste foran ə. For mig er den pustede konsonant her »staveudtale«. M. h. t. endelsen *-et* finder jeg det meget misvisende at sidestille udtalerne [t, d, ø, þ]; allerede Jespersen udtaler at [ø] er »den hyppigste udtale, i al fald i Østdanmark«; AaH henfører [d, t] til »rigssprogstale der har jysk substrat«, men mener ikke »at denne udtale for menigmand er blevet et tegn på provinsialisme – den bemærkes næppe«. Hertil må jeg dog sige, at netop denne ejendommelighed forekom mig meget fremmedartet længe før jeg var klar over, at det var et jysk træk. Der burde derfor i Lydskrifttavlen have stået at *t* i denne position udtales [ø, prov. d]; udtalerne [t] og [þ] burde helt forbigås som almindelig afstemthed eller pust foran pause; man kunne lige så godt betegne ustemt variant i *Gud, Bog* osv.

Besyderligt nok følger DO ikke Jespersen i at betegne ustemt spirantisk udtale af *g* foran *s* og *t* (*Slags, Jagt*). AaH (s. 65) har muligvis ret i, at den er i stærk tilbagegang; i så fald må den altså have været langt mere udbredt, da ordbogens udtale blev fastlagt. I mit eget sprog er denne variant ganske almindelig.

4. Vokalkvalitet.

4.1. *Systemet.* Det karakteristiske ved DOs vokalbetegnelse forstås først, når man stiller vokaltegnene op i den sædvanlige konfiguration (jeg sætter varianttegn i rund parentes, medens tegn for synkretismer kursiveres; -r, r- betegner henh. »foran og efter r«).

Langvokaler

i· y· u·

e· ø· o·

æ· ö· å·

a·

Kortvokaler

i } i-r
e }

æ

(ɐ) -r, r-

y } y-r
ø }ö } ø-r
(ɔ) -r, r-

a

(ɐ) -r, r-

u

o

ɔ

Alle de påfaldende inkongruenser i specialtegnes placering stemmer med Jespersen, men på alle punkter afviger de fra nutidens RM, således som jeg opfatter det. I summarisk form kan afvigelserne registreres således:

1. Medens sammenfaldet af kort *i/e*, *y/ø* foran *r* nu næsten kun manifesteres ved den lukkede variant, er der et tydeligt sammenfald mellem kort *u/o* foran *r*, og dette sammenfald manifesteres ved alle åbningsgrader mellem de to normale lyd. Vi vil betegne det med [*u*].

2. Svarende til [ɐ, ɔ, ɐ] i DO findes foran (og efter) *r* en ekstra sænket variant af kort *å*, som vi vil betegne [ɐ]: *kort* (og *graat*) har mere sænkede vokaler end *godt*. Som allerede bemærket i lydskrifttavlen udtales den lydforbindelse, som i DO betegnes [*a·r*] nu med en kvalitet som svarer til [ɐ]; ejendommeligt nok er det ikke bemærket, at DOs [*å·r*] tilsvarende udtales med [ɐ], og at *r* i begge tilfælde er bortfaldet i udtalen (s. 55, 62 ff).

3. Tendensen til en mere åben udtale af mellemvokalerne *e*, *ø*, *o*, således at de overlapper eller endog sammenfalder med *æ*, *ö*, *å* breder sig opad og kan hos den yngre generation findes hos personer, der ellers taler et fuldt acceptabelt RM. Langvokalerne åbnes kun efter *r*; her høres ofte (omtrent) samme vokal i *tre*: *Træ*; *Frø*, *rød*: *brøle*; *tro(r)*: *Traad*. For kortvokalernes vedkommende er udviklingen længst fremskredet ved *o*, der i alle forbindelser (undtagen hvor det er forkortet af [o·], fx. i *godmodig*) kan have samme kvalitet som [å·] (se 4.4). *e* og *ø*

åbnes fortrinsvis i r-forbindelser (se 4.2-3), *ø* dog også foran *n* (4.4). – Disse mere åbne mellemvokaler vil vi betegne med kursivt [*æ*, *ø*, *å*].

4. Af kort *a* findes en kvalitet, der er klart forskellig fra både [*a*] og [*æ*]. Vi vil (med AaH s. 28) betegne den [*α*]. Om varianter af [*ω*] se AaH s. 26.

Herefter skulle systemet tage sig således ud:

Langvokaler			Kortvokaler		
i·	y·	u·	i	y	u
e·	ø·	o·	e	ø	å
æ·	ö·	å·	æ	ö	ω
		(y·) -r	(e) -r, r-	(ø) -r, r-	(å) -r, (r-)
	a·			(a) foran dental	
	(ø·) -r, r-			α	
				(e) -r, r-	

Ved kvantitetsangivelsen er der ikke taget hensyn til, at langvokal kan optræde forkortet, kortvokal forlænget.

4.2. *Sammenfald foran r*. Der kan næppe være tvivl om, at den almindelige tendens i sproget til at reducere kortfonemernes antal i hver række fra 3 til 2 er fuldt gennemført foran *r* i alle former af rigssprog. Det er altså kun manifestationen af disse sammenfald, som er forskellig i DOs udtale og aktuelt RM.

M. h. t. fortunevokalerne er det muligt, at Jespersen og AaH (s. 16) har ret i, at udtalen med (omtrøst) rent [*i*, *y*] skyldes en reaktion i dannede kredse mod den vulgære tendens til at gå helt i retning af *æ*, *ø* i *virkelig*, *dyrke* osv., men jeg mener bestemt, det er en fejlvurdering, når tanken hos AaH uddybes derhen, at »den større og større kreds af mennesker, som bestræber sig for at tale »pænt« ... endog tilstræber en mere lukket udtale, end de gængse udtaleformer«. AaH sammenstiller således udtalen af lukket *i*, *y* i *Kirke*, *dyrke*, med udtalen [*æ*] eller [*e*] i *redde*. For mig har de sidste former decideret den af AaH angivne karakter, medens *i*, *y* lige så utvivlsomt er den eneste naturlige udtale, både i min egen generation, i mine forældres⁸ og mine børns (hvis sprog ellers har optaget visse træk fra lavere usus).

I forbindelsen *ør*, hvor den lukkede variant (der opfattedes som den bedste) ikke havde nogen støtte i skriften, har den mindre ansete sænkede kvalitet nu helt sejret, idet [*ø*] dog bevares, hvor der er morfologisk tilknytning til langt [*ø*], *Kørsel*, *Udførsel* (AaH s. 22).

I bagtungerækken har vi nu nøjagtig den situation, som DO forudsætter for fortungerækken: en kbh. tendens til åbning, som i sine ekstreme stadier [ɔ, ʊ] er vulgær, og en modgående tendens til lukket vokal i mere velplejet udtale, navnlig (i forbindelse med forlængelse) foran *r* + kons. (*turde, spurgte, Urne*, AaH s. 22) samt i fremmedord.⁹ I ordbogens noget inkonsekvente angivelser af *u*-former kan man følge, hvordan tendensen til lukket vokal breder sig; her var redaktørerne nemlig ikke bundet af snærende redaktionsregler, og trykgenemsynets egaliseringsbestræbelser er ikke nået helt til bunds.

Den ekstra åbne kvalitet af (kort og lang) *å*-lyd foran *r*, som er ukendt for DO¹⁰ (og mærkelig nok heller ikke nævnes af AaH), er fuldt gennemført i den form for rigssprog, jeg er fortrolig med (og var det vistnok til dels i den forrige generation). Forskellen mellem vokalerne i *godt* og *kort*, *laane* og *Taarne*, *Aal* og *Aar* er langt mere iørefaldende end den næsten umærkelige i *Bøn*, *Børn*. I vulgærkbh. er den ekstra sænkede *ø*-lyd normal i alle positioner, således at der kan være sammenfald mellem *Stok* og *Stork*. Det samme gælder *a*, hvor *Tak* og *Kloak* kan rime på *Park*. Ved *æ* findes det tilsvarende sammenfald derimod kun efter *r* (*Rakvirket*: AaH s. 19).

Også langt *a* har nu altid sænket kvalitet foran og efter *r*: [fɛ:(r)] *Fader*, [fɛ:(r)ə] *fare*, [fɛ:(r)'d] *Fart*, [rɛ:ve] *rave*. Der er næppe nogen af ord bogens former, der virker så besynderligt på en nutidig læser som de mellemåbne kvaliteter af langt *a* og *å* foran *r*. Om udtalen af *r* se s. 6.

Udviklingen foran *r* kan sammenfattes således: Der er kun to fonemer i hver af de tre rækker, og disse tenderer mod maksimal kontrast i h. t. åbningsgrad. Der er altså ikke alene (som det ofte hævdes) en tendens henimod bogstavret eller en formentlig finere lukket kvalitet; i *bort* og *Kerne* vil næppe nogen prøve at udtale [o, e].

4.3. *Lydåbning efter r*. Hvis man er opmærksom på de forskellige muligheder for relevant modsætning mellem kortvokalernes åbningsgrader henh. foran og efter *r*, vil de fonetiske forhold kunne udredes en smule klarere, end det sker i DO og hos AaH. Medens der efter *r* kan skelnes mellem en mellemåben og en åben kortvokal (*rinde:rende*), er dette (bortset fra morfologiske forkortelser) ikke muligt foran *r*, hvor man kun har en helt lukket og en ekstra åben kvalitet (*virke:værke*). Hertil kommer, at den mellemåbne kvalitet ofte (og specielt efter *r*) kan variere så meget, at den nærmer sig kvaliteten af den åbne; men da

den åbne kvalitet efter *r* er ekstra åben (om end ikke altid så åben som foran *r*), er sammenfald mellem de to fonemer ikke almindeligt i det egentlige RM.

Det er navnlig *ø*-forbindelserne, der på denne måde kommer i et klarere lys. DO har her 3 betegnelsesmåder: [ø] i *Grynt*, [ɔ] i *grønt*, både [ø] og [ɔ] fx. i *Brønd*, *Brøndsel*, *Krønike*, *Trønder*, *Drøv* (derimod bruges det kursiverede [ø] kun foran *r*, se § 4.2, og [ö] bruges slet ikke efter *r*). Bortset fra stillingen efter *r* angives dobbeltformer i fx. *Dønning*, *svømme*, men her noteres [ø, ö]. Det er dog vist kun foran *m* og *n*, at de to lyd endnu adskilles, og man kan iagttage, hvordan tendensen til sammenfald her skrider frem ad to veje; dels således at der i det samme ord kan udtales begge lyd, dels således at den mellemåbnes kvalitet nærmer sig [ö], medens den heltåbnes kvalitet ikke er så sænket som foran *r*. Den lyd DO skriver [ø] efter *r* (*Bryst*), ligger imellem vokalerne i *Pynt* og *Søn*, og nærmest den sidste. Den har dels en (lidt for pæn) mere lukket variant, dels en mere åben, der ikke er helt acceptabel. I de ord, hvor DO har dobbelt angivelse, foreligger i min udtale som regel denne mellemform af *ø*. Derimod har jeg kort lukket [ø] ved morfologisk forkortelse, fx. i *rødmusset*, *rødme*, *rødt*.

Den samme tendens er til stede, om end mindre fremskreden og accepteret, ved kort *e:æ*; men ordbogens lydskriftregler har ikke gjort det muligt for redaktørerne at udtrykke den mere åbne variant af [e], idet der kun findes et tegn ([ɛ]) for den ekstra åbne variant af [æ]. Det har altså ikke været muligt at notere *tres*, (*guld*)*tresset*, *tilfreds* samt *tredje*, *Redskab* osv. med [æ], skønt i al fald min udtale ligger nærmere ved lyden i *hvæsse* end i *visse*, *Smedje*. Hvor *e* skrives *i*, er man mindre tilbøjelig til at ville vedkende sig en udtale, der nærmer sig *æ* (af frygt for at blive mistænkt for den vulgære udtale [ɛ]), men jeg har ofte en lyd, der nærmer sig [æ] i *Prik*, *rigtig*, *Rist*. Derimod må det betegnes som fejlagtigt, både fra DOs og fra mit standpunkt, når der skrives [æ, ogs. ɛ, e] i *redde*, [æ ell. alm. ɛ] i *tredive*. Her har vi varianten [ɛ] af fonemet [æ], og de mere lukkede udtaler beror efter min opfattelse på misforstået pænhed (jf. også AaH s. 19) – ganske som den lukkede udtale i *Pressens Radioavis*, der for en tid siden vakte stort postyr i den konservative lejr. Heller ikke kan jeg godkende den usædvanlige angivelse [ɛ, ogs.e] i *Tresse* samt i *dressere* osv. Her er den ekstra sænkede lyd vulgær, men redaktøren har ikke haft lov til at skrive det, han rimeligvis tænkte på, nemlig [æ]:

konsekvens er en farlig ting i en ordbog. I optaktstavelse bruger DO enkelte gange [æ] v. s. a. [e], fx. i *Première*. Her ville et kursiveret [æ] med ret stor variationsbredde have været nyttigt.

Om tendensen til åben udtale af kort *o* i alle stillinger se ndf. § 4.4. Her indtager pladsen efter *r* altså ikke nogen særstilling. M. h. t. [ω] mærkes, at det ikke er væsentligt mere åbent efter *r* (*raat*) end i andre stillinger (*godt*), og at det altså ikke er så åbent som foran *r*.

Ved alle kortvokalerne er man godt på vej til et sammenfald mellem den lukkede og den mellemåbne kvalitet, manifesteret således, at den ene vokal kun optræder i visse omgivelser, den anden kun i visse andre; men tendensen til bogstavtro udtale, spec. i fremmedord, har modarbejdet denne udvikling. Efter *r* er sammenfaldet dog meget langt fremskredet, idet lukket kort vokal i hjemlige ord næsten kun optræder foran [ø, t, s, l]: *Ridder, Vrid, Krid-*; *rydde; Brud* | *fritte, stritte, Skridt; rytte; rutte, trutte, brudt, Krudt* | *Trisse, grisse, Brissel, Brisling, Frisling; krydse; Russer, Trusser, Struds* | *Frille, III. drille, Krille; trylle; rulle, Skrulle*.¹¹ Foran *sk, sp, st* er der dog hyppigst åben vokal: *frisk, Rist, distig; rispe; Bryst, ryste; Rusk, Brusk*.¹²

Foran [b, g] er mellemåben vokal vel det normale (*trippe, dryppe, skruppe, drikke*) (undtagen i visse fremmedord),¹³ men når lydene skrives *b, d* er lukket kvalitet også mulig eller endog normal, se DO u. *Grib, Gribbenille, Ribbe, Ribben, Rible, krible, skrible, Stribling; Brig, Rig, rigge*. Dette hænger muligvis sammen med den ndf. s 70 nævnte tendens til lang vokal foran skrevet *b, d, g*, kort foran skrevet *p, t, k*, spec. i latinudtalen.

4.4 *Lyddåbning i andre forbindelser*. Den forskel mellem langvokalens og kortvokalens åbningsgrad, som i DO betegnes for *å*-lydens vedkommende [å:ω], er nu næsten lige så iørefaldende for *o*-lydens, idet *Ost, ond, rund, Tromme* osv. i vide kredse inden for min generation (og allerede i den forrige) udtales med en åbningsgrad, der ligger betydeligt nærmere ved langt eller forkortet [å], fx. i *aaben, aabenbare*, end ved langt eller forkortet [o] i *Os, godmodig*.¹⁴

På tilsvarende måde er der en tydelig tendens hos ungdommen til at udtale samme vokal i *Synd, tynd* som i *Søn, Bøn*.

Tendensen til åbning betragtes i de fleste tilfælde som vulgær, og vi har et kuriøst vidnesbyrd om, at denne opfattelse er gammel, idet Oehlenschläger i sine breve spøgende anvender de åbne former (jeg citerer Breve til og fra A.Oehl. III (1945)): *Honde-Posten* 76 ofl. -*pongtet* 78 *Boll* 77; *Aanderstøttelse* 77 *Graande*

77 Raamben 78; Dæfæfter 78 ække 77 Dægtere 170 spælle (dvs. spille) 168 Skue-Spæl 77 dæsse 114 Prænsib 78 dræft 78 kræstelig 77 Pærefæri 77; Bærgen By 72; løksalig 76; Faarelæsninger 79.

5. Diftonger.

Ved at skrive [vai'] *Vej*, [sgœu'] *Skov* osv. bekender DO sig til Jespersens opfattelse af disse lydforbindelser som diftonger, og AaH synes ikke at have nogen anfægtelser hverken ved notationen eller begrebsbestemmelsen. Det er jo ellers pudsigt nok, at sprogforskerne, efter at de gennem århundredlang bitter kamp har fået ortografien til at acceptere *j* og *v* i *Vej* og *tavs*, fordi det kunne bevises, at der ikke fandtes diftonger i dansk, uden videre går over til den modsatte opfattelse; og hvis man efterser Jespersens argumentation¹⁵ og sammenligner den fx. med Rasks, undrer man sig over, at der på dette grundlag kan fældes så sikre domme. Det væsentligste argument lyder således: »At vi i dansk *sejle*, *segl*, *veje* = *vaje* osv. ikke, som så ofte er påstået, udtaler [a] + [j], kan enhver overbevise sig om ved at udtale *ska(l) je skeje ud* (Vilh. Thomsen).« For mig fører forsøget til det modsatte resultat, idet det ikke er mig muligt at høre eller føle nogen forskel, men formodentlig har jyderne V.T. og O.J. haft en kraftigere artikulation af *j*, end jeg har. Men selv om man kunne høre forskel, ville dette ikke afgøre sagen; Jespersen påviser jo selv, at begge de to »vokaler« i »diftongen« bliver noget modificeret i forbindelsen, og at man altså heller ikke udtaler noget rent [j]. Men kan *i* have en særlig variant efter vokal, må det samme gælde for *j* – og så er vi lige vidt. Med *v* ligger sagen naturligvis anderledes, da ingen vil påstå, at man udtaler et labiodentalt *v* dér, hvor DO har [œu] osv.; dog er der ikke anført tvingende grunde mod Rasks opfattelse, at der foreligger en spirant *w* (der strukturelt kan opfattes som postvokalisk variant af *v*). Men det må vistnok nu være klart for enhver, at spørgsmålet ikke kan løses ad fonetisk vej, hvis det ikke er evident, at de omstridte lyd ligger nærmere ved enten vokalen eller konsonanten. Det er i sin kerne et spørgsmål om hensigtsmæssig notation og simpel beskrivelse, og kan derfor kun løses i forbindelse med en almindelig strukturel analyse.¹⁶

Her skal blot påpeges, at de pågældende lyd i så at sige alle henseender opfører sig som stemt spirant eller likvid efter vokal: Dvæler man på [i] eller [u] i [dai(-)li], [sau(-)nə], er udtalen ikke vokalisk, men minder i sin karakter om den forlængede konsonant i *gamle*, *Salme* osv.;

og forlænger man første led, adskilles de to diftong-komponenter; i tostavellesord således at sidste element har tilbøjelighed til at gå til den følgende stavelse, særlig tydeligt i kbh. udtale som [lʋ(·)jə] *lege*, [sɔ(·)wə] *sove*; ved stød således at sidste element nærmer sig karakteren af en syllabisk spirant (her kan tilnærmelse til vokalisk udtale dog være stærkere end i andre stillinger): [nɐ:i] *nej*, [sgɔ:u] *Skov*.¹⁷

Ved kun at anerkende enten *u*-diftong (med kort førsteled) eller konsonantisk, labiodental *v*, har DO ikke blot tilsløret den klare funktionelle sammenhæng mellem de to lyd, men også afskåret redaktørerne fra at notere en udtale, der er vidt udbredt i RM (måske uden for de mest højtidelige og superkorrekte stilarter), og – som nylig påvist af Poul Andersen¹⁸ – er herskende i alle danske dialekter vest for Øresund. Vi har nemlig ikke blot udtaler som [ty:v, tyu'] *Tyv* og [sgri:və, sgriuə] *skrive* men også [ty:w], [sgri:wə]; men disse findes aldrig i DO.¹⁹

AaH har genindsat disse former i deres rettigheder, og har tidligere (Kvant s. 111 f.) påvist, at allerede Moth i visse forbindelser må have haft udtalen med lang vokal plus *u*. På et enkelt punkt har han (og i højere grad Skautrup Sproghist II 236) misforstået Moths skrivemåder. AaH går ud fra Moths dobbeltformer (a) *søve* – *søver* – *søf*, (b) *soue* – *souer* – *sou*, og slutter med rette, at Moth her dels har lang vokal plus *v* (skrevet *v*, når der følger vokal efter, ellers *f*), dels kort vokal plus *u*, dvs. diftong. Også ved de fleste andre vokaler angiver Moth længde foran *f* (o: v)²⁰, men her forekommer ingen skrivemåder med *u*, bortset fra det mærkelige par *stöf* eller *steuf*, *skēf* eller *skeuf*. Det besynderlige er nu, at skrivemåden ved *a* er den omvendte af den ved *o* anvendte. Vi finder nemlig her normalt længdetegn foran *u* (hvor denne variant anføres), men ikke foran *f*²¹: *graf* eller *grâu*, *grave* eller *gräue*, *nafn* eller *nåun* osv. (derimod skrives aldrig længdetegn, hvor *au* står tryksvagt i fremmedord: *august*, *auktion*). Da AaH øjensynlig ikke kan tænke sig en forbindelse af kort vokal plus spirant, slutter han, at begge former må have diftong (og Skautrup går endnu videre og vil også opfatte *f* som tegn for *u* efter lang vokal, hvilket ikke er noget godt indfald). Dette kunne finde støtte i det forhold, at der blandt de få eksempler på andre vokaler uden længdetegn foran *f* optræder et par ord, der kun forekommer i lavere talesprog og derfor heller ikke nu har lang vokal (se note 20); men ikke mindst under indtryk af Poul Andersens redegørelse finder jeg det rimeligere, at Moth overalt med *f* har betegnet en spirant (der så kan have vaklet mellem labiodental og bilabial udtale); sandsynligvis betegner da *graf* en udtale med stød på spiranten, *grâu* stød på *a* og syllabisk udtale af den efterfølgende lyd. Bilabial spirant efter kort vokal bliver naturligvis ikke væsensforskellig fra, hvad AaH forstår ved diftong.

I det hele taget er floraen af diftonger langt rigere hos AaH end i DO. Således anerkender han også *u* som variant til [q] og [b], både efter lang

og kort vokal fx. i *dog*, *Bog*, *koge*, *råbe*; jeg husker endnu min forbavelse, da ordbogsrådet nedstemte mit forslag om at anføre den almindelige udtale [ɔu] v. s. a. [ɔq] I–II. og; senere blev man dog mere liberal (se fx. u. *Rogn*, *Sogn*; men under *Sagn* har man kviet sig, trods stavemåder med v).

6. Vokalisk r.

Det eneste punkt, hvor DO viser en væsentlig afvigelse fra Jespersen, er ved angivelsen af vokalisk r [ɹ]. I Lydskrifttavlen siges det blot, at »[ɹ] betegner den vokaliske r-lyd, der kan forekomme fx. i den trykssvage stavelse -rer, i *Lærer* [læ·rær ell. læ·(r)ɹ], *Grosserer* osv. Jf. Jespersen MFon § 102.«, og i RR angives det kun, at endelsen -rer skal gengives som anført. Man skulle altså tro, at man i øvrigt skulle henholde sig til Jespersens praksis, men det sker kun rent undtagelsesvis (AaH s. 75), og grunden kan næppe være (som af AaH foreslået), at udtalen var mindre udbredt da DO fastlagde sine udtaleregler, idet Jespersen allerede i sin store Fonetik (1897–99 s. 432) betragter vokalisk udtale som normal i alle stillinger. Den afvigende praksis i DO må altså skyldes en uvilje mod denne betegnelse hos de toneangivende redaktører.

AaH erkender den vokaliske udtales videre anvendelse, men viger dog tilbage for at følge Peter Grove²² i at betegne lyden som en ekstra sænket a- eller å-lyd, der efter a og å smelter sammen med disse til en lang vokal: *arve*, *årle*, hvilket ud fra et fonetisk synspunkt ville være det mest konsekvente; der kan nemlig næppe være tvivl om, at lyden i den kbh. udtale af *Birte*, *Mor* ligger nærmere ved de nævnte vokaler, end i og u som diftongelementer ved de tilsvarende ægte vokaler (se s. 53). Kun ønsket om at bevare tilknytning til ortografi, ældre dansk, andre dialekter – eller eventuelt rent strukturelle hensyn – kan berettige notationen som en variant af r.

Det er navnlig former som [bæ·ɔ] *bære*, [fi·ɔ] *fire* AaH ikke kan forlige sig med (s. 76); men det uheldige ved disse former er ikke, at man »ikke helt kan identificere lyden med en vokal«, men at man ved denne notation ikke kan skelne ord af enstavelsestype som [mo(·)ɔ] *Moder*, fra ord af tostavelsestype som *more*, hvor den sidste vokal kan have en forlængelse med en særlig tonegang. På de fleste andre punkter, hvor AaH er uenig med Grove, beror uenigheden efter mit skøn på, at AaH ikke er helt fortrolig med kbh. RM.

II. KVANTITET: STAVELSESTRUKTUR OG UDTALE

7. *Kvantitetsbetegnelsen i DO og AaHs redegørelse
for aktuelle tendenser.*

Kvantitetsbetegnelsen i DO er yderst simpel: En vokal betegnes som lang ved en efterstillet prik; findes ingen prik, er vokalen kort; er der stød på en vokal, betegnes den automatisk som lang, skønt vokalen her både objektivt og auditivt er betydelig kortere end den tilsvarende langvokal (se s. 59); konsonantkvantitet betegnes sjælden¹. Længdetegn i parentes udtrykker, at den pågældende lyd kan udtales dels lang, dels kort. Det ligger uden for DOs og AaHs teoretiske forudsætninger at gøre opmærksom på, at der hermed kan tænkes på 4 forskellige strukturelle situationer: a) i den pågældende stilling er længdemodsætning ikke relevant; b) længdemodsætning er relevant; i så fald kan der være tale om (1) kort vokal, der er forlængelig, (2) lang vokal, der er forkortelig, (3) ordet har dels en langvokalisk, dels en kortvokalisk form. Som eneste eks. på vaklende kvantitet anfører Lydskrifttavlen [li(-)njə]. I RR foreskrives dobbeltformer foran *rn* samt ved *a* foran *r* + (stemt) konsonant (se ndf. s. 62 ff.). Hvordan parentes om længdeprik i øvrigt administreres, har jeg ikke undersøgt. En uheldig stivhed i reglerne foreskriver, at visse tegn kun må anvendes for kort vokal (især: foran *r*), se s. 48, 50. Bortset fra dette må notationen gennemgående siges at være tilstrækkelig til formålet, og sprogudviklingen i de forløbne 40 år har ikke på mange punkter gjort DOs former forældede.

Derimod har det naturligtvis ligget uden for ordbogens opgaver at gøre rede for, på hvilke måder længdemodsætningen realiseres, hvilke tendenser der kan spores kronologisk, geografisk, socialt, og hvordan det analogiske spil udfolder sig, når en vokal ved bøjning, afledning og sammensætning kommer i omgivelser, der normalt kræver forskellig kvantitet. Så meget des mere må det påskønnes, at AaH har taget disse forhold op til meget udførlig behandling.

Stoffet er ordnet håndbogsmæssigt efter ret mekaniske principper, med en mængde hinanden krydsende inddelinger. Man sikrer sig herved, at der er fremlagt rigeligt materiale til belysning af hver enkelt af de faktorer, der tages hensyn til, og at benytteren (når han har sat sig ind i systemet) kan slå op på netop den detaille, han vil vide besked om; men til gengæld kan læseren ikke uden et stort selvstændigt arbejde skaffe sig et samlet overblik over stavelsestrukturen og de dominerende tendenser i kvanti-

tetsforskydningen. Særlig uheldigt er det, at stødet behandles sammen med tryk og tone i et særligt kapitel med titlen *Modulationer*², og at forf. gennemfører denne systematik så strengt, at han så at sige ikke nævner stødforholdene i kvantitetskapitlet. Dette forårsager navnlig stor uklarhed, hvor der tales om kvantitetsændringer, idet der ikke skelnes mellem »forkortelse« med og uden stødtab (fx. i selve ordet *Stød*) og mellem forlængelse med og uden stødtilkomst (det sidste i den kbh. forlængelse af fx. *op*, § 12). Mindre væsentligt er det, at konsonantkvantitet behandles i et særligt afsnit og derved ikke sættes i relation til den tilsvarende dvælende udtale af vokaler og »diftonger« (se § 5). Endelig mærkes det særlig klart i dette afsnit, at forf. ikke er helt fortroelig med tendenserne i ikke-jysk RM, og at han ikke på alle punkter har draget nytte af væsentlige distinktioner i nyere sprogteori.³

Det er derfor en taknemmelig opgave på grundlag af de detaljerede oplysninger i AaHs håndbog at give et vue over hovedtræk af stavelsens kvantitative struktur og de væsentlige manifestationstendenser i dialektfrit og kbh. RM.

8. Oversigt over kvantitetens sproglige funktioner.

Det er ofte påvist, at de modsætninger, der traditionelt benævnes kvantitetsmodsatninger, og som i mange sprog væsentlig opleves som sådanne, samtidig indbefatter modsætninger af intensitet, tonebevægelse, tilslutning m. m.⁴ I tilfælde hvor kvantiteten er labil eller vanskelig at opfatte, vil man derfor ofte stå sig ved at lægge disse faktorer til grund. Dette vil formentlig have sin betydning ved de vanskelige *r*-forbindelser, men der udkræves hertil undersøgelser, som jeg ikke i dette lejlighedsarbejde kan komme ind på. Jeg må derfor nøjes med at følge AaH i at lade som om det alene drejede sig om kvantitative fænomener.

(1) Længdemodsætningen kan være den eneste fonetiske forskel mellem to forskellige ord; i dansk synes dette kun at gælde vokallængden, idet relevante forskelle i konsonantlængde (*sultne:sultende*, AaH s. 107) bedst opfattes som manifestationer af henh. konsonant ÷ eller + æ. Det antal af stavelsetyper, hvor kvantiteten faktisk er relevant, er dog meget indskrænket, idet der foran visse konsonanter (konsonantgrupper) kun forekommer lang vokal, foran andre kun kort vokal, ligesom der i visse omgivelser kun forekommer én åbningsgrad af den lange, en anden af den korte (*syne:synde*). Endelig er lang vokal som regel forbundet enten med stød (*min*) eller med æ i følgende stavelse (*mine*). Se nærmere

punkt (6). Fraregner man yderligere låneord og bøjningsformer, bliver antallet af ordpar der alene skelnes ved kvantitet temmelig ringe.

Nedenstående skema viser ordpar, hvor alene kvantiteten er betydningsadskillende.

I. Ord uden stød.

A. Med [ə] i flg. stavelse.

[ma'lər] <i>Maler</i>	: [malər] <i>Maller</i>
[mi'lə] <i>Mile</i>	: [milə] <i>milde</i>
[væ'ðə] <i>væde</i>	: [væðə] <i>vædde</i>
[e'nə] <i>ene</i>	: [enə] <i>inde</i>
[fa'sdə] <i>Faste</i>	: [fasdə] <i>faste</i>
	(adj. i flt.)

I visse udtaleformer:

[vɛr(ˈ)dən] *Verden*: [vɛrden]
Værtten (tvivlsomt, om det er vokalen eller konsonanten, der er lang)

B. Uden følgende [ə].

[iː] <i>ih!</i>	: [i] <i>I, i</i>
[joː] <i>joh!</i>	: [jo] <i>jo</i>
[nɐː] <i>naah!</i>	: [nə] <i>naa!</i>

Med normalt bortfald af [ə] (må strukturelt tolkes som ord med ə):

[daː] <i>Dage</i>	: [da] <i>da</i>
[diː] <i>die</i>	: [di] <i>de</i>
[fæːr] <i>Fa(de)r</i> ,	: jf. [pɛr] <i>Par</i>

II. Ord med stød.

A. Med [ə] i flg. stavelse.

[ta'lər] <i>taler</i>	: [tal'ər] <i>-taller</i>
[be'nət] <i>Benet</i>	: [ben'ət] <i>Bindet</i>
[æ'ðər] <i>æder</i>	: [æð'ər] <i>Edder</i>

B. Uden følgende [ə].

[viːl] <i>Hvil</i>	: [vilˈ] <i>vild</i>
[væːn] <i>væn</i>	: [vænˈ] <i>vend</i>
[væ'ð] <i>væd!</i>	: [væðˈ] <i>vædd!</i>
[fæːld] <i>fælt</i>	: [fælˈd] <i>Felt</i>

Da stødets plads i gruppe II kan opfattes som den relevante forskel, er disse typer altså ikke bevisende for længdens relevans.

(2) I udlyd i trykstærk stavelse er der næsten kun modsætn. ml. lang vokal med stød og kort vokal uden stød: [viː] *at vi(e)*: [vi] *vi*, [duː] *du*, *v*: [du] *pron.* o.fl. (jf. dog gruppe I B). Men kort vokal er her indskrænket til visse ordtyper og kan således siges at være signal for visse indholdsstørrelser på lignende måde som stort begyndelsesbogstav og *-h* i final stilling (*jah*) i skriften; (det samme gælder lang vokal uden stød):

a) Pronominer, præpositioner og hjælpeverber (der normalt forekommer i tryksvag stilling): *vi*, *I*, *de*, *hva(d)* | *me(d)*, *ve(d)* | *ska(l)*, *vi(l)*, *ka(n)*.

b) Interjektioner (eller adverbier): *naa*, *ha*, *sgu*, *hej*, *ja*, *saa*; her kan vi også have lang udlydsvokal uden stød: [næː] *næh*, [åː] *aah* osv. og for så vidt kan længde her være relevant uden stød: [iː] *ih*: [i] *I*, [joː] *joh*: [jo] *jo*. Det må dog bemærkes, at ikke omvendt alle medlemmer af disse klasser ender på kort vokal uden stød.

(3) Kort vokal (med stødtab) i ord, der normalt har lang vokal (med stød), kan være signal for en nærmere indholdsmæssig sammenknytning (sammensætning): *Risengryn, Musefælde, gulbrun, Krybdyr, Husejer* | *være med, skyde plet, læse af* osv. (jf. AaH s. 96, 106). Det samme kan være tilfældet med konsonantlængde (smst. 110). De faktorer i indhold og sprogbrug, som betinger disse lydlige ændringer, synes ikke at kunne bringes på nogen simpel og dækkende formel, men der er en tydelig affinitet mellem lydlig og begrebsmæssig sammensmeltning (hvad man så ellers skal forstå ved det sidste)⁵.

(4) I stavelsestyper, der normalt kun har kort vokal (se ndf. § 9), kan lang vokal (med stød) være tegn på, at der foreligger en bøjet eller afledt form: *fæl-t, Bred-de*.

(5) Forlængelse (i forbindelse med tonale og andre faktorer) kan være udtryk for emfase, stemning o. lign.: [*uð(·)mǽŕgəð*, ofte udtalt: *uðə-]* *udmærket*, [*sa··dəns*] *Satans*. Jf. AaH s. 107.

(6) Kvantiteten hænger nøje sammen med en række andre fonetiske faktorer, især:

a) *Tryk*: Kvantitetsmodsatningen er kun i fuld kraft i stærktryk-stavelse. I sammensætninger, hvor det ene led får svagere tryk, bevares adskillelsen af kort og lang normalt, hvis det tryktabende led står sidst (*Kulmile:gavmilde*), medens længde (og stød) tabes, hvis det svækkede led står først: *Skærsommer, Rødbede* (jf. pkt. 3). I treleddede sammensætninger vil længden dog let tabes: *Syymi(·)lestøvler*.^{5a}

b) *Stød*: En vokal, der bærer stød, anses traditionelt for at være lang; objektivt er den ca. 20 pct. kortere end den tilsvarende langvokal, medens kortvokalen er ca. 50 pct. af den lange.⁶ Funktionelt mærker man sig navnlig to ting: (1) Ved stødtab kan vokalen både være lang (*Ben:Ben-knap, benet*) og kort (*Guden:Gud*, jf. *Guder* med lang vokal; sml. s. 74). (2) M. h. t. kvalitativ påvirkelighed af nabolyd opfører vokal med stød sig ligesom lang vokal uden stød, hvis der i så henseende er forskel mellem kort og lang vokal, således især ved *æ* (*Vejret* ligger nærmere ved *være* end ved *værre*) og *a* (*Sag* ligger nærmere ved *Sager* end ved *Sagfører*).⁷ Om forsøg på strukturelt at analysere stødet som signal for visse stavelse-strukturer se L. Hjelmlev, Grundtræk af det danske udtrykkssystem (Selskab for nordisk Filologi 1948-50) s. 21.

c) *Efterfølgende lyd*: Hovedreglen er her, at vokal er kort foran konsonantgruppe (herunder konsonant med stød) samt foran *m, ng* og lukkelyd, medens begge kvantiteter findes foran andre enkeltkonsonanter

(se § 9). Vi har her en karakteristisk modsætning mellem dansk og svensk, idet svensk ganske vist også normalt har kort vokal foran kons.-gruppe, men ved enkelt konsonant har lang vokal foran kort konsonant, kort vokal foran lang konsonant.⁸

Princippet brydes navnlig, når et ord beholder sin længde foran konsonantgruppe ved bøjning (*læst, følt*), samt ved at låneord kan bevare det långivende sprogs langvokal også i omgivelser, der efter dansk stavelsestruktur skulle have kort vokal: *Stat, Brøk*.

d) *Vokalkvalitet*: Snævre vokaler er i dansk som i andre sprog objektivt kortere end åbne⁹. Vi har vistnok oftere forkortelse af snæver end af åben konsonant.¹⁰ Det bør dog mærkes, at *i* er den eneste vokal, der er lang foran *m* (§ 9.3(1)), og at *æ* foran *r* + konsonant er den vokal, der har mindst tendens til forlængelse (s. 64).

(7) *Variabel manifestation*: Medens det kvantitative forhold mellem langvokal og kortvokal er nogenlunde konstant, når ordene nævnes hver for sig (som i den note 6 citerede undersøgelse af Eli Fischer-Jørgensen), eller i roligt og sagligt (akademisk) foredrag, er der betydelige udsving i sammenhængende tale, navnlig i børne- og kvindesprog, ofte under indflydelse af emfase, lydmaleri, affekt osv. Disse kvantitetsvariationer, hvorved en kortvokal kan overskride længden af den tilsvarende langvokal, er navnlig observerede i visse former for kbh., men nogen dyberegående undersøgelse foreligger ikke. Mest karakteristisk er tendensen til forlængelse af vokal (fx. i *op, oppe, vand, vandet*, se ndf. § 12); en modgående tendens med delvis afvigende geografisk-social udbredelse går ud på at rykke »stød på vokal« hen på konsonanten, hvorved vokalen forkortes (§ 10).

(8) Strukturelt tolkes lang vokal i dansk hyppigst som identitetsdiftong¹¹ (således allerede i ældre ortografi: *stoor*); foran enkelt konsonant + *ø* kan lang vokal i ord uden stød tolkes som kortvokal med automatisk forlængelse.¹²

9. Forholdet mellem vokalens længde og de efterfølgende lyd.

9.1 *Foran konsonantgruppe*. Her er der normalt ingen modsætning mellem lang og kort vokal, idet vokalen som regel er kort. De undtagelser, der findes, falder i flg. ret klart afgrænsede kategorier:

a) Bøjnings- og afledningsformer kan bevare grundordets lange vokal: *sær-t, lær-t, ækle, Fabler*. Dette gælder dog ikke, hvor der følger to lukkelyd efter vokalen: *dybt, tabt, bagt, Dybde, købte, søgte*. I adjektiver,

hvis rod ender på [q], kan man enten (ved snævre vokaler) have kort vokal plus [g]: *rigt, sygt, brugt*, jf. *Bygd*, eller lang vokal plus [q]: *vegt, klægt, vagt, klogt* (jf. b); om ustemt spirant (i begge tilfælde) se s. 47.

b) Foran den stemte spirant [q] + konsonant har vi 3 forskellige situationer: (α) efter *i, y, u, o* udtales spiranten kun i meget omhyggelig tale; i så fald noterer DO som regel længdetegn i parentes foran [q], se fx. u. *ligne, trygle, nogle* (kun kort vokal i *bugne*). AaH karakteriserer den langvokaliske udtale som »kunstig« (104); sådan føler jeg den ikke; jeg har selv begge udtaler og alle mellemtrin, men har indtrykket af, at den lange måske er på retur. Hertil hører visst *mægle*, hvor DO dog ikke anerkender svind af [q], så lidt som udtale med kort vokal. Når [q] svinder, er vokalen altid lang (»erstatningsforlængelse«), men så er der jo heller ingen konsonantgruppe.

(β) I tilfælde, hvor der findes udtalevarianter med diftong, er udtalen visst altid kort: *Kogle, logre, kagle, magle*; dog har vi undertiden fakultativ lang vokal ved indflydelse fra grundformen: således har DO [vå·qnə ell. oftest våqnə, dagl. vøqnə, vulg. ell. dial. vøunə] *vaagne*.

(γ) I andre tilfælde har ældre RM lang vokal (m. stød), nyere RM kort kokal (og stød på [q]): *Lægd, Smaragd* (jf. s. 10).

c) I nogle få ord har vi lang vokal foran *st, sk*; gennemført lang (evt. stødbærende) vokal har vi i *Bæst(er)* (kort vokal i latin, lang i tysk og i ældre dansk latinudtale), *Faste, hoste, Host* og de tre (væsentligt litterære) adjektiver *slesk, besk, træsk*. Dertil nogle få ord, der (bl. a. i min egen udtale) har skiftende lang (evt. stødtonet) og kort vokal: *puste, Pust, Kiste, Ost* (om verdenshjørnet), *est*. Her kan påvises en stigende udbredelse af kort vokal, når vi sammenligner med kvantitetsangivelsen i Moths ordbog.¹³ Det bør mærkes, at forbindelserne *st, sk, sp* strukturelt i flere henseender opfører sig som enkeltkonsonanter.¹⁴

d) I nogle få ord med *b* + konsonant (jf. a, b samt s. 66): *Æble, Vable, Skæbne* samt (iflg. punkt a): *juble, væbne, aabne*.

e) Som konsonantgruppe virker i denne henseende stød på konsonant, således specielt på [ŋ], der altid har stød, undtagen i fremmedord: (*fjong, Mannequin*) og lydord: *klingklang, gong-gong*. Dette forhold finder som bekendt udtryk i den traditionelle ortografi, der svarende til stød normalt har konsonantgrupper, fx. *Aand, vild, lang* (nu også, iflg. § 10: *Ord, Færd*), jf.: *selv, Kurv, følg, Valg* osv.; i bøjningsformer dobbeltkonsonant: *Vennen, Skellet, Dommen*. Dette udnyttes ved den strukturelle analyse af stød på konsonant.¹⁵

9.2 *Specielt foran r + konsonant.* Det udviklede og omstridte samspil mellem vokallængde, *r*'s kvalitet og kvantitet, den følgende konsonants fonetiske og grafiske (alias: historiske) kvalitet samt stavelsegrænsen, må beskrives forskelligt i forskellige usus. DOs praksis, således som den – temmelig ufuldkomment – foreskrives af RR, kan analyseres på følgende måde: I enkelte forbindelser (visst kun foran *rt/rd* og *rs*) forekommer der tre forskellige typer, der foreløbig kan repræsenteres ved ordene (1) *Vært(en)*, *Karse(n)*: (2) *Verden*, *Bjerg(et)*, *Larsen*: (3) *ført(e)*, *Far-s*, *Tyr-s*; dertil kommer 2 typer, der kan have vekslen mellem (2) og (3): (4) *Ært(er)*, *Fars(en)*, eller mellem (1) og (2–3): (5) *fjærte*, *Ars*.

I den form for RM, som DO repræsenterer, kan *r* være enten stemt eller ustemt, beroende på den følgende konsonants stemtheds karakter. Herved er der den ejendommelighed at lukkelydene *p, t, k* : *b, d, g* ikke i nudansk adskiller sig ved stemtheds karakter, men ved aspiration, og at de desuden indgår synkretisme i efterlyd (se s. 47). Skønt der således her ikke er nogen fonetisk forskel på de konsonanter der skrives henh. *p, t, k* og *b, d, g*, har det højere rigssprog bevaret variationen af *r*, således at det er stemt foran skrevet *b, d, g*, ustemt foran skrevet *p, t, k*, både i gamle ord og i nye låneord, hvor der ikke kan være tale om en bevaret ældre form (*Spurt*, *Spärck*). Foran skrevet *t* og *s* (og *ʃ*, se s. 46) kan man imidlertid have både ustemt og stemt *r* *Vært*: *Ært*, *Kerte*: *ærte*, *Farcen*: *Fars-en*, *Larsen*, *March*: *large*. Denne variation opfattes af RR som bestemt af vokalens længde, således at *r* er ustemt efter kort vokal, stemt efter lang (med eller uden stød), men da vokal-kvantiteten netop i disse forbindelser er meget vaklende allerede i DOs praksis og i stigende grad i nyere sprog, er denne løsning ikke heldig; i bedre overensstemmelse med den almindelige stavelsestruktur vil det være at lade vokalkvantiteten være det sekundære; vi får da i DOs RM altid kort vokal foran ustemt *r* plus konsonant; foran stemt *r* plus konsonant er vokalen ligeledes normalt kort; dog kan stødet falde på vokalen i en del tilfælde, og i nogle få ord uden stød kan enkelte vokaler være lange foran *rt, rs* i tostavellesord; dette fremtræder tydeligst ved vokaler, der i DO har forskellig kvalitet foran *r* som lange og korte (*a, æ, å*). De fleste tostavelsesseksempler har en grundform med stød (*arte (sig)*, *Ærter*); uden sådan morfologisk tilknytning findes kun ganske få eksempler: *Skjorte*, *fjorten* samt (med grundform der har ustemt *r*) *borte*, *sorte*.

For anskuelighedens og kontrollens skyld skal de enkelte typer gennemgås lidt mere i detaljer:

(1) Kort vokal foran ustemt *r* + (opr.) ustemt konsonant, dvs. [s, f, ʃ] samt [b, d, g] når de skrives *p, t, k*: *Karse, Vers, herse, Spørs, Mørser, Kors, Morse, Hirse, Yrsa, Kursus* | *Skærf, verfe* | *March, pyrsche* | *Arp, skarp, terpe, Skorpe* | *Ark, mærke, Tørke, Stork, Kirke, Styrke, Skurk* | *varte (op), Martin, Vært(en), Skørt, Flirt, kort, sort, Birte, styrt, Spurt*. Flertallet af disse ord er af fremmed oprindelse, men gruppen kan tydeligvis ikke reduceres til at være en sprogfremmed type.

(2) Kort vokal + stemt (vokalisk: § 6) *r* + (opr.) stemt konsonant, dvs. [l, m, n, v, ɣ] samt [b, d, g], når de skrives *b, d, g*. Iflg. RR skal *a* i disse forbindelser som regel angives både som langt og kort (se pkt. (4)), de øvrige vokaler betegnes som regel som korte: *Perle, Firling* | *skærme, forme, firme* | *værne, Stjerne, Urne* | *hverve, Tørve-, lurvet* | *bjerger, sørge, Morgen* | *Verber, Torben, Turban* | *Verden, færdes, vorde, burde, turde* | *ergo*. Om ord med stød se under (4).

(3) Lang vokal + stemt *r* + konsonant. Efter ordbogens praksis skal denne type visst kun findes i bøjnings- og afledningsformer af ord med lang vokal i roden (også her foreskriver RR dobbeltformer ved *a*): *sær-t, lær-t, tør-t, saar-t, gener-t, skør-t, stor-t, dyr-t, sur-t* | *til Vejrs, Mur-s* osv. | *førte, hørte, kørte* | *aarlig, daarlig, førlig* | *Larsen*, jf. også typen *Fa(de)r-s, Mo(de)r-s*. Om angivelse af vaklende kvantitet se u. (4). Iflg. RR ser det dog ud til, at man oprindeligt hertil har villet henføre størstedelen af de ord, der i praksis anføres med både kort og lang vokal, se (4a-b).

(4) I ord af type (2), samt hvor *r* står foran *s* eller skrevet *t* (jf. (1)), angives i mange tilfælde både kort og lang vokal foran stemt *r*, hvorved ordene kommer til at vakle mellem type (2) og (3). RR er på dette punkt dårligt affattede og DOs praksis formentlig mere inkonsekvent end sprogbroen. RR giver kun præcise regler for *ar* + konsonant. Her skal overalt i ord af type (2) anføres både kort vokal (med stød på kons.) og lang vokal (med stød); dette foreskrives tillige foran *rs* og *rt* når ordet (grundformen) har stød eller lang vokal. For de andre vokalers vedkommende hedder det blot: »Vaklende længde i forbindelse som vokal + *rn* betegnes som regel ved dobbeltformer, fx. *Barn, Bjørn, Korn*.« Reglen administreres så dogmefast, at der visstnok altid angives dobbeltformer af *ø* og *o* foran *rn*; ved de andre vokaler og de andre forbindelser af *r* + stemt konsonant eller *s, t* følges ikke faste principper.

Der må skelnes mellem 3 typer:

a) Foran skrevet radikalt *rt* og *rs* kræver systemet lang vokal, idet *r* i denne stilling skal noteres som ustemt, hvis vokalen er kort. Der angives da også kun lang vokal i *borte, Bort, Port*. Men gennemgående sættes længdetegnet i parentes, hvilket altså må betegne langvokal med fakultativ kortere udtale, således i *Vorte* (med [å(·)]) til forskel fra *borte* (se ovf.) og *Dorte, Horde, I. Korde, vorde* med [ør]; i min udtale er de nøjagtig ens), *Morten* [å(·)], *fjorten, Skjorte, sorte*; med stød: *Ort, Lort, Urt, Kurs, firs, Børs*. – *æ*, der ellers altid er kort

foran *r* + kons. (se u. c), optræder foran *rt*, *rs* som regel med 3 former: [æ:r, ɐ:r, ɐ:r̥], se fx. *bjært*, *Fjært* (men ikke ustemt *r* i *fjærte*), *Fært* (ustemt *r* kun i verbet *færte*), *Snert* (ustemt kun i verbet *snerte*), IV. *snert*, adv., *Stjært* (ustemt *r* kun i sammensætn. og i verbet *stjærte*), *Ært* (ustemt kun i verbet *ærte*); kun i det sidste nævnes formen [ær'] der for mig overalt er den mest nærliggende; de ustemte former kan jeg gennemgående ikke vedkende mig; om de inkonsekvente angivelser afspejler inkonsekvenser i sprogbrugen, kan jeg ikke afgøre. Endelig [ɐ:r̥, æ:r] i *Tærte*.

b) I ord, hvis stamme optræder med stød eller lang vokal, angives normalt dobbeltformer (jf. dog de under 3 nævnte præteritums- og neutrumsformer, der kun noteres med lang vokal, skønt kortvokalisk udtale nu er meget almindelig; ikke angivet AaH 94), fx. *lærte* (der anføres kun en »kbh.« form med [ɐ:r̥]), ikke den nu alm. med [ær]), *lærd*, *smurte*, *spurgte*; *syrne*, *mørne*, *skørne*; sammensætninger som *Jordbær*, *Morbær*, *dyr-*, *fir-*, *Mord-*, *Mur-* osv. (men ikke u. *Hor-*, *Jord-*, *Vaar-*, *for-*). Enstavelsesord med stød (på vokal eller konsonant, jf. § 10): *Bjørn*, *Børn*, *Ørn* | *Horn*, *Korn*, *Orm* | *Taarn*, *-vorn* (men kun stød på *r* i *Dorn*, *Form*). Foran skrevet *d*, *g*, *b*, *v* angives normalt kun stød på *r*: *Hird*, *Hjord*, *Lord* (dobbeltform i *Byrd* og kun stød på vokal i *absurd* er vel blot lapsus) | *Borg*, *Sorg*, *Kirurg* | *Tørv*, *Torv*, *Kurv* osv. Kun ved *a* gennemføres dobbeltformer foran disse konsonanter. Ord med *æ* har kun stød på konsonant (undtagen foran *rt*, se a): *Værn*, *Skærm*, *Herd* osv.

c) Andre ord med *r* + stemt konsonant angives som regel kun med kort vokal (se 2), således spec. alle med *æ*; dog noteres dobbeltform af *Bærme* og (p. gr. af tilknytning til *Arm*?) af *Ærme*. Endvidere anføres fakultativt lang vokal (efter § 11) i *Morder* (jf. b), *Torden*, *Orne* (hvor udtalen med [o(ː)] for mig er en bogstavudtale). I *aarle* angives kun langt [äː].

(5) Medens typerne 2-3 således er ved at falde sammen i type 4, er vekslen mellem type (1) med ustemt *r* og type (2-4) med stemt *r* meget sjælden. Fra mit eget sprog tror jeg kun jeg kender *Tærte*. DO har en del flere eksempler med *-ært-* (se u. 4) og dertil *færte* (og *Fært-*, men ikke i *Fært*), *starte* (og *Start*), *Dorte* samt *irsk* (hvor den ustemte form nu næppe er almindelig, medens den ikke anførte form med [ir'] er den normale). I alle disse ord angives der i den stemte form kun lang vokal (med stød), men i *Kerte* har begge former kort [ɐ]. Her synes den stemte form (som er velkendt i nyere rigssprog) at være en inkonsekvens i betegnelsen, idet tilsvarende former ikke angives i *Hjerte*, *Smerte* osv.

Vigtigt er det, at udlyds-*r* (der iflg. DO kan være både stemt og ustemt), kan tage farve af den flg. konsonant i en sammensætning, se fx. DO u. *for-*.

I *sorte*, *borte* er grundformens ustemte *r* blevet stemt, skønt det normalt bevarer sin kvalitet (*korte*).

Fra dette system fjerner RM sig nu på følgende punkter:

(A) Der er ikke længer det simple forhold mellem kvalitet og kvantitet, at kort vokal altid har den ekstra sænkede kvalitet (af *a*, *æ*, *ø*, *å*), lang vokal altid den mindre sænkede. I almindelighed har også lang vokal (hvis den overhovedet findes) den ekstra sænkede lyd; kun i former af langvokaliske verber som *fært(e)*, *lært(e)* tilhører den sænkede kvalitet endnu i min generation den mindre acceptable udtale (jf. § 4.2.)

(B) Stemt *r* afløses i stigende grad af »vokalisk« *r* (se § 6). Dette indgår »diftongisk« forbindelse med de fleste vokaler, således at enten første eller sidste del af diftongen kan trækkes lidt ud i henh. til pkt. (E), fx. i *Bi(·)rte*, *sty(·)rte*. Vokalisk *r* smelter sammen med [v] og [m] til langvokaler, der dog næppe er helt ensartede gennem hele deres forløb. Disse langvokaler kan falde sammen med det særlige vulgærkbh. [v̥] og [v̥ʰ], se § 4.2.

(C) Ustemt *r* afløses af stemt eller vokalisk *r*, men typerne 1–2 holdes af mange alligevel ude fra hinanden derved, at forbindelsen vokal + »r« udtales lidt forskelligt, lidt kortere og med en anden tonebevægelse i *Verten* end i *Verden*, i *Myrte* end i *styrte* (se AaH 79, 102 m. henvisn.). I DO er denne udvikling kun noteret i *Kerte*, jf. *sorte*, *borte*, se (5).

(D) Det labile stød (§ 10) har i visse usus en tendens til udelukkende at falde på »r«, så at den foregående vokal opfattes som kort. Også i former uden stød (*Vorte*, *borte*, *Urne*, *lærte*, *kørte*) er lang vokal stærkt på retur (med mindre den genopstår iflg. (E)). Dette bevirker, at man ikke længere kan forklare modsætningen mellem stemt og ustemt *r* foran skrevet *t* som bestemt af vokalsens længde, hvilket som før bemærket er forudsætning for DOs notation. De to *r*-former bliver derved foreløbig at opfatte som selvstændige fonemer, hvilket stemmer med opfattelsen af vokalisk *r* som en ekstra sænket og kort variant af *a* eller *å*; men strukturelt er også andre tolkninger mulige.¹⁶

(E) Omvendt kan også disse forbindelser rammes af den kbh. tendens til forlængelighed af kort vokal, hvorved man får former, der fonetisk kan ligne de gamle langvokaliske, men strukturelt har en ganske anden karakter.

Alt i alt kan man sige, at udviklingen har medført, at *r*-forbindelserne ikke længere er nogen undtagelse fra reglen om kort vokal foran konsonantgruppe; dels er vokalen nemlig nu normalt kort, dels er det et spørgsmål om *r* længer er at opfatte som konsonant. Derimod kommer udtalen af *ar*, *år* som langt *a*, *å* til at stride mod reglen i ord som *Marts*, *harsk*, *Torsk*, *Forst*; men det er muligt, at man i de usus, der har langvokalisk udtale i disse ord, blot kan opfatte længden som beroende på pkt. E.

9.3. *Foran enkeltkonsonant*. Her kan der som regel være relevant modsætning mellem lang og kort vokal (ofte ledsaget af en modsætning stød: ikke-stød). Der er dog karakteristiske forskelle mellem forskellige konsonanttyper:

(1) Foran [ŋ] og [m] samt [v] er længdemodsætning ikke relevant i ord med dansk udtale. Foran [ŋ, m] er alle vokaler korte, med undtagelse af de snævre (der dog aldrig forekommer foran [ŋ]): *Lim*, *Time*, *besvime*; [y] og [u] forekommer visst kun i fremmedord: *Ymer(mælk)*, *Parfume*, *Bluhme*.

Dette gælder dog mærkeligt nok ikke den traditionelle latinudtale og de fremmedord, der i akademisk sprog følger denne (se ndf. § 11); her er omvendt de snævre vokaler korte, også foran *m*, uafhængigt af de oprindelige latinske

eller græske kvantiteter (længde i latin gengives ved streg over vokalen): *fūmus*, (*h*)*ūmor*, *tumulus* | *tīmor*, *simul*, *similis* | *kȳmos* ^{17a}. Andre vokaler udtales langt: *amor*, *homo*, *Rōma* (hvortil nu *romer(sk)*, ældre *rommer(sk)*, efter *Rom*), *thema*, *schēma* osv. Andre tilfælde med lang vokal efter långivende sprog: *Dame* (: *Damme*), *Dom-en* (: *Dommen*). Ord med optakt får stød på vokalen: *Amalgam*, *infam*, *Hippodrom*, *Enzym*, *Septim*, *posthum*.

Foran klart labiodentalt [v] er vokal altid lang; hvis v udtales som bilabial spirant eller diftongelement, kan vokalen være enten lang eller kort (se de forskellige udtaler af *skrive* ovf. § 5).

(2) Foran lukkelyd og *s* samt foran *f* og [q] findes der kvantitetsmodsatning, dog således, at den i enstavelsesord altid er ledsaget af modsætningen stød: ikke stød (se fx. AaH Stød 37).

Modsatningerne beror imidlertid for størstedelen af de pågældende ord enten på, at de kontrasterende ord eller udtaler tilhører forskellige sprogsfærer eller afspejler en oprindelig modsætning mellem stemt og ustemt konsonant, som endnu overholdes i ortografien. Der kan adskilles flg. hovedgrupper:

a) Længdemodsætningen svarer til en ældre modsætning mellem stemt og ustemt lukkelyd: *Læg*, *Lægge*: *læk*, *lække*; *Væg*, *Vægge*: *væk*, *vække*. Uden ortografisk udtryk er en tilsvarende forskel bevaret i *født*, *fødte*, *bredt* (part.): *mødt*, *mødte* (lang vokal prov.), *bredt* (adj.); til den første type slutter sig *ødt(e)*, *spredt(e)*, *forraadt(e)* samt *ledt(e)* (der i ældre RM kan høres med kort *e*). I ældre poesi har man her lang vokal + [ð]: *fød*, rimende på *sød* osv^{17b}.

I modsætningen *tab(e)*:*tap(pe)*, *haabe*:*hoppe*, *Ribe*:*rippe*, *døbe*:*dyppe* har skriften, og det på denne hvilende højere RM, fastholdt en adskillelse, der går tilbage til klusilsvækkelsens første stadium, hvor en modsætning i konsonantlængde (-*p*:-*pp*-) blev erstattet af en modsætning, der formentlig omfattede både vokallængde og konsonantkvalitet, selv om man næppe med sikkerhed kan fastslå de fonetiske udviklingstrin. Til denne modsætning svarer i dialekterne gerne en modsætning mellem lukkelyd og bilabial spirant (se § 5), begge med forudgående kort vokal. Men ved at bevare *b* i denne ordtype og *v*, *g* i typerne *love*, *bage* har RM fastholdt en række ordadskillelser, der er gået tabt ved de dialektale diftongeringer.

b) I andre modsætningspar stammer typen med lang vokal fra et fremmed sprog: *Stat*:*stat* (*op*), *Stab(e)*:*Stab(be)*, *Pater*:*Patter*, *Kvæker*:*kvækker*, *Æt*:*ædt* | *Brøk*:*Bryg* | *Knob*:*Knub*, *Knop* | *Poker*:*Pokker*, *pukker* | *Mas*:*Mads*, *Muse(n)*:*Mus(s)e*-.

c) Lang vokal foran lukkelyd kan forekomme i bøjningsformer af ord, hvor der ikke er lukkelyd i stammen: *solidt, fadt* (som regel med forkortelse: *bredt, sødt*); *set, født*. Jf. *Bredde, Vidde* (:hvidte).

d) Lang vokal foran lukkelyd beror i enkelte tilfælde på bortfald af lyd, der endnu er bevaret i skriften: *præ(di)ke, Bø(d)ker, Sne(d)ker*.

e) Det besynderlige par *sjette* og *otte*, som jeg hverken kan finde nogen rimelig historisk eller synkronisk forklaring på.

f) Om kvantitet foran lukkelyd og *s* i latinudtalen se ndf. § 11.

(3) Foran *l*, *n* og (i begrænset omfang) foran [ð] og (skrevet) *r* (om udtalen se § 6) kan man have en relevant længdemodsætning både i ord med stød og uden stød, og både i enstavelses- og tostavellesord.

I ord uden stød er modsætningen bedst repræsenteret i tostavellesord: *hvile:ville,vilde; mæle:melde | pæne:Penne; rane:Rande | bare:Barre; more:murre, være:værrer | Hede:hedde; breder:Bredder; væde:vædde*. Mulighederne er dog også her indskrænket af den omstændighed, at de helt lukkede vokaler relativt sjældent forekommer som korte; vi har derfor flere tilfælde, hvor en forskel i åbningsgrad ledsager den kvantitative modsætning: *stille:stille, pine:pinde, lune:lunde, rede:redde, Side:sidde*.

I enstavelsesordene er der kun i nogle få tilfælde mulighed for længdemodsætning i ord uden stød, idet vi her kun har lang vokal i ord, der (i foredragsudtalen) har sideformer med to stavelser: [mo·r] *Mo(de)r*: [mor] vbs. til *murre*, jf. *Fa(de)r*: *Par*, *Pe(de)r*: *fler-, per*.

I ord med stød er modsætningen klar ved *l* og *n*: *Mil:mild, fæl:fæld; væn:vend; Karlen:Kalven, Sæler:sælger | Rener:rinder*.

Foran [ð] og *r* er længdemodsætning sjældent i lydforbindelser med stød, idet kvantiteten er bundet til bestemte morfologiske typer: I tostavellesord findes stød på vokalen navnlig i præsens af verber med lang vokal i infinitiv (*ridet, tuder, skyder, æder*) samt i bestemt form af ord med lang vokal og stød: *Brød-et, Mod-et, Tud-en | Ur-et, Styr-et, Vaar-en*. Heroverfor står nogle (historisk betingede) smågrupper af ord med kort vokal og stød^{17c} på [ð] og [r]: *sidder; Fødder, Rødder, Nodder; Odder, Ridder; Middel, Seddel; Viddet, Nødden | Parret, Narren*. Dette muliggør ordpar som *æder:Edder, rider:Ridder, gnider:Gnidder*.

I enstavelsesord findes stød på [ð] og [r] ved formanalogi i imperativ af verber med kort vokal: *sidd, ryd, red* (af *redde*), *væd* (af *vædde*) | *pir, snur, snær* (af *snærre*), *forstyr*; herudover kun i ordet *ræd* samt i ord, der i højere udtale har konsonant efter *r* (jf. s. 61, e): *Torv, Kurv, -borg* (i bynavne).¹⁸ Dette giver mulighed for modsætningspar som *væd:vædd, hed* (præt. ell. adj.): *hedd, sur* (adj.): *surr, styr:forstyr*; den korte vokal

er ofte en grad mere åben end den lange: *sid* (adj.): *sidd, red* (af *rede*): *redd, Spær:spærr, (det) tøer:tørr; tør* (adj.): *tørr, Tørv, Kor:Kurv*.

I RM-former og dialekter med labilt stød vil disse ord i højere eller ringere grad vise fuldstændigt eller lejlighedsvis sammenfald.

9.4. *Foran* [ə] er der ingen ren kvantitetsmodsatning, men kun en modsætning mellem stød:ikke-stød: *Klø'ene:kløende*.

9.5. Om udlydende vokals kvantitet se s. 58.

10. Labilt stød.

Som det fremgår af § 9.3 er stødets plads irrelevant i en række stavelsestyper, idet det altid falder på vokalen foran lukkelyd og *s, f*, samt labiodentalt *v*, altid på konsonanterne *ŋ* og *m* (bortset fra snævre vokaler). Ved *l* og *n* skelnes der skarpt mellem stød på vokal og stød på konsonant. Men ved *r, [ð]* og delvis [*q*] er forholdene mindre stabile. Stødets plads er her kun lidet udnyttet som ordadskillende moment, og i manges udtale fordeler stødfaserne sig, så vidt jeg uden instrumental hjælp kan konstatere, over begge elementer, således at dets plads ikke lader sig fikseres med sikkerhed; navnlig er der en tendens til at lade slutfasen begynde efter at konsonantstillingen er nået, hvorved man får en udtale, der opfattes som kortere end den, hvor stødet klarere afvikles på vokalen.

DO vedkender sig kun i meget ringe grad disse kortere sideformer til ord med »stød på vokal«; ud over de s. 64 nævnte former med stød på stemt *r* + konsonant har jeg kun fundet: *gid, Hvid, hvid, Hud, Stød, ud*¹⁹ samt en del tostavellesord: *Pud(d)el, Rudel, Daddel, Lud(d)der, Forræder, Vædder, Berider* (men kun lang vokal under *Forbryder*); specielt præsensformer som *skyder, gider, rider, slider, smider*. Endelig angiver DO dobbeltformer i nogle tilfælde af bestemt form (ental og undertiden flertal) af ord uden stød i grundformen, men med lang vokal i flertal eller afledninger, fx. *Kød* (men ved I. *Nød* (nux) anføres kun stød på [ð], ved *Mjød* ingen angivelse, ved begge kender jeg dobbeltformer), III. *Lad* (alle andre med *a* har kun stød på *a*), IV. *Bed*, I. *Led* (en), II. *Led* (et), *Smed, Ved, Spyd|Nar* (flere af ordene har – delvis forældede – sideformer med stød på vokal i ubestemt form).

AaH stiller sig i bogen om stødet (s. 36, 29) på et lignende standpunkt: »Spiranterne [*q*] og [ð] er i rigssprog i udlyd de, der i højeste grad skyer stødet. Der findes i rigssprog ingen former med stød på spiranten, og de har næppe nogensinde eksisteret«. Denne kategoriske

udtalelse modificeres dog ved flg. tilføjelse: »Kun i enkelte adjektiver og adverbier *kan* stødet ved vokalforkortelse få fodfæste på ø'et, men formerne er ikke alle almindelige« (der nævnes *ned*, *ud*, *hvid*). I sin nye bog (s. 87, 97) går AaH langt videre i anerkendelsen af stød på [ð] »i kbh. talesprog«, idet han dog nægter, at det findes efter *o*, *å*, *a*. M. h. t. stød på [q] udvider han repertoiret med *bøger* og *mager*. Desuden omtales (s. 92) en tendens »i nyere kbh.« til stød på *r*, men den »må siges at falde uden for rigssprogets rammer«.

Jeg kan hertil kun bemærke, at i de former af RM jeg er fortrolig med, er tendensen ved alle tre spiranter trængt igennem ved alle ord, der tilhører dagligtalen, men det er individuelt i hvor høj grad de kortere former bruges; de er særlig udprægede i visse former for emfase; de undgås i mere konservativt sprog navnlig i ord, hvor kort vokal har en afvigende kvalitet, eller hvor ordet har langvokaliske former (*Maden*, *Fadet*, *Sagen*) samt i ord fra mere højtideligt sprog (*Freden*, *Guden*, *Dyden*). Den ovf. s. 64 omtalte vaklen i stødets plads ved *r* + konsonant er et særlig fremskredent tilfælde af denne tendens.

11. Tendenser til forkortelse af vokal i ord uden stød.

Den i § 10 behandlede generelle labilitet i stødets placering bør skarpere end det sker hos AaH (og Jespersen, Fonetik s. 515), adskilles fra en række spredte tilfælde med vekslen mellem lang og kort vokal i ord uden stød, som med større eller mindre ret betegnes som »forkortelser«. Ganske vist er det nærliggende at opfatte kortvokalisk udtale i *ride*, *skyde*, *æde* som eksempler på samme tendens som udtale med stød på spiranten i *rider*, *skyder* (AaH s. 97). Men som det allerede, om end alt for vagt, angives hos AaH, har de to fænomener en ganske forskellig udbredelse, både i ordtyperne og i sprogsfærerne. Medens stød på spirant findes efter alle vokaler, er forkortelse i ord uden stød i alt væsentligt indskrænket til de snævre vokaler; den forekommer ikke i fx. *Plader* (kan ikke forveksles med *Pladder*), *vaade* (kan ikke rime på *lodde*), *rode*, *bløde* (medens vi kan have stød på spirant i *vaad*, *Rod* osv.); og den findes heller ikke foran *r*²⁰ eller [q].

I hjemlige ord er tendensen så at sige ikke aktuel; kun i forbindelsen *-ise* hører jeg den nogenlunde hyppigt (*Når skal vi spise* [sbisə]?). I de fleste tilfælde synes det at dreje sig om dobbeltformer beroende på tendenser, der ikke (mere) er levende i RM, således fx. i (flertal) *Grise* (flt.), *grise* (vb.), *luset* (adj.), eller på den særlige forkortelse i 1. led af sammensætn.:

Risen-, Isen-, Muse-, Lyse-, Is-. De andre af AaH s. 100 nævnte eksempler står jeg helt fremmed overfor. Eksemplerne på forkortelse foran andre konsonanter end [ð] og [s] er, så vidt jeg kan skønne, alle særtilfælde der ikke vidner om nogen almen tendens.²¹

De fleste af AaHs eksempler er fremmedord. Allerede ved første gennemlæsning havde jeg en stærk fornemmelse af, at AaH var kommet forkert ind på opfattelsen af disse, men først ved gentagne analyser af det fremlagte materiale kom jeg på sporet af, hvordan forholdene her må opfattes.

Først må udskilles en lille gruppe ord med tryk på suffikset *-ise* (*Chemise, Radise* osv.); her findes gamle, allerede af DO registrerede sideformer med kort vokal, egentlig tilhørende dagligsproget, men sikkert i stadig fremtrængen.

Af de øvrige tilfælde omfatter hovedparten snæver vokal foran ortografisk enkelt *p, t, k* (*Type, Titel, Lupus*; AaH nævner ikke »forkortelse« foran *k*, men kunne have anført *Tycho, Ukas* o. fl.) samt foran [s] i ord med tryk på 3. sidste stavelse: *Indicium, Patricier* osv. (s. 100). Her opfattes den langvokaliske udtale i almindelighed som en nyere udvikling, der ikke er fuldt acceptabel i akademisk sprog. Ikke des mindre nævnes ord af denne type af AaH som eksempler på, at en postuleret ældre forkortelsestendens endnu er levende; AaH har i svar på mine marginalnoter antydnet, at han bl. a. fra Moth kan anføre beviser på gammel langvokal i disse ord, og henviser også til skrivemåden. Hvad Moth angår, omfatter de af AaH (Kvant s. 114 f.) nævnte former med lang vokal kun nogle få låneord fra tysk (*Kyper*) og norsk (*Rype*), men ingen af de latinske eller græske; og skrivemåden kan jo intet betyde, da den i de Udt s. 98 f. nævnte ord altid er overtaget fra det långivende sprog, hvor vokal ikke behøver at være lang foran enkeltskrevet konsonant.

Hvis man vil forstå sagens sammenhæng, må man gå omvejen ad den traditionelle skoleudtale af latin og græsk, som nu er ved at afløses af en mere korrekt filologisk, der bl. a. overholder kvantiteterne fra originalsprogene, medens den ældre udtales kvantiteter (med anvendelse af stød!) afspejler dansk udlæsningsudtale, vistnok på et ældre stadium end det nuværende RMs system. Jeg har langt fra gennemtænkt de mange ejendommelige problemer, som frembyder sig ved tolkningen af denne mærkelige manifestation af ældre danske udtalevaner, men på det punkt som her er relevant, er sagen i hovedtræk ganske klar: foran skrevet

p, t, c (med værdien *k*) samt *m* (se s. 66) er de snævre vokaler korte²², de andre vokaler lange. Således har jeg lært at udtale kort vokal i fx. (jeg angiver lang vokal i det antikke sprog med længdestreg): *mītis, litus, tūtus* | *lupus, typus* | *pīca, lūcus*, jf. *Tycho*, lang vokal i *locus* (hvorfor kort vokal i dansk *Lokum*?), *latus, lātus, lapis, opus, epos*. Foran skrevet *b, d, g* er derimod også de snævre vokaler lange: *cibus, cubo* (jf. *Kubus*), *nīdus* (jf. *Ida*), *nūdus* (jf. *Ludo*), *nūgae*. Medens langvokalerne her altid udtales uden stød, har de stød på trykstærk antepænuultima (tredje stavelse regnet bag fra), og her er det atter kun de snævre, der er korte: *polīticus, similis, humilis, tumultus*, medens de andre har stød: *opera, medicus*. At overholde denne kvantitetsforskel mellem snævre og andre vokaler, ikke blot i latinudtalen, men i alle fremmedord, hvis udtale ikke er bestemt af et långivende nyeuropæisk sprog, synes endnu i min generation at være et af de sikreste kendetegn på grundig akademisk dannelse, og den (skrifttro) udtale med lang vokal i *Type, Myte* for ikke at tale om stød i ord som *Liter, typisk, kritisk, politisk, Indicier, Fabricius, Lucifer, hyper, super* er noget af det mest kompromitterende der findes!

Den kortvokaliske udtale har så bredt sig til ord af anden oprindelse, der i al fald i det långivende sprog har lang vokal, fx. *Rute, Jute, Kyper, Rype*, og for så vidt kan der her være tale om en slags forkortelse (om end ikke lydlovmæssig). Men hvis man udstrækker den kortvokaliske udtale til ord med *b, d, g*, så er man atter plumpet i ved misforståelse af det akademiske sprogs finesser (således må man opfatte de næppe særlig hyppige kortvokaliske former af fx. *Tube, Schubert*, AaH s. 98).

12. Forlængelig kortvokal.

Den langvokaliske udtale af *Type, Myte* osv. er sikkert i manges udtale påvirket af ortografien, men i visse former for (kbh.) RM hænger den sammen med en udtaleejendommelighed, der af gode grunde ikke tages hensyn til i DO²³, selv om den allerede var iagttaget af Otto Jespersen i 1899. Under bagtungevokalerne (Fon. 475) hedder det om lyden [ɔ]: »den findes sædvanligt kun kort ...; lang eller halvlang kun i udbruddet [ɔ:] som udtryk for en hånlige afvisning eller som indledning til en anmodning (ɔ:, *vil du ikke nok* ... ?), og i ikke få danskes udtale af *oppe* ..., især når det står alene i slutningen af en sætning«. Denne isolerede iagttagelse hos Jespersen er hos AaH med rette generaliseret til at være »en tendens i vulgærkøbenhavnsk (og sjællandsk) til forlængelse af gamle korte vokaler (især de mest åbne) i tostavellesord«; han

nævner udtrykkelig eksempler foran de fleste konsonanter, men tendensen findes lige så fuldt foran dem, der ikke nævnes (fx. i *Masse, pisse, komme, kalde*)²⁴, og den er efter mit indtryk næsten lige så udbredt i enstavelsesord,²⁵ hvor AaH kun kender den foran *t* (*flot, godt*) og *rs* (*Vers, Lars, Kors, Torsk*).

Skønt jeg føler mig mere fortrolig end AaH med hele denne tendens, er jeg ingenlunde i stand til at give en nøjagtig og sikker beskrivelse af dens virkninger og udbredelse. Der kræves her sammenhængende og systematiske observationer af personer, der har forlængelig kortvokal i udpræget grad. Men nogle foreløbige bidrag til en karakteristik mener jeg nok at turde forsøge:

Det er vigtigt at fastholde Jespersens bemærkning om, at fænomenet er særlig fremtrædende i sætningsslutning (og vistnok også på andre vigtige punkter af sætningsartikulationen); det har altså en viss sammenhæng med sætningsmelodi, emfase o. lign. Så vidt jeg kan høre, er forlængelsen også ledsaget af en (opad)glidende tonebevægelse og af en ændret tilslutning til en følgende konsonant, hvilket også kan påvirke stavelseskellet. Derimod er jeg ikke sikker på, at vokalens kvalitet i væsentlig grad påvirkes af forlængelsen.²⁶ Tendensen er muligvis mere udpræget ved de åbne vokaler end ved de snævre, og kan også fremtræde tydeligere i visse fonetiske omgivelser end i andre, men principielt mener jeg ikke den er udelukket i nogen lydforbindelse, således heller ikke ved stød på konsonant: *Vand(et), Skal(len)*.

AaH kender den kun fra vulgærkbbh., men fænomenet har desforuden en betydelig udbredelse i højere sprogsfærer, især i visse former for børne- og damesprog; om det her har en væsentlig anden fonetisk karakter, tør jeg ikke sige; men det er særlig markeret i udtryk for forskellige følelser eller i lydmaleri.

Der er navnlig to ting, der fortjener nærmere undersøgelse: 1) forholdet til aktuelle tendenser til konsonantforlængelse (AaH 107 ff.), herunder den § 10 omtalte overgang til stød på konsonant; det er mit indtryk, at begge tendenser kan findes i samme persons sprog, men jeg kan ikke sige under hvilke betingelser den ene eller den anden dominerer.

2) Endnu vigtigere er det naturligvis at blive klar over, i hvor høj grad der finder sammenfald sted mellem lang og kort vokal. Der er for mig ikke tvivl om, at *binde* og *bene*, *hedde* og *Hede*, *værre* og *være* osv. kan falde sammen i manges udtale, men det er et spørgsmål, om der ikke gennemgående i samme persons udtale er kortere varianter af kort-

vokalen, således at sammenfaldet ikke er totalt. I al fald vil som regel kendskabet til skriftformen og den højere udtale vedligeholde bevidstheden om en forskel mellem ordparrene. Om det særlige sammenfald mellem *Hak:Hark* og *Stok:Stork* se s. 50.

13. Konklusion om den såkaldte kvantitetsudvikling i dansk.

Når man opmærksomt har gennemlæst AaHs store afsnit om kvantiteten, sidder man tilbage med det indtryk, at der i nyere dansk rigssprog foregår og har foregået et utal af »forlængelser« og »forkortelser«; for hver vokal er situationen en helt ny, og de samme fonetiske omgivelser fremkalder snart forlængelse, snart forkortelse. Endnu mere broget bliver billedet, når man inddrager de fremstillinger af »udviklingen« i ældre tid, som gives dels i AaHs afhandling: Kvantitetsudviklingen i nyere dansk (APhS VI (1932) s. 97–143), dels i Brøndum-Nielsens Gammel-dansk Grammatik og Skautrups Sproghistorie. Man får det indtryk, at den samme lydgruppe eller det samme ord passerer gennem en lang serie af skiftevis forlængelser og forkortelser, og får en stærk mistanke om, at et eller andet i beskrivelsesmetoden må være galt.

Studerer man AaHs analyser og eksempler lidt nøjere, vil man imidlertid se, at han med de traditionelle sproghistoriske udtryk »forlængelse« og »forkortelse« betegner fænomener af vidt forskellig natur. Ved at give en samlet oversigt over disse forskelligartede kvantitetsfænomener vil man kunne nærme sig en simplere opfattelse både af de aktuelle og de historiske forhold. (Det bemærkes, at denne lille oversigt ikke gør krav på fuld systematisk eller terminologisk stringens).

(1) Aktuelle manifestationsvarianter.

a) Labilt stød, der i enkelte forbindelser (navnlig ved ð) kan medføre sammenfald af stød på vokal og stød på konsonant, manifesteret alene ved den sidste form (se § 10).

b) Labil længde, der i visse tilfælde kan medføre sammenfald mellem lang og kort vokal. Der er to former: en tendens til forlænget, glidende manifestation af kortvokal, der i ekstreme tilfælde kan medføre sammenfald af de to kvantiteter, manifesteret som langvokal; fænomenet er ikke med sikkerhed bevidnet før 1899 og synes at høre hjemme i forskellige arter af kbh. dagligsprog (se § 12). Det er muligt, at vi har et første stadium af denne tendens i det ældre sammenfald af typerne *værre-være* (se note 23). – I fremmedord af typen *Type* støttes tendensen af skriftbilledet.

Den anden tendens ytrer sig som forkortet udtale af langvokal. Den har forholdsvis ringe udbredelse i aktuelt RM (se § 11).

(2) *Forskellige sprogsfærer*. Et ord kan have én kvantitet i én art rigssprog, en anden i en anden art; den vekslen, der herved opstår, kan være et konstant fænomen gennem lange tider, men medtages ofte under »forkortelse« eller »forlængelse«; de vigtigste tilfælde er flg.:

a) Højere RM har ofte lang vokal + *b, v, q*, hvor dial. ell. dagl. udtale har kort vokal + bilabial spirant (»difftong«), se § 9.3 (1) – (2).

b) Højere RM har undertiden kort vokal foran konsonantgruppe, hvor dagl. eller dial. udtale har lang vokal foran enkelt konsonant: *Fugl, selv, Pægl, turde, Bødker* osv., jf. s. 61, 64, 67.

c) Fremmedord kan i højere RM udtales med kvantiteter, der har tilknytning til det långivende sprog (spec.: dansk latinudtale), medens de i lavere sprog tilpasses andre udtalevaner, se spec. § 11.

(3) *Analogi*. Inden for samme sprogtilstand kan der være kvantitetsvekslen inden for samme ordform eller rod, beroende på forskellige analogier. De vigtigste tendenser er som bekendt flg.:

a) Bevarelse eller genindsættelse af rodens kvantitet i omgivelser, hvor vokalen ellers er kort (foran konsonantgruppe eller lukkelyd, § 9; AaH s. 94, 104).

b) Bevarelse eller genindsættelse af en kvantitet, der hører til på en bestemt plads i et formskema. Det sikreste eks. er vel »forkortelse« i 1. led af sammensætninger (AaH s. 95, 106); muligvis kan kort vokal (uden stød) også være (gen)indsat i ubest. sing. (fx. i *Hud*) efter mønsteret *gud: guder: guden* (jf. note 17c).

c) Tilpasning til stavelsetype (fx. kort vokal foran konsonantgruppe), dels ved bøjning (jf. a), dels uafhængigt af bøjning (denne sidste tilpasning er en af de få nogenlunde sikre historiske udviklinger i nyere tid, se AaH Kvant s. 128 ff.).

(4) *Ændringer, der griber ind i fonemsystemet*. Her kan tænkes forskellige muligheder, således forskydninger i forholdet mellem langvokaler og kortvokaler, så at der ikke til hver vokal i den ene gruppe svarer én i den anden, eller at deres medlemmer kvalitativt svarer mere eller mindre nøje til hinanden. Sådanne forskydninger kendes fx. fra gl'da. (udviklingen af det nye lange *a* i *gade* osv. efter overgangen af opr. langt *a* til *ā*), men så vidt man kan se, er systemet i sine hovedtræk uforandret siden Moth. Mindre gennemgribende forandringer af systematisk karakter finder sted, hvis der i visse omgivelser sker sammenfald mellem

kort og lang vokal. Herpå har vi enkelte tilfælde i nyere tid²⁷, men af gennemgribende karakter kan de ikke siges at være.

Fra traditionel sproghistorie er man vant til den forestilling, at grundstammen i de sproglige forandringer er lydlovmæssige udviklinger af de enkelte lyd, og at variationsforhold af de under (1) til (3) nævnte typer kun lejlighedsvis griber ind. Men går man det her foreliggende materiale omhyggeligt igennem, vil man se, at næsten alle mere omfattende ændringer utvungent kan henregnes til de tre førstnævnte typer af variation inden for samme sprogtilstand.

Dansk RM gennem de tre sidste århundreder lader sig altså – hvad kvantitet angår – beskrive som een sprogtilstand, inden for hvilken der konstant er muligheder for visse kvantitetsvariationer; det er kun den måde, hvorpå disse muligheder udnyttes, der er underkastet skiftende begrænsninger af geografisk, social og kronologisk art. Man kan muligvis på enkelte punkter vise, at en variationstype er kronologisk begrænset, men kun hvor vi har et betydeligt og nøjagtigt materiale fra samme hånd (som fx. Moth, Høysgaard), har vi mulighed for en sikker bestemmelse af de kvantiteter, der afviger fra den moderne fordeling.

Når vanskelighederne er så store ved at beskrive kvantitetsforhold, som ligger os forholdsvis nær og er beskrevet af folk med lingvistisk dannelse, undrer man sig over den sikkerhed, hvormed sproghistorikerne opstiller deres zig-zag udviklinger i længst forsvundne tider på grundlag af former udplukket fra kilder, hvis principper for kvantitetsangivelse måske er helt forskellige. Hvis man vil nå større sikkerhed på dette område, kommer man ikke uden om at analysere hver kilde for sig.

14. Tillæg om Moths kvantitetsbetegnelse.

En stor mængde af de kvantitetsændringer AaH mener at kunne påvise ved at sammenligne moderne RM med Moth, består i at et kort *æ* hos Moth svarer til langt *æ* i nyere tid (og, kunne man tilføje: hos Høysgaard). Når man så tillige ser, at kvantitetsforholdene ved *æ* altid afviger på mærkværdig måde fra stavelsebygningen hos Moth selv, får man en mistanke om, at der må være en fejl i tolkningen af Moths kvantitetsbetegnelse. Ser man derfor systematisk på hans notation, vil man bemærke, at *æ* (ligesom *å*) overhovedet ikke optræder med længdetegn, sikkert fordi det i datiden opfattedes som en diftong (*ae*) og derfor ikke optrådte fordoblet som tegn for langvokal. Moth har derfor tænkt sig som hovedprincip at anvende *æ* for langt *æ*, *e* for kort *æ*, ligesom han tenderer til at bruge *å* for langt *å*, *o* for kort. I ord, hvor han ikke mente at kunne ændre den traditionelle ortografis brug af *o* for langt *å*, bruger Moth *ò* (*bòg*, *klòg*) og på lignende måde forsøger han sig i sidste redaktion et par

gange med *è* som tegn for langt *æ* (*hèr, snèrt*). Princippet at betegne kort *æ* med *e* kommer tydeligt frem derved at *Moth* i senere redaktioner retter *æ* som tegn for kort *æ* i *ænder* (fl. af *and*) til *ender*, *ændre* til *endre*, *ælde* til *elde* osv. i overensstemmelse med skrivemåder som *gås:ges, gesling, nat:netter, met* (dvs. *mæt*), *eg* (*Æg*), *leg* (*Læg*), *veg* (*Væg*) osv. Vi tør deraf slutte, at *æ* betegner langt *æ* overalt, hvor der ikke er særlige grunde til at tro, at det er fejlagtig traditionel skrivemåde for kort *æ*. Derved bliver overensstemmelsen med moderne RM endnu mere fuldkommen og Moths eget kvantitetssystem mere simpelt.

NOTER TIL AFSNIT I.

1. La phonologie du mot en danois (Paris, 1937).
2. og 3. Grundtræk af det danske udtrykssystem med særligt henblik på stødet (Selskab for nordisk filologi 1948–50 s. 12–24).
4. Det forekommer mig tvivlsomt, om der er nogen klar forskel mellem stemthedsgraden af henholdsvis *r* og *j*, *l*, *n* efter *f*. Det synes at være individuelt meget varierende, på hvilket punkt af konsonantens forløb stemtheden indtræder, når den står mellem ustemt konsonant og vokal. I det hele taget synes det lidet påkrævet at markere disse fluktuerende stemthedsvariationer, undtagen ved *r* foran konsonant, hvor de ikke reguleres efter en simpel mekanisk regel (se § 9.2).
5. Se fx. Hjelmslev anf. a. s. 18, Martinet anf. a. s. 205.
6. Man træffer ikke sjælden lærere, der beklager sig over, at børnene ikke kan høre forskellen mellem *b* og *p* i fx. *Labber* og *Lapper*, og som hævder selv at kunne høre den. Det er her sikkert staveudtalen, der påvirker deres opfattelse af den normale udtale, idet man ved stavning jo udtaler de trykløse stavelser med fuldtryk.
7. Det bør også bemærkes, at man aldrig har forskellig konsonant foran vokal eller spirant i et nært tilknyttet følgende ord, fx. i *træk op:læg op, træk ned:læg ned*.
8. Min mor har udpræget lukkede vokaler, min far havde det i mindre udpræget grad, min farmor derimod, så vidt jeg husker, mellemåben vokal.
9. I DOs første bind nævnes [o] som eneste form i *Agurk, durk*, som første form i *Burnus, Bursch*. Senere betegnes [u] mere eller mindre klart som hovedformen, se fx. u. *Kursus, Spurt, Turban, Turnips*.
10. Langt [ø] anvendes undtagelsesvis af DO i interjektioner som *naa, saa* (i *aa* kun med stød); ved de to førstnævnte anføres også en variant med [øɾ] hvormed der sikkert tænkes på den ekstra sænkede lyd.
11. Varianter med mellemåben vokal angiver DO u. *Ridse, ridse, vrisse* (men ikke under *risle, Trisse, trisse* hvor jeg også mener at kende en mere åben udtale); desuden i *Grille, Rille, trille, Trilling*, hvor den åbne variant for mig er stærkt prov. Under *Krydder, drysse* angives sekundære former med *y*. Nogle få ord har kun mellemåben vokal: *Brille, II. drille | Bryllup*. Den lukkede sideform til III. *skrukke* (jf. skrivemåden *skrugge*) er for mig prov.

12. Dog findes kun lukket vokal i *grisk*, *trist*.
13. Fx. *Grippe*, *Tripel*, *Skrupel*. Sideformer med lukket vokal angives fx. u. *trippe*, *Rippe*.
14. Denne mere åbne udtalevariant synes ikke i fremtrædende grad at være afhængig af de omgivende konsonanter. Mærkelig er flg. angivelse i RR: »I ord som *Bom* angives o-lyd [o] og åben å-lyd [œ], men ikke mellemformene [å].« – Den sidste er den eneste mulige i min udtale. – Gad for øvrigt vide om DO har mange andre ord med denne vekslen. Jeg har kun fundet *Rom* (*Rhum*).
15. Tidligst Fonetik (1897–99) s. 550. Jf. Rask, Forsøg til en videnskabelig dansk Retskrivningslære (1826) s. 206 ff.
16. Se Hjeltslevs forsøg, anf. a. (se note 2) s. 17 f.
17. Efter stødet kan artikulationen være meget utydelig; således har jeg oplevet flere sikre eks. på at *-skov* kan forveksles med *-gård*. Om en person i vort bekendtskab troede min kone, at han hed *Raaschou*, medens jeg havde opfattet navnet som *Rostgaard*, hvad der viste sig at være det rette. Omvendt udbød min lille søn (der dengang ikke kunne stave), da han hørte om Askov: »*Det er li' som glasskår*«. Det vidner om, at der i diftongen høres en meget sænket å-lyd.
18. Den bilabiale spirant i dansk (Festskrift Skautrup 1956) s. 311–17.
19. AaH siger (s. 33), at udtaler med *u* efter lang vokal som [pi'uo] *Pibe* »ikke altid er nævnt i DO«. Jeg har ikke kunnet finde et eneste sted, hvor de er nævnt. Jf. også AaH s. 70.
20. Skrivemåder som *gæf* må nemlig betegne langt æ + spirant (se § 14). Kort vokal foran *f* angives (iflg. AaH Kvant. 111) i *rof* el. *rou*, *grof* el. *grou* (men *grôf* af *grave*), så vidt jeg forstår også i *Drøv*, *Røv*. Det bemærkes, at alle eksempler har åben vokal efter *r*, og at de to sidste alene tilhører det lavere sprog.
21. AaH anfører flg. undtagelser: *bråf*, *kråf*, *ståf* el. *ståu*.
22. Det danske udlyds-r (DSt. 1927 s. 155–61). Jf. H. J. Uldall, Det danske R (smst. 1928 s. 172–75).

NOTER TIL AFSNIT II

1. Fx. i interjektioner som [(u)m'] *um*, *ding-dang* (men ikke u. *bang*).
2. Det må bemærkes, at intet af de her behandlede fænomener falder ind under hvad Hjeltslev forstår ved modulationer (nemlig faldende:ikke-faldende sætningsmelodi), og at der næppe er anden hjemmel i lingvistisk litteratur for denne terminus.
3. En særdeles nyttig oversigt findes i B. Malmberg: Die Quantität als phonetisch-phonologischer Begriff (Lunds Univ. Årsskr. 1944).
4. Smst. s. 37 ff. 63 o. fl. st.
5. Jf. P. Diderichsen, Elementær dansk Grammatik² (1957) § 94 ff.
- 5a. Iflg. det princip at alle kvantiteter er kortere i lange ord end i korte, se Malmberg (ovf. note 3) s. 10 f.

6. Eli Fischer-Jørgensen: Om vokallængde i dansk rigsmål (Nord. Tidsskr. f. Tale og Stemme XV (1955) s. 47).
7. AaH s. 30. Da den korrekte udtale af ord af denne type ofte er genstand for diskussion, og da AaH næppe helt rigtigt har truffet situationen i kbh. RM, skal jeg (efter samråd med Kaj Bom) angive hvordan sagen tager sig ud for et kbh. sprogøre: I kbh. havde man i ældre tid (ret højt op i de sociale lag) den uforkortede udtale [-a·q-] osv.; denne er endnu beholdt i rent rigssprog i [sma·qful']; derimod er [fa·q-, sa·q-] i alm. kbh. afløst af [fæu-, sæu-], i højere rigsspr. af [-æq-], medens [-a·q-] nu er en form man gør nar med, som et forsøg på at være fin. Mellemformen [saq-] kan vel nok høres, men kun som en variant af [-a·q-] eller som en lidt usikker mellemform uden større betydning.
8. Malmberg anf. a. (note 3) s. 84, jf. s. 38, 50; sml. C.-C. Elert i ANF 72 (1957) 48 f.
9. Fischer-Jørgensen, anf. a. (note 6) s. 50.
10. Se § 10–11.
11. Fx. Hjelslev anf. a. (note 2) s. 19.
12. Smst. s. 20.
13. AaH Kvant 128 f.
14. Se fx. Hans Vogt, The structure of the Norwegian Monosyllables (NTS XII (1942) s. 14). Jf. Malmberg (ovf. note 3) s. 50.
15. Hjelslev anf. a. (note 2) s. 21.
16. Smst. 18 behandles *r* overalt som konsonant.
- 17a. Reglen gælder dog i den udtale, jeg har lært, ikke foran endelser, der indeholder *e* (indflydelse fra dansk udtale?) og *a* (*æ*); jeg har således lang vokal i *limen*, *lūmen*, *Hȳmen*, *limes*, *pūmex*, *līma*, *Numa*, *Cunae*; desuden i *primus* (påvirket af *prima*?) *primula*, *mimus*. – *sumo*, *sumus* har kort vokal som *summus*. Hvor udbredt og fast denne kvantitetsfordeling er, tør jeg ikke sige.
- 17b. Se fx. Diderichsen i H. A. Brorsons samlede Skrifter III (1956) s. 454.
- 17c. Ord uden stød i grundformen får i bestemt form som regel stød på konsonant: *Vennen*, *Hullet*, *Karret*, *Bruddet*; men hvis stammen i andre former har lang vokal, falder stødet på vokalen: *Guden* (jf. *Guder*), *Maden* (jf. *made*), *Smed(d)en*, (*smed(d)e*). Sml. AaH Stød s. 43.
18. I nogle ganske få ord med stød på vokal angiver DO sideformer med stød på konsonant, se § 10, jf. 9.2. Endelig findes stød på [ð] ved siden af kort vokal uden stød i nogle få ord: *Bred*, *Brod*, *Od*. I det første ord ligestilles formerne, i de to sidste angives den stødløse at være »1. br.« For mig er den stødløse form den normale i de to første, i det sidste ord vakler jeg.
19. Men ingen kortform anført fx. i *Tid*, *vid*, *ned*, *Ged*, *Tud* osv.; ej heller i *bider*, *nyder*, *tuder*. I hvor høj grad disse inkonsekvenser afspejler en forskel i sprogbrugen, tør jeg ikke afgøre. De nævnte ord er nu alle meget almindelige med stød på konsonant, jf. AaH 87, 97.
20. Kortvokalisk udtale i *Borup*, *Karup*, *Byrum* | *klare*, *spare*, *snarere*, *Taare* osv. (AaH s. 101) falder helt uden for, hvad jeg kan anerkende som RM. Det samme gælder de smst. nævnte fremmedord.

21. Således er det ikke blot kort vokal i *synes*, der er »uden forbindelse med det omtalte københavneri« (AaH s. 101): *læne* har en gammel sideform *lænde-* (og kort vokal kan støttes af sammensætn. *Lænestol*). Kort vokal (og stødløs konsonant) i *senior*, *junior* samt *Dyner* er mig fremmede, i *tjene* snarest foræld. eller prov. I *Tjener* kan langvokalisk udtale ikke være »et tydeligt provinsielt shibboleth«, da jeg selv og hele min familie bruger denne form (Kaj Bom har gjort mig opmærksom på, at kortformen kun bruges i tiltale). I *Tjen(e)ste* (ligesom i *Kær(e)ste*, *Vær(e)lse* og muligvis i *Sør(e)nsen*, *Ær(i)nde*, *ærlig*, *rim(e)lig*) kan forkortelsen skyldes, at vokalen kommer foran konsonantgruppe i sammentrukket form. Superlativ *kæreste* har aldrig forkortelse. – Kort vokal i *Kyse*, *Huse*, *Tusind* osv. (s. 100) er mig ukendte.
22. Jeg ser nu, at allerede Jespersen har gjort iagttagelser i denne retning: »De nære vokaler ... er korte foran lukkelyd, tit i strid med kvantiteten i det sprog, ordet er taget fra (og f. ex. tysk): *participium*, *type*, *visit*, *appetit* ...; danske vil altid i lat. *auditum* og ital. *udito* udtale [i] kort; *minut*, *stutteri*, *valuta*, *absolut*; *kritik*, *eunuk*, dansk udtale af latinsk *lucus* osv.« Desværre har Jespersen ingen eksempler foran *b*, *d*, *g*. (Fonetik s. 510). For ganske nylig har Ole Widding været inde på spørgsmålet (To former for minus i den sproglige udtryksform, i Festskrift Skautrup (1956), 39 ff.). Mærkværdigt nok har W. ikke bemærket det, der er problemets kerne, nemlig at kun de snævre vokaler er korte foran *p*, *t*, *k*, og at de ikke er det foran *b*, *d*, *g*. Det er altså ikke »ordtypen lang vokal plus (enkelt) klusil, der har været blokeret«, men kun lang snæver vokal, og fænomenet kan ikke have noget med klusilsvækkelsen at gøre (i typen *håbe*, *tabe*, *Ribe*, *Væg(ge)*, *fødte* har RM jo desuden haft hjemlige typer med lang vokal plus lukkelyd i det meste af den tid, hvor de af W. nævnte ord med kort vokal er optaget). Det afgørende spørgsmål er altså, hvorfra det klare mønster stammer: snæver vokal i fremmedord kort foran skrevet *p*, *t*, *k*, lang foran skrevet *b*, *d*, *g* (sml. ovf. s. 66).
23. Lang vokal i *Herre*, *værre* (ej nævnt i DO under *desværre*), *spørge*, *tørre* osv. er øjensynlig en langt ældre udvikling, hvis forbindelse med den her behandlede er tvivlsom. Derimod er det rimeligvis et vidnesbyrd om den nyere tendens, når DO angiver fakultativ længde under *Torden*, *Morder* (se s. 64). Lang vokal i *Krabbe* (AaH 99) er en gl. sideform (DO).
24. Således også Poul Andersen Fonetik (se note I, 5) s. 323.
25. Således også smst. 319, hvor det angives at tendensen ikke blot er kbh.
26. I den gamle type *være* (for *værre*) osv. (note 23) er langvokalen dog mere lukket end kortvokalen. Det samme kan gælde *a*, se note 7.
27. Se u. § 10–12.

Hvorfor rejste Rask til Kaukasus og Indien?

Af MARIE BJERRUM

I sin afhandling *Rasmus Rask og Sverige 1812–1818*¹ har Louis Hjelmslev gjort rede for nogle af de mange ikke umiddelbart forståelige omstændigheder ved Rasks store rejse 1816–23. Hjælpe midlet var nogle nyfundne breve fra Rask til hans svenske ven Afzelius, hvoraf det fremgår, at Rask påbegyndte rejsen, fordi Afzelius inviterede ham til at komme til Stockholm. Rask kunde dér bo hos Afzelius og mod betaling give interesserede undervisning i islandsk. Rask var på det tidspunkt på grund af sit videnskabelige arbejde udelukkende interesseret i nogenlunde ordentlige økonomiske forhold, som kunde give ham tid og ro. Dem kunde han ikke få i København og rejste derfor til Sverige, hvor han slog sig ned i 15 måneder og oplevede sit livs lyseste og lykkeligste tid. Inden afrejsen til Sverige var Rask i sommeren 1816 på Fyn og besøgte da Johan von Bülow, som iflg. Hjelmslevs mening² har lovet ham hjælp til at gennemføre planen om at rejse til Sverige »under forudsætning af«, at rejsen engang ad åre kunde gå videre til Kaukasus. Denne forudsætning skulde Rask iflg. Hjelmslev være gået ind på for foreløbig at kunne få sit Sveriges-ønske opfyldt. Da der i 1817 i Sverige var tale om at give Rask en fast ansættelse som bibliotekar ved det kgl. bibliotek i Stockholm eller som professor i Uppsala, og da der i 1818 var tale om at ansætte ham som »islandsk litteratør« i Sverige, var Rask meget interesseret, men afslog tilbuddene på grund af breve fra København (især fra hans lærer og velynder P. E. Müller) om at han vilde være landsforræder, hvis han for bestandig slog sig ned i Sverige. Sit syn på forskellen mellem Stockholm og København giver Rask udtryk for iflg. ord i brev³ til P. E. Müller af 29.5.1817: »Her er ingen som skolemesterer mig, her agter man mine Kundskaber og vilde inderlig gjerne beholde mig som jeg er uden videre Rejse«⁴. P. E. Müller skaffede i stedet Rask en større kgl. understøttelse til at rejse videre for. Hermed var Rask iflg. Hjelmslev bundet til at rejse videre, og da han efter over et års ophold i Petersborg som en sidste mulighed skrev hjem og foreslog P. E. Müller opgivelse af rejsen, fik han afslag.

Det er altså efter dette Hjelmslevs mening, at det var Rasks velyndere, Bülow og P. E. Müller, som tvang ham til at tage på den store

rejse 1816–23, mens Rasks eget ønske hele tiden var et fast opholdssted med rimelige levevilkår og mulighed for udfoldelse af fri videnskabelig virksomhed.

I *Danske Studier* 1933 (p. 17–22) giver Holger P:n Dyggve en meddelelse (*Finn Magnussen og Rasks store Rejse*), som støtter Hjeltslevs antagelse. Dyggve citerer et brev fra Finn Magnussen til den finske sprogforsker A. J. Sjögren, hvori Finn Magnussen skriver, at han »*indirecte*« var årsag til, at Rask rejste (over Sverige og Rusland) til Asien, idet han i sin indledning⁵ til forelæsningerne over den ældre Edda havde udtrykt ønsket om at få undersøgt Asernes eller Osseternes sprog, historie osv. nærmere, fordi dette folk måtte antages at være vore skandinaviske forfædres stamfædre. »Dette gav . . . Bülow den Idee, at opfordre Rask til at foretage en saadan Reise, hvilken han og strax virkelig tiltraadte.«

Efter dette skulde det altså være Bülow, der vilde sende Rask ud på rejse i 1816, efter at have læst Finn Magnussens trykte indledning.

En minutiøs gennemgang af breve til og fra Rask fra tidsrummet omkring rejsens begyndelse og fra rejsens første år synes i visse detaljer at måtte modificere Hjeltslevs opfattelse, for så vidt angår rejsen indtil efteråret 1818. Denne gennemgang viser desuden, at det af Dyggve citerede brev fra Finn Magnussen til Sjögren ikke rummer hele sandheden om, hvorfor Rask rejste i 1816.

I sit prisskrift *Undersøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse* (afsluttet 1814 under Rasks ophold på Island) var Rask endt med at udlede islandsk af græsk (som repræsentant for det gamle trakiske sprog, der efter hans mening måtte være grundsproget for græsk og latin), men han antyder, at der i Østeuropa og Asien kan findes sprog, som ligger endnu nærmere ved det grundprog, ud fra hvilket man vilde kunne forklare alle de indoeuropæiske sprog i Europa. Dette i forbindelse med, at det var den almindelige opfattelse på Rasks tid (en opfattelse, som også Rask delte, og som til syvende og sidst stammede fra Snorres fortale til Heimskringla), at Aserne, skandinavernes forfædre, stammede fra egnene omkring Don og Kaukasus ved Sortehavet, kunde på naturlig måde forklare et ønske fra Rasks side om at studere de kaukasiske sprog. At han virkelig har nærret et sådant ønske synes at fremgå af et brev til L. Hammarsköld af 12.2.1816⁶;

efter at Rask i dette brev har takket for efterretninger fra Rusland og bedt Hammarsköld sende de russiske grammatikere, han har omtalt i sit foregående brev til Rask, skriver han:

De slaviske Sprog ere mig ikke saa ganske fremmede; i Island havde jeg min Russiske Apparat med; og i min Afhandling om det gamle nordiske Sprogs Oprindelse tror jeg at have bevist, ved en temmelig fuldstændig grammatikalsk Sammenligning at de slav. høre til samme Hovedklasse som de gotiske Sprog. Naar Du taler med hans Majestæt Kejser Alexander; saa kunde Du nok sige ham at jeg kunde have Lyst til at foretage en lille Rejse til Kaukasus for at undersøge de der boende Natsioners Sprog grammatikalsk og overtøye mig og Verden om ikke det har sin Rigtighed hvad jeg meget formoder at alle den kaukasiske Menneskeraces Sprog ere af én stor Familie, og bestemme de slaviske Sprogs Plads i dette store Stamtræ, deres sande Oprindelse og Slægtskab med andre Sprog &c. Ti den svensknorske Regjering har vel ikke Lyst til at bekoste en saadan Tur? Den kunde dog vel ellers ikke blive saa forskrækkelig kostbar for en enkelt Person. Alvorligt talt! vilde jeg hvis jeg havde Penge meget gjerne foretage en saadan Tur, ja jeg kunde snart faa Sind til at foretage den uden Penge à la *Arent*⁷, dersom ikke Nytten gik forloren derved; jeg tror nu at besidde de behørigte Forkundskaber og Erfaringer og er vant til at taale Ubequemmeligheder paa Rejser... Prof. Finn Magnusen... holder Forelæsninger over Edda og har begyndt med *Hávamál* [hertil som marginalnote: »*Indledningen til Prof. Magnusens Forel.* er trykt nylig i *Athene*«. – Længere henne i brevet, som ifølge Rasks egne ord i det er afsendt langt senere, end det er begyndt, skriver Rask:] Min Rejsebeskrivelse [fra Island] kommer vel sent eller aldrig; ti dels var mit Formaal især Sproget, dels har man meget tungt ved at faa Forelægger til nogen Ting her nu, dels endelig har jeg ikke synderlig Fritid til sligt; da jeg, skjønt jeg under mit Ophold i Island, blev første (o: øverste) Underbibliotekar, dog kun har en meget ringe Lønning. Dette gjør og at jeg endnu gjerne gad rejst en lille Tur; især i den Hensigt at bestyrke min Hovedidè om Sprogenes Sammenhæng nemlig at hver af de 6 *Racer* har sit eget Hovedsprog, som en Grundforskjellig fra de andres. Dette er en ganske interessant Ting til at oplyse det menneskelige Kjøns Oprindelse, saavel som de enkelte Folkeslags Slægtskab og Vandringer. Hvorgjerne vilde jeg ikke, om det og skulde forkorte mit Liv nogle Aar, besøge Asernes gamle Stamsæde. Endnu har aldrig Tartariet eller det sydlige Rusland været berejst af nogen, som har forstaaet det gamle nordiske eller Islandske Sprog, hvilket sandelig er et meget vanskeligt Studium.

Rask har altså i februar 1816 et ønske om at fortsætte prisskriftets sprogsammenligning ved også at inddrage kaukasiske sprog, og han har lyst til selv at rejse ud for at undersøge dem, fordi hans forhold hjemme var så dårlige; det eneste han manglede var penge til at rejse for. Hvis Bülow efter at have læst Finn Magnussens indledning til forelæsningerne over Edda har opfordret Rask til at foretage denne rejse, har han i hvert fald ikke tilbudt ham tilstrækkelig pekuniær understøttelse

til den, for så var Rask rejst. Idéen om at rejse til Kaukasus må være Rasks egen; han kan have fået den bestyrket ved Finn Magnussens undersøgelser over Edda⁸, og Finn Magnussens indflydelse hos både Rasks og hans egen velynder Bülow kan have gjort Bülow mere ivrig efter at understøtte Rasks rejse, men der kan ikke på det tidspunkt være tale om, at det er Bülow, der sender Rask til Kaukasus, hvad man kunde få indtrykket af ud fra det af Dyggve citerede brev fra Finn Magnussen.

Noget helt andet er, at Rasks ønske om at rejse til Kaukasus og studere de kaukasiske sprog ikke var hans højeste ønske. Straks da han kom hjem fra Island i efteråret 1815, indgav han en beretning om Islandsrejsen til Den kgl. Direction for Universitetet og de lærde Skoler, hvori han til slut anmodede om en ansættelse ved universitetet. Rasks højeste ønske var nemlig en universitetsansættelse, som gav ham økonomisk mulighed for i fred og ro at arbejde med sine egne planer. Han fik ikke noget svar på sin anmodning og måtte nøjes med sin bibliotekarstilling, som ikke gav nogen særlig høj løn. Ved siden af arbejdede han så med at få trykt sine værker, deriblandt prisskriftet, den angelsaksiske grammatik, den svenske grammatik, den islandske læsebog og den islandske rejsebeskrivelse, men heller ikke det vilde lykkes⁹. Hvis han i København havde haft den nødvendige litteratur til studiet af de kaukasiske sprog, vilde han ikke have næret noget ønske om at rejse, men det havde han ikke; en rejse til Kaukasus med fortsættelse af prisskriftet for øje har da forekommet ham som det bedst mulige i hans situation, men den manglede han penge til at foretage.

Først Afzelius' tilbud i april 1816 om at komme til Stockholm og mod betaling undervise i islandsk åbnede en mulighed for Rask til noget bedre, end det han kunde få i København. At han omtrent samtidig havde fået tilbud fra Bülow om understøttelse til rejsen til Kaukasus fremgår af den ansøgning¹⁰ om orlov fra bibliotekarembetet, som han 9.7.1816 indsendte til Directionen for Univ. og de lærde Skoler. I denne ansøgning anmoder Rask om orlov i et par år eller tre for at kunne benytte de to tilbud, men det fremgår af ansøgningens slutning, som er en forespørgsel om, hvorvidt han kan vente nogen ansættelse i København, at han valgte det at rejse som den bedste *realisable* mulighed, ikke som den bedste *tænkelige* mulighed. Med hensyn til Bülows understøttelse til rejsen har Rask først juni-juli 1816 fået en bestemt

afgørelse, hvilket fremgår af et brev til Afzelius af 9.7.1816, hvor Rask desuden skriver, at rejsen »ad Aare« vil »gaa videre til Petersborg og derfra til Don og Kaukasus om mueligt«; i udtrykket »om mueligt« gemmer sig sikkert stadigvæk økonomiske bekymringer, for af omtalen af understøttelsen fra Bülow i dette brev fremgår, at Bülow har »lovet« Rask »nogen Understøttelse« til rejsen; han har altså ikke tilbudt ham rent ud at *betale* rejsen.

Det trak ud med Rasks afrejse, fordi han måtte vente i månedsviis på svar på sin ansøgning om orlov fra biblioteket. Iflg. Rasks eget udsagn i et brev til Bjarni Thorsteinsson af 3.4.1817 havde der i anledning af denne ansøgning gået rygter om, at han skulde være professor; at også P. E. Müller har regnet med en universitetsansættelse til ham fremgår af hans brev til Rask af 28.12.1816, hvor han skriver, at Rask kan være forsikret om, at hans »Værd paaskiønnes« i København, og at det kun er »den Langsomhed, hvormed alt til Undervisningsvæsenet henhørende bliver drevet, der har forhalet Deres Ansættelse ved Universitetet«. Det er derfor ikke mærkeligt, at Rask ventede så trofast på Universitetsdirectionens reaktion på hans ansøgning; men svaret¹¹ af 12.10.1816 indeholdt overhovedet ingenting i retning af en besvarelse af Rasks forespørgsel om ansættelse i København; havde han fået et gunstigt svar på den, var han uden tvivl blevet hjemme; nu måtte han rejse, og dertil bevilgede Universitetsdirectionen ham i meddelelsen af 12.10.1816 en understøttelse på 200 rbdrl årligt i to år (ialt 200 specier). Straks derefter har Rask henvendt sig til Bülow om den lovede rejseunderstøttelse, og han fik i en skrivelse¹² af 19.10.1816 fra Bülow løfte om 2000 rbdrl »til Hielp for at bestride Reise-Omkostninger til en videnskabelig Reise til Asien, som . . . Rask . . . agter at anstille i Aarene 1817 og 1818«, hvoraf første fjerdedel skulde falde 11.6.1817. Bülows understøttelse var altså ikke ment som hjælp til gennemførelse af Sverigesopholdet *under forudsætning af*, at Rask senere fortsatte rejsen til Kaukasus; den var ment som understøttelse til den Kaukasusrejse, som Rask selv ønskede at foretage, fordi han ikke kunde få ordentlige arbejdsvilkår hjemme, og som Afzelius' tilbud gjorde det muligt for ham at påbegynde; man kan derfor ikke sige, at Rask gik ind på at rejse til Kaukasus »for foreløbig at kunne få sit Sveriges-ønske opfyldt«¹³.

For så vidt som Rask ikke i København fik, hvad han ønskede sig, kan man sige, at han blev tvunget ud på sin store rejse, men det kan

ingen enkeltperson gøres ansvarlig for. I Universitetsdirectionens forestilling¹⁴ til Kongen 28.9.1816 i anledning af Rasks ansøgning omtales denne som en ansøgning om rejseunderstøttelse (den var jo i virkeligheden en ansøgning om orlov fra biblioteket, afsluttet med en forespørgsel om en eventuel universitetsansættelse), og sagen fremstilles sådan, at det er Bülow, der har opfordret Rask til en rejse »til de danske Forfædres gamle Stammeland ved Don og Caucasus« og dertil lovet ham en understøttelse på 2000 rbd, »hvilken, saa roesværdig den endog ellers er, dog ikke staaer i et passende Forhold til Omkostningerne paa en saa lang og høistbesværlig Reise«; denne opfordring siges Rask i forestillingen at have fået »endnu förend han har kunnet lægge for Dagen Frugterne af denne Reise [v: Islandsrejsen], hvis Interesse for det lærde Publicum ikke kan omtvivles«. De nærmere omstændigheder ved Directionens behandling af Rasks ansøgning kendes ikke, men det kunde af denne forestilling se ud, som om Directionen har været utilfreds med, at Rask ikke havde offentliggjort noget fra Islandsrejsen, og derfor ikke har ment at kunne give ham en ansættelse, idet den dog samtidig har haft en fornemmelse af at burde give ham en opmuntring; for 200 rbd årlig var et meget lille bidrag, når Bülows 1000 rbd årligt i 2 år ansås for ikke at stå i et passende forhold til rejseomkostningerne. Rasks eget syn på Directionens behandling af ham fremgår med stor tydelighed af brevet til P. E. Müller af 29.5.1817, hvor Rask omtaler Directionens undladelse af at svare på hans forespørgsler om ansættelse i København og slutter med følgende harmfulde bemærkning: »jeg indsaa ogsaa nok at hvad den i det højeste havde villet gjøre, skulde blevet en Ubetydelighed, som jeg maatte være næsten ligegyldig ved, og som ikke skulde sat mig i Stand til at leve selv, end sige med Familie . . . men som alligevel skulde lænkebundet mig for evig. Nu derimod mener jeg, at det er klart jeg har *Ret* til at forhverve mit Ophold paa lovlig Maade ligesom alle andre Mennesker, og at gjøre Gavn hvor jeg *kan*«. Rask har frygtet for, at man vilde spise ham af med en tom titel, som vilde have bundet ham, men som ikke havde givet ham, hvad han trængte til, en bedre økonomi og mere tid til sit videnskabelige arbejde; det fremgår tydeligt af et brev til Bjarni Thorsteinsson af 3.4.1817, hvor han skriver, at han er lige så godt kørende nu uden som med en »Lectors titel«.

Straks efter at Rask var kommet til Stockholm, tog han fat på at udgive Snorres Edda, som Afzelius skaffede ham forlægger til, og ikke

blot den, men også Sæmunds Edda gik han i gang med at forberede en udgave af, idet denne udgave dog skulde komme under Afzelius' navn, selv om det var Rask der gjorde arbejdet med den. Af et brev fra Afzelius til Rasmus Nyerup af 21.4.1817¹⁵ fremgår, at det var Afzelius' formål med at kalde Rask til Stockholm at få hjælp af ham til disse to teksters udgivelse; Afzelius skriver til Nyerup:

Jag är viss att Professoren med alla Vänner af Nordfolkenes Litteratur gläder sig att inom några månader se båda Eddorne i vackra Typer och utan egen nytta utkomma. Detta arbete var ändamålet med min hitbjudning til Rask, utan hvars biträde äfven våra redige afskrifter af Eddiska Sångerne blifvit fulla af fel af mig utgifne. Nu får verlden en ren, fast utan långa anmärkningar, felfri Text. Rask får för egen del utgifva den prosaiska Eddan och Skalda, hvartill han med goda fick Forläggare, sedan jag garanterat Forläggaren mot all förlust inom en viss tid. Ifrån den stund Forsynen satte mig i Tillstånd erbjuda Rask mitt hus for detta vigtiga arbetes fulländning skull och att kunna uppföra kostnaden till et Forlag, som Bokhandlare ej förstå värdet af och derföre refusera, var detta beslut taget. Jag har beslutat att i Texten [til Sæmunds Edda] följa våra MSⁿ, att, om en gång den Köpenhamnska utkommer, man må ega tillfälle att se alla Lärsarter; Rask, som läser de tvenne sista korrekturerna ensam, tillsätter då Varianter af sina samlingar. Skulle Forsynen under de farliga resorne som förestå beröfva oss denna hoppfulle verksamme Man, är ju väl, att dette arbete blifvit fulländadt?

Det synes af dette brev at fremgå, at Afzelius ikke i sit tilbud til Rask april 1816 om at komme til Stockholm har nævnt sin plan med Edda-udgaverne da han i så fald måtte være gået ud fra, at Nyerup kendte den, og Rasks svar af 18.4.1816 på Afzelius' tilbud tyder da heller ikke på noget sådant. Endvidere fremgår det af slutningen af det her citerede, at det var Rasks mening at rejse videre, hvad Rask da også selv havde skrevet i et brev¹⁶ til sin kommissionær i København, Asmus Larsen, allerede 21.3.1817; Rask kan ganske vist på dette sidste tidspunkt have modtaget enkelte misfornøjede breve fra København i anledning af Edda-udgaverne, men den store storm satte først ind efter hans avertering af Edda-udgaverne i Statstidende 21.3.1817, og han kan i hvert fald endnu ikke have modtaget beskyldninger for at være landsforræder, hvis han blev i Sverige.

Der er imidlertid også en anden ting, som tyder på, at det fra begyndelsen af Stockholmsopholdet var Rasks mening at rejse videre (han skrev for øvrigt selv til P. E. Müller 13.12.1816, at han om et års tid vilde være dybt inde i Rusland). Det er, at han til stadighed forberedte sig til at kunne fortsætte prisskriftets sprogrække østpå, ved

siden af at han passede sine udgaver. Det var iflg. Rasks dagbog især persisk og arabisk, han læste; disse sprog var ganske vist ikke nødvendige for at rejse til Kaukasus, men at han studerede dem viser, at han tænkte på prisskriftets fortsættelse, hvortil rejsen skulde bidrage; og at han også tænkte på selve rejsen, fremgår af, at han studerede finsk og russisk ret ivrigt (russisk læste han lige fra begyndelsen af Sverigesopholdet).

Rask opholdt sig i Sverige fra november 1816 til februar 1818, altså ca. 15 måneder; man kunde opfatte dette lange ophold som udtryk for uvilje fra Rasks side mod at fortsætte rejsen til Kaukasus, men det kan forklares fyldestgørende ud fra følgende to ydre omstændigheder. For det første skulde Rask have sine påbegyndte udgivelsesarbejder så vidt færdige, inden han forlod Sverige, at hans venner i Stockholm kunde påtage sig resten af arbejdet med korrekturlæsning o. lign. Det drejede sig, foruden om de to Eddaer, om hans angelsaksiske grammatik, som han nåede at få at se i færdigtrykt tilstand, samt om en omarbejdelse på svensk af den islandske grammatik og om hans islandske læsebog, og hverken Eddaerne eller de to sidstnævnte blev færdigtrykte inden hans afrejse; for det andet havde han ikke penge til at rejse videre for. Første rate (på 500 rbd) af Bülow's understøttelse fik han ikke før i november 1817, og de 200 rbd, som han ved sin afrejse fra København okt. 1816 havde fået udbetalt som første rate af den af Universitetsdirectionen bevilgede understøttelse, skulde ikke række langt. Han kunde altså faktisk af økonomiske grunde først have fortsat rejsen fra Stockholm efter nov. 1817, og på det tidspunkt kunde han ikke forlade sine udgivelsesarbejder.

Mens Rask var i Sverige, var hans prisskrift blevet trykt i København med kgl. understøttelse; Rask ønskede derfor, at prisskriftet skulde dediceres Kongen som et taknemmelighedsbevis, men skriver udtrykkelig i et brev til Nyerup (af 20.11.1817), at han ønsker det opfattet som taknemmelighedsbevis for, hvad han *har* fået, »ikke som nogen Pengespekulation, da jeg ligesaa lidt vil tigge af Kongen som af nogen anden saalænge jeg har Hænder og Hoved i min Magt. Havde vedkommende villet unde mig noget Mærke paa Tilfredshed, eller mere at rejse for, da havde de Lejlighed nok af min Ansøgning, og kunde vel ogsaa begribe at 100 Spes. ikke vilde være aldeles tilstrækkeligt«. Ikke desto mindre fik P. E. Müller ved afleveringen af dedikations-eksemplaret af prisskriftet til Kongen udvirket en ny understøttelse til

Rask til rejsen, hvorom Rask fik meddelelse jan. 1818 samtidig med meddelelse om, at han var udnævnt til titulær professor, og umiddelbart efter at han i februar 1818 havde fået professorbestallingen og den første rate af rejsestipendiet, forlod han Stockholm overladende sine arbejder til vennernes omsorg.

Den bitre tone i det citerede brev til Nyerup kræver en forklaring, for så bitter kunde Rask vel ikke stadigvæk være over ikke at have fået sit højeste ønske om en fast stilling opfyldt i København for over et år siden. Sagen var, at han havde fået sin bitterhed mod fædrelandets formående mænd holdt ved lige og endog i høj grad forstærket i løbet af dette år.

Da det i begyndelsen af 1817 rygtedes til København, at Rask var ved at udgive Eddaerne i Stockholm, rejste der sig megen vrede og forargelse imod ham. For virkelig at kunne forstå baggrunden for denne vrede må man erindre sig den bitterhed, der på den tid endnu var i Danmark mod Sverige i anledning af, at Danmark havde måttet afstå Norge til Sverige i 1814; for danskerne var Sverige en nation, som det frem for alt gjaldt om ikke at hjælpe på nogen måde og da slet ikke på punkter, hvor Sverige mentes at være Danmark underlegen, som fx. med hensyn til udgivelse af islandske håndskrifter, hvortil den arnamagnæanske kommission i København på det nærmeste troede sig enemægtig. Rasks islandske venner i København holdt med Rask i spørgsmålet om hans ret til at udgive Eddaerne i Sverige, men hans danske venner og velyndere (især P. E. Müller) dadlede ham for, at han lod svenskerne drage nytte af sine islandske kundskaber. Rask forsvarede sig hårdnakket i sine breve med, at der ikke af den arnamagnæanske kommission blev gjort noget ved de islandske håndskrifter, og med, at han i København aldrig havde mødt nogen interesse for sine planlagte arbejder, hvorfor han mente sig i sin ret til at benytte sin viden, hvor man interesserede sig for den.

Dette med Eddaerne fik endda være, selv om man i København anså det for meget uheldigt; stormen lagde sig efterhånden. Men der var et andet punkt, som blev kædet sammen med spørgsmålet om Eddaudgaverne, og med hensyn til hvilket Rask blev behandlet ganske uretfærdigt. Rask skrev 21.3.1817 i et brev til P. E. Müller om den store interesse for islandsk, han havde mødt i Sverige, hvor man kun manglede en duelig islænder til at lede arbejdet for at give svenskerne forrangen for danskerne med hensyn til »Oldgranskningen«. Det faldt

P. E. Müller for brystet. I sit svar af 6.5.1817 på Rasks brev hidsede han sig i sin bekymring over Rasks bemærkning vældigt op:

De skriver om den Interesse for det Islandske, De har fundet i Sverrig, og mener, at naar en Islænder stod i Spidsen for de Svenskes Bestræbelser i dette Fag, vilde disse snart overgaae de Danskes. Ikke skulde jeg tro, at De ved denne Islænder mente Dem selv. Det er naturligt, at De ved et Ophold i Stokholm holder Forelæsninger, og meddeler de svenske Lærde af Deres Kundskaber, men kunde De bestemme sig til at blive i Sverrig, vilde jeg ansee Dem for at være blottet for al Fædrelandskierlighed, ja endog at have overtraadt Deres Pligter mod Deres Medborgere, at være bleven, saavidt det stod til Dem, en Forræder af Fædrelandets Sag. For mig har en af Hovedgrundene til at sysselsætte mig i senere Aar med den islandske Literatur, været den, at jeg i den Literaturgreen erkjendte noget eiendommeligt for os, noget hvori de Danskes Bestræbelser overgik de andre Nationers, og jeg vilde bidrage min Skiærv til vor Nationalhæder. De vil maaskee sige mig, at Fædrelandet intet har gjort for Dem. Jeg negter ikke at Vedkommende burde have gjort mere for Dem, men jeg spørger: hvorledes er Bondens Søn fra Fyen kommen til at holde Forelæsninger i Stokholm, at gjøre sit Navn bekjendt i den lærde Verden? Var det ikke, fordi Fædrelandets Mænd understøttede Dem i Deres hielpeløse Barndom og Ungdom, fordi Fædrelandets Indretninger skaffede Dem Bistand til at fortsætte Deres Studeringer, fordi Fædrelandets Konge lod Dem reise til Island? Enhver af os kan saaledes siges at skyldte Fædrelandet alt. Endog Den, hvis Fader var kommet ind fra fremmed Land med stor Rigdom, skyldte Fædrelandet sin Dannelse, hvor meget mere da vi andre. Den som nu anvender de Kundskaber, Fædrelandet har sat ham i Stand til at forhverve, til at fordunkle Fædrelandets Hæder, anseer jeg for at være sit Lands Forræder.

Foranlediget af Rasks uskyldige bemærkning om en islænder som leder af forskningen af de gamle skrifter i Sverige har P. E. Müller her fået lejlighed til at repetere hovedindholdet af sin artikel Om Fædrelandskierligheds moralske Værd (Skandinavisk Museum I, 1800), og Rasks bemærkning *var* uskyldig, fordi han *ikke* tænkte på sig selv som den pågældende islænder. Det fremgår nemlig af et brev af 10.2.1817¹⁷ fra Rask til hans islandske ven i København, Bjarni Thorsteinsson, at man i Sverige nok har foreslået at Rask skal blive der som islandsk »litteratör« eller vende tilbage dertil efter rejsen, men at Rask i stedet vil foreslå en anden islandsk ven, Árni Helgason, som var præst i Reykjavik, til stillingen. Rask pålægger Bjarni Thorsteinsson tavshedspligt angående det meddelte, og at dømme efter forholdet mellem ham og Rask er der ingen grund til at tro, at han ikke har rettet sig efter Rasks ønske om at det skulde være en hemmelighed. Hvis P. E. Müllers anklage bygger på andet end Rasks ovenfor nævnte

bemærkning, må det være løse rygter fra Sverige, alene af den grund at Thorsteinssons viden gik ud på, at Rask ikke *selv* vilde have stillingen. I et senere brev (af 3.4.1817¹⁸) skriver Rask til Thorsteinsson, at han endelig ikke må røbe Rasks plan med Helgason over for nogen, heller ikke over for Helgason selv, da Rask vilde have svært ved at tilgive den, der kom til at ødelægge denne plan for ham, så meget som han selv har opofret for den; kun hvis skæbnen eller Árni Helgason selv bevirkede, at planen ikke kunde udføres, vilde Rask kunne affinde sig med det.

Hvad kan der ligge bag ved Rasks bemærkning om, at han selv har opofret meget for planen med Helgason? Da han 10.2.1817 første gang omtaler den for Thorsteinsson, havde han sagt nej til selv at modtage stillingen, og da kan han iflg. de bevarede breve endnu ikke have fået hårde ord fra Danmark om sine Eddaudgaver og heller ikke kritik af et eventuelt ønske hos ham om at blive i Sverige. Inden han skrev brevet af 3.4.1817 om sin opofrelse for planen, havde han imidlertid af islandske venner i København fået kendskab til den vrede stemning imod ham dér. Den eneste mulige forklaring på hans ord om at han har opofret meget synes da at være, at han ved at få efterretningerne fra København er blevet meget stærkt fristet til selv at modtage det svenske tilbud og for bestandig slå sig ned i Sverige, men at han til trods derfor standhaftigt har holdt fast ved sin første beslutning. Men hvordan det end forholder sig hermed: P. E. Müllers ovenfor citerede brev af 6.5.1817 er på denne baggrund ikke mindre uretfærdigt.

Rask svarer på P. E. Müllers beskyldning i et brev af 29.5.1817. Foruden at man i Sverige havde villet give Rask den stilling, som han i stedet foreslog Árni Helgason til, havde man stillet ham to andre forslag, et om at blive bibliotekar ved Kungliga Biblioteket i Stockholm, et andet om at blive professor ved universitetet i Uppsala. Rask tror, at det er rygterne herom P. E. Müller har hørt, og skriver i sit forsvarsbrev af 29.5.1817, at han med flid har undvejet, at det skulde komme til noget tilbud i anledning af disse to forslag.

Naar man gav mig at forstaa at eftersom jeg nu var saa fast i min Reiseplan, haabede man at se mig paa Tilbagerejsen, har jeg, hvorvel det næsten syntes overflødigt ytret at jeg mueligvis lagde Vejen igjennem Tyskland, for ingen at bedrage. Jeg tænkte virkelig først paa at dölge min Mening rent, og lade Tilbudet ske, for at benytte mig af det i Khavn, men der forekom mig snart uædelt. Jeg kan saaledes ikke tilegne mig Titelen af Fædrelandets Forræder

endnu i denne Henseende, men om det er et Forræderi og tjener til at fordunkle Danmarks Ære hvad en dansk Mand udgiver i et fremmed Land, saa er min Synd stor og ganske svar, og torde muelig blive endnu større . . . Det er sandt at Fædrenelandet har *tildels* sat mig istand til at erhverve mine Kundskaber; men det er ogsaa sant at det har *aldrig* brudt sig om at benytte dem.

[Rask opregner derefter de skuffelser han har haft med sine ansøgninger til Universitetsdirectionen, som aldrig svarede ham på dem, hvorfor han mener han har ret til at forhverve sit ophold på lovlig måde ligesom alle andre mennesker og gøre gavn, hvor han kan. Når han i København talte om sine planer, fik han afvisende indvendinger.]

Her er ingen som skolemestererer mig, her agter man mine Kundskaber og vilde inderlig gjerne beholde mig som jeg er uden videre Rejse. Her har jeg aldrig følt at jeg arbejder for at leve, hvilket jeg alle Øjeblikke mærkede i Khavn. Her har jeg faaet Forlægger og Penge til for alle mine Forsøg og Anmodninger om mange flere litterære Arbejder, end jeg har kunnet indlade mig paa; i Khvn maa jeg først have Penge af Regjeringen for at kunne kjøbe en Forlægger til et Arbejde, som har kostet mig flere Aars møjsommelige Samlen [prisskriftet]. Var jeg da ikke gal, og tre Gange gal om jeg forsmaaede Lejligheden til at udrette noget? som Verden ellers i Ro kunnet vente paa i 30 Aar til efter Nyerups Formodning og efter alt hvad Mennesker rimeligvis kunne forudse? [hentyder til den arnamagnæanske kommissions nølen med *sine* Eddaudgaver]. Jeg ønsker derfor ikke at noget af det som hertil hører var ugjort eller glemt, men hvis mine Landsmænd kunne for Alvor lægge mig dette til Last, da ønsker jeg heller at omkomme i Ruslands Ørkener end nogensinde mer at se mit Fædreneland. Hvad skal jeg desuden tilbage? skal jeg hver Gang jeg skriver en Afh. først sulte imedens jeg arbejder, siden betle om Penge af Regjeringen til at faa nogen til at tage derimod men selv være lige saa rig efter som forud? Dette bringer mig stundom endnu paa den Tanke om det ikke var Pligt heller at føre et virksomt, herligt og ærefuldt Liv endog hos sin Fjende heller end at sulte og sove sin Tid og Kraft bort hos sin Ven. Det synes som Forsynet, er der noget, umuelig kan have bestemt Livet dertil. Hvad tabte ogsaa Fædrenelandet ved mig, der er jo Bondeknolde nok tilbage!

Det er den næsten 30-årige Rasks svar på P. E. Müllers hårde og uretfærdige beskyldning om landsforræderi. I Danmark havde han ikke kunnet få, hvad han ønskede sig; i Sverige tilbød man ham ønskestillinger; han sagde foreløbig nej og foreslog en anden eller undgik at tage stilling til forslagene, fordi han, som det synes af brevet, vilde foretage sin rejse først (og så eventuelt håbede på en stilling i Danmark).

Hele denne episode afspejler sig i Rasks dagbog¹⁰ på følgende måde:

Afzelius og mine andre Velyndere talte meget om at ville beholde mig i Sverrig enten ved det kongelige Bibliotek i Stockholm, hvor de isl. Håndskrifter

forvares eller som Professor ved Universitetet i Upsala; jeg svarte ikke synderlig hertil, men lod dem snakke. Dog havde jeg måske antaget et af disse såre smigrende og fordelagtige Tilbud, hvis de havde arbejdet alvårlig på at sætte dem i Virkelighed, men det blev ved en utrolig Snakken derom og Rygtet udsprede sig til Lund og København fra hvilket sidste det forårsagede mig Ubehageligheder i Brevvekslingen med Bw. [?: Bülow] og Prof. P. E. Müller, som allerede anså mig for Fædrelandets Forræder på samme Tid, som jeg af Mangel på Penge og Midler til at fortsætte Rejsen tænkte på at blive Bogtrykkersvend²⁰ og rejse som Svend.

Dette stykke i dagbogen kan iflg. retskrivningen i det ikke være nedskrevet samtidig med de begivenheder det handler om, men må være skrevet tidligst 1819. Hovedtanken i det, at Rask måske havde modtaget et af de fordelagtige tilbud, hvis ikke han havde fået hårde ord fra Danmark, bekræftes i et brev af 12.10.1818 fra Rask til P. E. Müller, hvor Rask i anledning af de svenske tilbud skriver: »dog vil jeg ikke gjøre mig helligere end jeg er men oprigtig tilstaa at jeg maaskje havde ladet mig overtale, hvis mine Velyndere i St. [?: Stockholm] havde grebet Sagen an paa en anden Maade, neml. handlet mere, og talt og triumferet mindre i Begyndelsen, men dette krænkede min Natsionalfølelse, og gjorde snart min Beslutning aldeles urokkelig.« Hvorvidt det nu er P. E. Müllers beskyldninger i brevet af 6.5.1817 om landsforræderi, der har krænket Rasks nationalfølelse, eller om de svenske venner har hoveret sådan over muligvis at have erobret Rask for Sverige, at de har stødt Rask med deres udtalelser, er ikke til at vide ud fra dette brevsted; Rasks ønske har nok været, at P. E. Müller skulde tro det sidste, men iflg. dagbogstedet har det nok snarest været det første, og det bekræftes af et brev af 22.7.1830 fra Rask til den svenske biblioteksmand J. H. Schröder i Uppsala, hvem Rask tilbyder at købe nogle af sine håndskrifter på pali, singalesisk, tamulisk osv.; »men jag önskar icke för mycket talat om det. Det var kannhända egentliga orsaken att jag icke nu lefver i Uppsala, at Herrarne gjorde alltför mycket ord af sine afsigter förr än någon ting möjligtvis kunde afgöras, så att mina bekanta härifrån skrefvo mig till, om jag nu vore blefven en fäderneslandsförr. &c. &c. &c.«

Det ser altså af dagbogens senere end begivenhederne nedskrevne bemærkninger om dem ud til, at Rask, i modstrid med hvad han siger i det ovenfor citerede brev til P. E. Müller, virkelig har haft under overvejelse at modtage et tilbud om at blive i Sverige, altså dér få den ønskestilling, som han ikke havde kunnet opnå i Danmark; det vil

sige, at ønsket om en fast stilling for Rask stadigvæk rangerede over ønsket om at rejse til Kaukasus, og at han ikke vilde have haft svært ved at opgive rejsen, hvis han var blevet stillet over for et tilbud med realitetsindhold om at blive i Sverige, men tværtimod vilde have haft svært ved at sige nej til tilbuddet. Fra svensk side forelå imidlertid øjensynlig kun planer, som Rask endnu ikke har været færdig med at overveje, da de onde beskyldninger fra P. E. Müller satte ind; disse beskyldninger har gjort Rask klar over, at hvis han modtog en stilling i Sverige, vilde han dermed have forspildt enhver chance for at få, hvad han helst vilde have, en økonomisk betrygget stilling med tid til videnskabeligt arbejde i København, og derfor sagde han nej til Sverige, selv om han havde mest lyst til at sige ja og så eventuelt senere benytte sig af det svenske tilbud til at få en stilling i København, således som det skinner igennem i brevet af 29.5.1817 til P. E. Müller. Rasks standpunkt i dette brev, at ville sige nej til Sverige og fortsætte sin rejse, har sikkert ikke i realiteten været så fast, som brevet giver udtryk for; P. E. Müller har ved sine beskyldninger fået ham til at udtrykke det skarpere, end det var, fordi han *måtte* rense sig for landsforræderibeskyldninger, hvis han skulde gøre sig håb om at kunne vende tilbage til Danmark.

Rasks udtryk i brevet til P. E. Müller om at man i Sverige gerne vil beholde ham »uden videre Rejse« er sikkert dikteret af hans harme over, at han i København måtte vælge det næstbedste, nemlig at rejse, og det endda uden tilstrækkelige midler til at rejse for, og nu også i Sverige bliver tvunget til det af holdningen i København, stadigvæk uden at have fået penge; det er næppe dikteret af, at han følte lede ved rejsen som sådan. Det er der intet, hverken i dagbogen eller i brevene, der tyder på. Men foreløbig ønskede han ro og fred til at blive færdig med, hvad han havde begyndt på i Sverige, uden indblanding fra Danmark, og når han blev i Sverige så længe, var det for sine arbejders skyld og ikke for at forhale eller undgå afrejsen. P. E. Müller fortsatte sin prædiken om fædrelandskærlighed i et flg. brev (af 22.7.1817), og i et brev af 29.12.1817 kommer også Bülow med patriotiske formaninger, men Rask var da forlængst igen indstillet på at rejse videre, om det så skulde være uden penge, som bogtrykkersvend. Da han så havde fået meddelelsen om professortitlen og det nye rejsestipendium, skrev han 23.1.1818 til P. E. Müller: »Jeg indser nok at mit Professorat er en Titel, og mit ny Stipendium et Palliativ²¹, men det

förste forekommer mig alligevel saa ærverdigt og det sidste saa betydeligt, at jeg nu for det förste tilsidesætter alle andre Hensyn [formodentlig til egne arbejdsplaner] og forjager alle andre Fölelser end Glæde, Iver for Sagen, og Erkjendtlighed mod Hr. Prof. [dvs. ikke tænker på skuffelsen over og bitterheden mod København].« Tegn på påskønnelse fra Danmark betød altså temmelig meget for Rask. Han var vel heller ikke selv helt upåvirket af den alvorlige og angstfyldte patriotisme der greb mange i Danmark i tiden omkring de to store ulykker for landet i 1813 og 1814, og netop derfor ramte vel beskyldningerne om landsforræderi ham så forholdsvis hårdt.

Det er på baggrund af denne patriotisme, man må se P. E. Müllers og Bülowes voldsomme reaktion på rygter om, at Rask vil blive i Sverige. Danmark befandt sig politisk i en situation, hvor det havde brug for alle sine dygtige mænd. Da Finn Magnussen i 1815 havde fået tilbud om at komme til Tyskland og hjælpe tyskerne med oldforskningen og oven i købet spekulerede på at få et værk trykt i Tyskland, skrev²² Bülow til ham i patriotiske vendinger om at han ikke måtte svigte fædrelandet, dvs. han reagerede på samme måde – om end mindre heftigt – over for Finn Magnussen, som P. E. Müller i 1817 gjorde over for Rask. Set i belysning af Danmarks nødsituation på den tid er de ansvarsbevidste mænds patriotiske følelser og dissers heftige udtryk ikke så umotiverede og hårde, som det ellers kunde synes, men alligevel hårde nok for dem, det gik ud over. Bülow hjalp ved økonomisk understøttelse Finn Magnussen til at blive hjemme, P. E. Müller kunde ikke rigtig hjælpe Rask til det samme, selv om viljen synes at have været god nok.

Hvad stillingen som islandsk litteratør i Sverige angår, havde Rask som ovenfor omtalt ikke fra starten af selv tænkt at få denne. Selv om han muligvis en overgang har følt sig fristet på grund af Eddabal-laden i København, arbejdede han hele tiden under sit ophold i Sverige for at Árni Helgason skulde have den og havde allerede 9.5.1817²³ skrevet derom til Helgason, altså flere uger før P. E. Müller skrev om fædrelandsforræderi. Helgason svarede i et brev af 5.8.1817 (som Rask iflg. sin dagbog fik 19.10.1817), at han ikke var uvillig til at komme til Stockholm, og fra da af synes der at have været arbejdet videre med planen i Sverige. På den svenske ekstraordinære rigsdags-samling 20.11.1817–21.7.1818 blev der 5.1.1818 rejst forslag om indkaldelse af en islænding til Sverige til at lede udgivelsen af islandske

tekster; Jacob Adlerbeth, som stillede forslaget, havde spurgt Rask, om han ikke vilde komme tilbage og overtage stillingen, når han havde fuldendt sin rejse, men Rask svarede nej og arbejdede i øvrigt for sagen med henblik på Helgason som emne til stillingen; et anonymt skriftligt indlæg for sagen fra Rasks hånd i form af et brev til J. Adlerbeth findes i Kgl. Sv. Vitterhets- Historie- och Antiquitets-Academiens bibliotek i Stockholm i et hefte med titlen *Om J. Adlerbeths förslag vid Riksdag 1818 att till Sverige inkalla en lärde Isländare*. Rask argumenterer der for stillingens oprettelse, og brevvekslingen mellem ham og hans svenske venner under hans ophold i Petersborg vidner om hans store interesse for planen, som det desværre ikke lykkedes Adlerbeth at få ført ud i livet; det var altså ikke for sin egen skyld²⁴, men for Helgasons skyld, at Rask arbejdede for denne sag og ivrigt spurgte til den fra Petersborg.

I Petersborg opholdt Rask sig fra april 1818 til juni 1819, altså ca. 15 måneder ligesom i Stockholm. Dette lange ophold har dels sin forklaring i økonomiske, dels i andre ydre omstændigheder. Rask vilde have fortsat rejsen allerede juli 1818, men var forhindret i at gøre det på grund af uvished med hensyn til rejseplanen. I Petersborg havde han nemlig i mellemtiden fået adgang til den nødvendige litteratur om de kaukasiske sprog og havde indset, at en rejse til Kaukasus vilde være til ringe nytte for ham til udforskning af de indoeuropæiske sprogs slægtskabsforhold, fordi han ad litterær vej kunde konstatere, at af de mange kaukasiske sprog kun ossetisk var et indoeuroæisk sprog²⁵. Samtidig havde han ved hjælp af litteratur, som han fik adgang til i Petersborg, konstateret, at det var i Indien, i sanskrit- og pali-sprogene, han skulde søge efter grundsproget for græsk og de andre indoeuropæiske sprog i Europa. Herom skriver han 11.6.1818 til P. E. Müller:

Hvad nu min Rejse angaar, da gaar den formodentlig allerførst og meget snart til Astrakan i Tatariet, men derfra kan den enten a) gaa langs med det kasp. Hav, Kaukasus, Krim, igjennem Ungern og Tyskland eller b) igjennem Persien eller Chiwa [i Turan] til Indien og navnlig til Ava [i Birma] paa hin Side Ganges, hvor Buddha's Religion, og Palisproget er herskende! Den første Rejse kan blive interessant, men tillige farlig og dyr og lede til lidet Resultat, mere end hvad jeg allerede har indset; den anden maa ufejlbarligen lede til Kilden til vor gamle hedenske Religion, og Sprog (*Sanskrit og Pali*), hvilke begge ingen i Evropa kan saavidt jeg formoder. *Buddhas Religionsbøger*, og *Vedaerne* ere ikke heller bekjendte i Evropa, her er et Maal at rejse efter og det et skjönt og stort, nyttigt for Videnskaberne og ærefuldt for Fædrelandet!

Jeg föler ogsaa hos mig selv Kraft og Mod til at foretage den og Kundskab til at haabe et lykkeligt Udfald.

Rask fremsætter derefter de krav om forøgelse af rejsestipendiet, som den nye, udvidede rejseplan nødvendiggjør, og anmoder om P. E. Müllers mening om sagen. »Jeg har nu éngang opofret mit Liv til denne Undersøgelse og vilde gjerne gjøre det saa nyttigt (og ærefuldt!) som mueligt.« Rask foreslår altså selv at forlænge rejsen til Indien, men han måtte have godkendelse fra København af den nye rejseplan og vished om forøget rejsestipendium, inden han kunde rejse fra Petersborg. I P. E. Müllers svar af 21.7.1818 godkendes den nye rejseplan, og der blev givet Rask tilsagn om forøget understøttelse; dette svar fik Rask midt i august 1818, men da kunde han ikke rejse, fordi pengeforsendelserne hjemmefra var udeblevet.

Mens Rask ventede på brev og penge fra København, havde han, som han selv siger i et brev af 28.9.1818 til P. E. Müller, arbejdet dag og nat med at studere sanskrit for ikke at komme uforberedt til Indien. I et brev fra Rasmus Nyerup af 27.8.1818 fik han så sept. 1818 meddelelse om N. Wallichs store donation til Universitetsbiblioteket i København af håndskrifter og trykte bøger på sanskrit, persisk og arabisk, deriblandt 3 sanskritgrammatikker og en ordbog; disse bøger muliggjorde studium af sanskrit i København, og Rask så heri en mulighed for foreløbig at vende tilbage til København. Efter at han i brevet af 28.9.1818 til P. E. Müller har omtalt, at han så ivrigt har studeret sanskrit, og at han i Petersborg har hjælpemidler dertil, som ellers kun findes i England og Indien, fortsætter han:

Jeg er kommen temmelig vidt med en dansk Sanskritgrammatik efter en ny Plan overensstemmende med min isl. og angels, Sproglære og tror at jeg i Vinter skulde blive færdig med den og en Læsebog med Ordregister, som kan trykkes med lat. Bogstaver da jeg har opfundet et nyt System at udtrykke de 50 Devanagari-karakterer med enkelte Bogstaver, hvoraf meget faa ere ny og alle bekjendte i andre evropæiske Sprog eller let erkjendelige, og jeg ser af min Prisaftandling at de allerfleste findes i Kjöbenhavn. Skulde det ikke være godt at rejse tilbage paa *ét Aar* for at benytte de nykomne Hjælpemidler og derpaa udgive disse to Sager, og siden gaa til Söes til Ostindien for at studere *Pali* og faa fat paa *Vedaerne* og *Buddhisternes Böger*?! Det vilde have den Fordel at Resultatet af mit hidtil værende Arbejde var sikret – og at jeg kunde före mit hele Apparat med mig som til Lands bliver mig umuelig efter den indskrænkede Rejseplan jeg er nöd til at tage. Men har Prof. allerede gjort for mange Anstalter efter min forrige Plan. – eller er Bülow derimod. – eller skulde den ny Rejse möde store Vanskeligheder; da vil jeg ikke tænke derpaa. Det er ikke Frygt for Livet, som

driver mig til denne Proposits, men en inderlig Tragten efter at udrette det meste og skjønneste, som mine Kræfter tillade.

I et brev²⁶ af 11.10.1818 skrev Rask også til Bülow om sin nye plan, og Bülow svarede i et brev²⁷ af 4.11., at han intet havde imod Rasks nye plan, men at afgørelsen tilkom P. E. Müller. Samtidig oversendte Bülow Rasks brev af 11.10.1818 til P. E. Müller med et brev²⁸ dateret 4.11.1818, hvori Bülow ligesom i sit svar til Rask udtaler, at det er P. E. Müller alene, der har afgørelsen. Da havde P. E. Müller allerede 30.10.1818 skrevet til Rask og afvist hans forslag, således at Bülows positive indstilling til Rasks planændring forblev uden indflydelse.

Inden Rask fik P. E. Müllers svar, havde han i et brev til ham af 12.10.1818 igen været inde på den nye rejseplan:

Jeg længes nu meget efter at se et Par Ord fra Dem om min sidste Plan, at gaa tilbage först paa et Aars Tid for at udgive en jævnførende Sanskritsproglære og Læsebog med Apparat, og derpaa til Indien til Söes... Man kunde ellers gjerne derfor lade denne Rejse gaa fort til de kaukasiske Egne eller Krim, og igjennem Ungarn, Wien, München (for Harmonia Cottonia's²⁹ Skyld) ti paa Meiland³⁰ (for Ulfilas) er der vel ikke at tænke (!) Og til denne Tur vilde det Tillæg som De har haft den Godhed at söge for mig vist ikke af nogen skjönsom Mand ansees at være for overdrevet ej heller spildt... imidlertid overlader jeg Beslutningen i den hele Sag fuldkommen til Dem og Bülow; jeg skal ikke fattes til Udförelsen efter bedste Evne saavidt som Livet og Muligheden tillader:

ákattac vin
í Vana heimi
er götu fyrir mër greiði

enn mër hefir Óðinn
ætterni gefið,
svo hjartað dygði, danskt.

Jeg er ogsaa beredt til at tage hvilken som helst anden Vej hjem og til hvilken anden Tid det maatte foreskrives forudsat der er Haab om den indiske Rejse; ti man bör opofre det mindre Gode for det større. Dog behöver jeg höjlig Vinteren her, og vilde nödigst tage Sövejen siden efterdi der er intet at se eller lære, men over Königsberg kunde det for en Besparesels Skyld gjøres. Dog er det maaskje allerbedst at lade Turen gaa til Krim og Wien, omtrent efter første Bestemmelse, og da beholde den indiske Rejse in petto til Sanskrit-sagerne ere udgivne. Der findes vel dog et Skriftstöberi i Khavn, hvor man kan faa tre fire ny latinske Figurer gjort?

Desværre fik P. E. Müller ikke dette brev, inden han 30.10.1818 skrev sit svar til Rask med afslag om ændring i rejseplanen; det er også tvivlsomt, om det havde ændret noget, hvis han havde fået det inden. P. E. Müllers svar var nemlig ikke dikteret af noget hensyn til Rasks arbejdsplaner, men hovedsagelig af egne prestigehensyn over for de bevilgende myndigheder:

Efter min Overbevisning maae jeg paa det Stærkeste fraraade den paatænkte Forandring [i rejseplanen]. De havde først givet mig Fuldmagt til at ansøge for Dem Understøttelse til en Reise over Petersborg til Caucasus, det var med Hensyn til den Reises Fremme at De just til den Tid udnævntes til Professor og erholdt kongeligt Stipendium; De tilskrev mig siden om en vel noget forandret men derhos udvidet Reiseplan, jeg ansøgte hos Directionen [for Universitetet og de lærde Skoler] om 200 Specier aarlig i to Aar, dette indstilles til kongelig Approbation i disse Dage . . . Des foruden erholder De i Kommission at købe Manuskripter til Universitetets Bibliotheket paa Reisen i Indien for et Par hundrede Specier og nogle Bemærkninger desangaaende fra de orientalske Professorer. Dette Stipendium . . . er blot under den Forudsætning at De gaaer ind i Asien . . . Hvis De nu vender tilbage, eller ikke forlader Petersborg, er jeg i høi Grad compromitteret, som den der har debiteret det Usande for Kongen og Kollegierne [v: Universitetsdirectionen og Finansdeputationen], og De selv i en endnu høiere Grad, som den der syntes ved falske Foregivender at ville tilvende sig en Understøttelse, han ellers ikke havde erholdt.

Desuden indvender P. E. Müller mod den ændrede plan, at Rask på det indeværende tidspunkt kan få den understøttelse, han ønsker sig, mens det er tvivlsomt, hvordan det vil være om et par år, samt at han heller ikke, hvis han rejste ad søvejen til Indien, kunde føre hele sit lærde apparat med, da han jo også skulde rejse inde i landet i Indien, selv om han rejste med skib dertil. P. E. Müller kommer endvidere i dette brev med en indvending imod, at Rask på sin rejse beskæftiger sig med at skrive bøger, idet han mener, at en rejsende på sådan en rejse skal samle materiale, som han senere kan benytte hjemme, i det hele taget »gigøre det ude, han mindst kunde hiemme forrette«.

Men Rask var ikke nogen almindelig rejsende. Han rejste netop i sit studerekammer, dvs. han brugte rejsen til hovedsagelig at arbejde med de ting, som han vilde have arbejdet med hjemme. »Med sine Bøger hos sig er den Lærde overalt i sit Studerekammer, uden dem er han som en Smed uden Hammer og Ambolt«, skriver han som svar på P. E. Müllers indvending i et brev af 27.11.1818, hvor han også beder P. E. Müller betænke, at hans rejse er lingvistisk, og at hans rejsebeskrivelse vil blive »en Grammatik (eller dog i den Art)«; derfor mener han, at det kan undskyldes, at han skriver bøger på rejsen. Sin rejses formål har Rask udtrykt meget tydeligt i et brev⁸¹ til Rasmus Nyerup fra foråret 1819, efter at Nyerup havde bedt om efterretninger fra rejsen med offentliggørelse af disse for øje:

Min Hensigt er nemlig ene og alene at studere Sprogene, i deres forskjellige Bygning og mangehånde Forholde, for deraf at kunne dømme om Folkenes

Vandring, Slægtskab og Oprindelse, især for såvidt de kunne anses for beslægtede med de nordiske eller indvirkende på dem. Dette Arbejde pålægger mig et møjsommeligt Studium af allehånde ellers fattige og næsten utilgængelige Kilder hjemme på mit Kammer. Man måtte gå en ganske modsat Vej for at samle Materialier til en god Lands- eller Rejse-beskrivelse.

Da Rask i okt. 1816 forlod København for at rejse til Kaukasus over Sverige, valgte han frit, fordi det var bedre end at blive hjemme, når han ikke kunde få den universitetsansættelse, han ønskede sig. I Sverige strammedes båndene om ham; han valgte at rejse videre under tryk fra Danmark, men han havde dog stadigvæk noget at rejse efter, idet han nemlig af hensyn til prisskriftets fortsættelse måtte skaffe sig oplysninger om de kaukasiske sprog. Da han havde fået disse oplysninger ad litterær vej i Petersborg, og da han ydermere dér fik hjælpemidler til studiet af sanskrit, som han allerede inden Sverigesrejsen, i vinteren 1815–16, havde haft opmærksomheden henvendt på, så var der i virkeligheden ikke mere for ham noget at rejse efter foreløbig, især ikke da der på grund af Wallichs donation til Universitetsbiblioteket nu var mulighed for at studere tre for ham vigtige sprog, sanskrit, persisk og arabisk, i København. Fra da af var rejsen i grunden kun noget Rask var tvunget til bl. a. på grund af P. E. Müllers angst for at miste sin prestige over for »Kongen og Kollegierne«.

Rask gik ind på det ubønhørlige krav uden at kny, vel fordi han ganske bestemt håbede så at få et indhold til professortitlen, når han vendte tilbage, og desuden var der jo palisproget, selv om det kunde have ventet til senere. Når han ikke desto mindre først kom af sted fra Petersborg 13.6.1819 skyldtes det pengemangel og ikke forsøg fra Rasks side på at udsætte eller opgive afrejsen. Han vilde være rejst marts 1819, men da endelig pengene kom, kom også tøjværet, og han måtte vente til vejene var fremkommelige. Da det endelig var tilfældet, havde han besvær med at skaffe sig rejseselskab, og til sidst opgav han det og rejste alene. På rejsen måtte han udstå mange strabadser og lidelser, og penge manglede han hele tiden; men han slap dog fra det med livet, om end ikke med helbredet i behold. Da han kom hjem i maj 1823, stod man ikke parat med en stilling til den tomme titel af professor, han havde fået inden afrejsen fra Sverige, og ikke engang en ansøgning fra Rask om en fast ansættelse, indsendt kort efter hjemkomsten, gav det ønskede resultat. Intet under, at Rask blev bitter og

resten af sit liv følte »Lede til alt det asiatiske«³². Den i 1816 ønskede Kaukasusrejse var i 1818 forvandlet til en påtvunget Indiensrejse, som inden afslutningen i 1823 havde bragt Rask megen møje og liden glæde; den attræde belønning, et professorat, fik Rask ikke før i december 1831, og det modtog han med ordene »jeg frygter det er for silde«. – Rask døde inden et år efter.

¹ i Nordisk Tidskrift IX (1933) p. 445–456. – ² op. cit. p. 455. – ³ med henvisning til breve menes her overalt hvor ikke andet bemærkes henvisning til de trykte breve i Breve fra og til Rasmus Rask (ved Louis Hjelmslev) I–II, 1941. – ⁴ udhævet af Hjelmslev op. cit. p. 456. – ⁵ trykt i tidsskriftet Athene VI, 1816, p. 101–140 (februarheftet). – ⁶ Kungl. Bibl. Sth., Hammarskölds brevväxling vol. V. – ⁷ den omvandrede oldforsker M. F. Arendt. – ⁸ Rask og Finn Magnussen boede på det tidspunkt sammen på Regensen. – ⁹ jfr. Rasks udtalelser i brev til Afzelius af 18.4.1816 og i brev til Chr. Molbech af 21.4.1817. – ¹⁰ trykt i Breve I p. 193–194. – ¹¹ KB Ny kgl. Saml. 2085 h 4°. – ¹² KB Ny kgl. Saml. 2085 h 4°. – ¹³ Hjelmslev op. cit. p. 455. – ¹⁴ Rigsarkivet, Directionen for Univ. og de lærde Skoler, Forestillinger for 1816 nr. 521. – ¹⁵ KB Additamenta 86 4°. – ¹⁶ KB Additamenta 198 fol. – ¹⁷ KB MS phot. 69 4°. – ¹⁸ KB MS phot. 69 4°. – ¹⁹ KB Ny kgl. Saml. 389 ek 8°. – ²⁰ jfr. en lignende udtalelse af Rask i brev til P. E. Müller af 23.1.1818. – ²¹ lægemiddel som fjerner en sygdoms symptomer, men som er uden indvirkning på dens årsag; in casu: stipendiet løser Rasks øjeblikkelige økonomiske vanskeligheder, men fjerner ikke disses årsag, mangelen på en ordentlig stilling i København. – ²² Bülow's breve til Finn Magnussen i Rigsarkivet, Finn Magnussens Arkiv A 2. – ²³ brevet er ikke bevaret, men det er omtalt Breve I p. 253. – ²⁴ således Hjelmslev op. cit. p. 456. – ²⁵ jfr. brev til P. E. Müller af 11.6.1818. – ²⁶ brevet er ikke bevaret. – ²⁷ Sorø akademis bibliotek no. 41 c; brevet er ved skrivefejl dateret 4. okt. – ²⁸ KB Ny kgl. Saml. 3747 4°. – ²⁹ codex monacensis af den oldsaksiske evangelieharmonie Heliand, som ellers kun kendtes fra codex cottonianus i British Museum, hvoraf stykker var udgivet af G. Hickes i *Linguarum veterum septentrionalium thesaurus*, 1703–05. – ³⁰ i Milano fandtes de såkaldte codices ambrosiani af Ulfilas gotiske bibeloversættelse. – ³¹ Breve I p. 369. – ³² jfr. Breve II p. 75. – En lignende behandling af en tidligere rejseplan, se Marie Bjerrum: *Hvorfor kom Rask ikke til Sverige i 1810?* (Festskrift til Peter Skautrup (1956) p. 375–81).

Christian Winthers versnoveller

Af MOGENS BRØNDSTED

Blandt Winthers fortællende digte findes en lille gruppe, som formelt skiller sig ud fra de egentlige romancer. *Romancen* røber sin afstamning fra folkevisen ved at være strofisk opdelt (modsat de spanske romanzer, hvorfra den lånte sit navn); det er en mindelse om dansevisen (»balladen«), hvis vers blev sungne og derfor føjede sig i strofer efter melodien. Sangbarheden var et vilkår for visernes anvendelighed, og melodiens schatteringer kunne også i høj grad øge deres stemningsvirkning. Dette lyriserede præg beholdt romancen gerne, selv uden melodisk støtte. Alene dens udformning i stroferækken bidrog hertil; det var lyrikkens versemål, hvor hver strofe havde tendens til at bøje sig sammen til en lille sluttet helhed, en dråbe, med umærkelig pause inden næste dråbe. Handlingens elementer blev opsuget i små følelsesmættede enheder, der så atter – som i viserne – forbandtes til større enheder, fremfor alt til anskuelige enkeltsituationer. Det gælder også romancerne i Winthers digtsamlinger, der på dette punkt som på andre fortsætter traditionen fra genrens store fornyer Oehlenschläger. I nogle tilfælde har Winther imidlertid valgt en hel anden, *ustrofisk* form til sine versificerede fortællinger, nemlig det parvis rimede jambiske dimeter.

Hvo rider gennem Skoven der
I Purpurskjørt, med hvide Fjer?
Den gule Fletning bøier lind
Sig ned mod liliehvide Kind;
Paa Armen har hun Falken graa
med Bjælder og med Hætte paa ...

(»Ringens Indskrivt« 1835)

Et Helved lued i mit Bryst,
Og svundet var al Livets Lyst.
Fra Byen skyndte sig min Fod, –
Hvorhen? jeg ikke selv forstod,
Naar sikkert kun den bort mig bar,
Hvor *Hun* ei aanded, *Hun* ei var!

(»En Novelle« o. 1840)

Det var en Julinat, hvis Duft
 Og Varme fyldte Jord og Luft.
 Veemodigt alle Stjerner saa
 Til Blomsterne, som stille laa
 I Blund ved Jordens Moderbryst
 Og drømte sødt om Dagens Lyst.

(»En Lykkelig« 1849)

De tre indledninger viser metrets variationsmuligheder: først fast og spændstigt som en hests trav, derpå heftigt ilende som den fortvivledes flugt, endelig roligt dvælende, med enjambementets slyngning fra linje til linje. Men fælles for dem alle er indtrykket af noget glidende og strømmende, en ubrudt bevægelse over lange strækninger, som den strofiske romance med dens punktvirkninger og hvilepauser ikke opnår. Denne dynamiske bevægelighed favoriserer det episke, narrative element, og versemålet er også fortrinsvis blevet anvendt i fortællende digte¹. Oehlenschläger har lejlighedsvis benyttet det, bl. a. i »Sankthansaftenspil« (Perspektivkassebillederne, hvoraf dog Saxobilledet er i friere knyttelvers) og i »Nordens Guder« (Om Fenrisulven og Tyr). Større betydning fik det i England, da Byron – efter mønster af Scott og Coleridge – digtede sine romantiske *tales* i disse på en gang taktfaste og slentrende firfodsjamper: »The Giaour«, »The Bride of Abydos«, »The Siege of Corinth«, »Parisina« og »Mazeppa« (1813 ff). Stilens flotte sving, den passionerede flugt over beretningerne og den suveræne forfatterholdning – snart med mysteriøse antydninger, snart med brede vildtvoksende reflexioner – alt dette virkede voldsomt betagende på hans hjemlige publikum; og efter at Byron var gået i landflygtighed og havde meldt sig i den græske frihedskamp, hvor han fandt sin død, fløj hans ry ud over landene, og med dette også hans poesier og deres særlige stil og manér. Der kan næppe være tvivl om, at de wintherske digte på første eller anden hånd er influeret herfra.

Et brev Chr. Winther skrev i 1825, året efter Byrons død, til en af sine venner, er oplysende for den unge studenterpoets læsning. Den har omfattet ikke blot tysk og italiensk, men også engelsk og svensk litteratur:

... De engelske Digtere, som nu ere Yndlingslektüre her i Byen (Du seer, at man oversætter rask!) kan jeg desværre kun lære at kjende af Oversættelser; blandt disse har jeg læst Endel af Byron og W. Scott, hvilken Sidste vedbliver at staa i Yndest, medens meget Faa kjende noget til den Første; Aarsagen hertil er vistnok,

at Byron, saa at sige, er uoversættelig og at altsaa hans Oversættere ikke kunne hæve deres Arbejder *al pari* med Digterens store Rygte. – Foruden den herlige Professor Geijers (jeg gjorde et kort Bekjendskab med ham ved Rahbeks Studenterjubilæum, og aldrig har jeg seet dejligere *Mand* end han er) faa, men gediegne Digte, har jeg af Svenskerne læst alle de poetiske Kalendere, udgivne af Atterbom, endel Prosa, Hedborns og Tegnér's og Bellmans Værker...²

Omkring 1830 blev Byronismen mode i Danmark ligesom også i Sverige, hvor allerede Tegnér havde brugt det særlige Byron-versemål i »Axel«; 1833 møder vi det hos den fra Wergelands polemik mod Oehlenschläger bekendte C. F. Ridderstad, i en typisk versnovelle som »Wildheim«. Her overrasker borgherren sin hustru i armene på en anden mand og stikker ham ned i afsindigt raseri; for sent erfarer han at det var hendes fader, og hustruen tager sin død derover. Kvalerne martrer ham livet igennem, og han ender med at blive offer for et ligeledes uafvidende drab, – det er hans egen søn, som fælder ham i strid uden at vide hvem han er, og som tager sig af dage da det opklares³. Det er aristokratisk rædselsromantik, udstyret med fatale indslag og berettet på den »moderne« effektfulde måde. Til sådanne extremer går nu Christian Winther ganske vist ikke. Men netop i 1830'erne og 1840'erne kom han ud for personlige forviklinger og kærlighedskonflikter, der gjorde ham mere modtagelig for det sønderrevne og lidenskabelige, det eruptive og dæmoniske, så at det truede med at sprænge hans sjællandske idylverden. I samlingen »Nogle Digte« 1835, der vel nok er hans rigeste og mest facetterede, mærkes dette for første gang tydeligt. Ved siden af de lette anakreontiske sværmerier står her romancer som »Annette« og »Hemmeligheden«, hvor en gådefuld katastrofe gør brat ende på kærlighedslykken; selv i »Sjælland« og »En Sommernat« kommer et dødsperspektiv ind, den smerteblandede lyst ved undergangen, vemodets gys. I »Berthold Schwartz« må helten fri sig for lænkerne ved en satanisk pagt:

Nu var han fri; men Fromhed, Fred
Var af hans Sjæl forsvundet,
Til Bøn han aldrig segned ned,
Og Tungen var ham bundet.

Hvor blev han af? Det veed man ei! –
Hans Kunst med sine Flammer
Har tidt dog ad en blodig Vei
Beviist, hvorfra den stammer.

Det er den tavse, dæmonplagede Byronhelt, gådeombølget som giaouren og korsaren. Han dukker op på scenen og forsvinder igen – og der følger gerne katastrofer i hans spor, ydre eller indre.

Selve de strofefri firfodsjamber møder vi i den statelige *Ringens Indskrivt*, den første af Winthers »versnoveller«, som man til forskel fra romancerne kunne kalde den nye kunstform. Som prøve på den skal vi betragte dette digt lidt nærmere.

Ligesom den ridende giaour blev præsenteret gennem et æggende retorisk spørgsmål – »Who thundering comes on blackest steed, / with slacken'd bit and hoof of speed?« – indleder Winther her med at præsentere handlingens igangsætter, dronning Margrethe:

Hvo rider gennem Skoven der
I Purpurskjørt, med hvide Fjer?
Den gule Fletning bøier lind
Sig ned mod liliehvide Kind;
Paa Armen har hun Falken graa
Med Bjælder og med Hætte paa;
Sin mælkehvide Ganger kjæk
Hun styrer gennem Busk og Hæk;
Med Øiet roligt, Munden streng,
Hun speider over Skovens Eng,
Mens Tanken flygtigt sværmer om
Til Tidens Tegn, som gik og kom.
Det er den danske Dronning god,
Hr. Wolmers kongelige Blod.

Selve *optaktsspørgsmålet* er poetisk fællesgods; det kan have meget forskellig effekt, lige fra den uhyggeladede spænding i Goethes Erlkönig og til den folkelige gemytlighed i Aakjærs Jens Vejmand. Winther havde tidligere anvendt det et par gange som stilgreb for at fange interessen (i træsnittet »Jørgen og Trine« og romancen »Elskovsseglet«). Men under romantismen blev det særlig yndet som et middel blandt flere til at understrege stoffets og miljøets fjernhed og samtidig fremhæve fortællerens aktive nærhed. Hos den unge Paludan-Müller præsenteres vi på tilsvarende måde for det unge par, der rider gennem ørkenen, i indledningen til »Zuleimas Flugt«, for parret på altanen i »Beatrice«, for sørgetoget i »Vestralinden« etc. Teknikken var et led i hele den subjektivt pointerede fortællemåde, ligesom også de spørgsmål og betragtninger, der senere kunne bryde vilkårligt ind i beretningens gang.

Fjernlokaliseringen er nu i »Ringens Indskrift« ikke exotisk, men *historisk*; og digterens subjektive farvning af det historiske materiale kan konstateres ved et blik på hans kilder.

Behandlingen af historiske sujetter, ikke mindst fra folkevisernes poetiske riddertid, var en arv fra den ældre romantik, og også Chr. Winther syslede fra sin tidligste digtertid med sådanne emner. De indgår i 1820'ernes »Træsnit«, og de første planer til hans hovedværk »Hjortens flugt« har forbindelse hermed; i 1831 tænkte han på at konkurrere om Videnskabsselskabets pris for fire historiske romancer (den som vandtes af Paludan-Müller), og interessen var vel næppe dikteret alene af pekuniære hensyn, som hans biograf formoder⁴. Winther fæstede sig imidlertid mindre som de ældre romantikere ved historiens tidsånd og idékampe. De store overindividuelle brydninger formåede han knap at indfange og gengive; han fængsledes snarere af de menneskelige småtræk, af sådanne rent personlige konflikter, hvori han kunne spejle sine egne. Der bliver derfor ikke tale om nogen historietolkning i videre forstand, og hans udgangspunkt var oftest anekdotiske frasnagn eller pseudohistoriske memorabilier. En sådan overlevering, der tilspidises i en ordsprogsagtig pointe, benyttede Oehlenschläger i forbigående til sin tragedie »Dronning Margareta« (1833), i scenen hvor adelsmændene truer den egenmægtige dronning:

Men nu skal Most af Æblet i vort Bæger
 Udstrømme til en Bæk, som drukner hende.
 Nu skal hun ikke gifte gammel Adel
 Med ny, som Kirsten Thott til Jesper Muus,
 Saa at man nødig har at sende Manden
 En Kobbernagle fæstet i en Guldring
 Med Indskrift: »Arte dig nu, Kobbernagle!
 Du fattet er i Guld«.⁵

Oehlenschläger har her som oftere udnyttet Peder Syvs ordsprog (udgaven 1688, II, 251), men blot som tidskolorit; det konkrete motiv skal illustrere spændingen mellem adel og kongemagt. Winther har, måske af interesse for selve dette ulige ægteskab, opsporet den primære kilde til overleveringen. Det er Holger Parsbergs utrykte slægtbog (Ny kgl. Saml. 772,8°), hvortil han henviser bag i sin digtsamling:

Hr. Peder Axelsøns (Thotts) Daatter, som hedde Fru Kristine, hun var tvende Gange gift; for hendes første Giftermaal da var der megen Klammeri: thi hun var Hr. Holger Munk trolovet af hendes Slægt og Venner, men Kongen og Dron-

ningen tog hende med Magt fra hendes Villie, og nøde hende til at have Een, hedde Jep Muus, hvilken var ikke af saa høi Stamme. Efter hende er kommen det Ordsprog, man siger: »Arte dig Kobbernagle, du ligger udi Guld lagt:« Thi hun gav ham en Guldring, laae en Kobbernagle udi fæst. Med denne Jep Muus fik hun to Børn; de døde strax, og det var hende kjært. Siden slog Hr. Holger Munk ham ihjel, og fik Fru Kirstine.

Denne tørre og nøgterne slægtsberetning lod sig opfatte på flere måder. Genealogen Tycho de Hofman, hvis »Historiske Efterretninger om velfortjente danske Adelsmænd« (1777) Winther rimeligvis har kendt, ser ganske holbergsk rationalistisk på den adelshovmodige frue og ynker hendes mindre højættede mand⁶. For erotikeren Winther er det derimod afgørende, at det kongelige magtbud skiller to trolovede ad. Den uheldige ægtemand, der således af en højere instans lader sig tildele en gunst, som han er uden ret til, udleveres nu ubarmhertigt til latteren; hans modstander, pigens ungdomselskede, der omsider duellerer hende ud af den forhadte forbindelse, får omvendt den ridderlige digters hele sympati. Således driver modsætningerne hinanden frem i figurtegningen. Den romantiske fantasi arbejder gerne i *kontraster*, og ikke blot indre moralske, men ydre: af statur kommer den logrende hofsnog Jep Muus til at ligne slægtebogens gotiske S, mens Holger Munk ligesom Hakon Jarl lignes ved »en vældig eg« og får en præsentation der er en sagahelt værdig:

Hvo var han vel? – En *Mand* han var,
 Saa stolt som nogen Stamme bar,
 I Raadet sindig, gjæv og snild,
 I Kampen stærk, som Lynets Ild;
 I Fredens snilde Vaabenleeg
 I Siirlighed han Ingen veeg;
 Han svang saa let sit tunge Spær,
 Som Vinden spiller med en Fjer;
 Hver Sømand veeg ham Skib og Roer,
 Hver Fisker Net og Angelsnoer;
 Med Sælen svømmed han omkap,
 Og rendte op den Hare rap . . .

Men mellem Hovmænds Glimmertant
 En saadan Stjernes Lys forsvandt.

Kontrasten får derved, næsten mod digterens hensigt, et videre perspektiv. Det er den gammelnordiske kæmpeånd overfor den udenvælt hofskik, vikingearven modsat riddertiden med dens høviske kultur;

Starkad – Ingjald. Over dette tema byggede Winther senere sin versfortælling »Et Par«, om vikingeynglingen og skjoldmøen, der rejser sig mod blødagtigheden; en lignende modsætning aktualiseredes for den unge Oehlenschläger i Paris, og for den sags skyld for Winther selv, når han siden i sin tvungne vælske udlændighed længtes mod det nordiske fædrenejhem. Men dette moment i elskerens idealisering er her ikke udvidet til noget ideologisk program. Den naragtige Muus, hvis fremtoning minder om guldsmeden Fengo i Oehlenschlägers Starkadtragedie, har for meget »trællesind« til at inkarnere ridder-væsenet; og Munks aristokratiske udvalgte, heltinden Kirsten Thott, er stillet i kontrast til dronningen, men ikke på tilsvarende måde. Hun er den purunge hofdame, frisk og pikant, på hvem den galante digter opbyder en hel aarestrupsk beskrivekunst. De forestilles som anført ridende – på falkejagt –, dronningen i de nationale farver, gulhåret, men iøvrigt uerotisk skildret; den sekstenårige Kirsten, i grønt og hvidt, har sorte lokker og øjne og brun lød (for Winther som for Oehlenschläger er de mørke piger altid de pikante), endog lette dun på overlæben og en lille »fiffig« hat. Motivets lighed med Oehlenschlägers billede af dronning Oluf på jagt⁷ understreger afstanden fra den fuldmodne, svulmende højromantik; og sammenligningen af Kirsten med »en Skjoldmø fra en svunden Tid« er en enlig gammelnordisk reminiscens, som ikke formår at sætte hende i samme modsætning til hof-forfinelsen som Holger Munk. Når motivet siden forekommer i dansk senromantik – Plougs »Dronning Mathilde«, »Jagten« i Hauchs »Valdemar Atterdag« – er også sporene af krigersk oldtid ganske forsvundne.

Disse for øjet synlige kontrasteringer er betegnende for Winthers billedglade inspiration. Han er ivrigere efter at udmale de historiske kostymer end efter at trænge ind bag dem; helst arrangerer han en anskuelig, pittoresk *situation*, og af digtets syv småsange er kun en enkelt (den anden, præsentationen af Holger Munk) uden konkrete situationsbilleder. De øvrige er givet med kildeanekdoten: dronningens og Kirstens samtale; hævelsen af forlovelsen; ægteskabet med Jep Muus; Munks reaktion; duellen og sluttelig brylluppet. Men naturligvis ligger der sjæleligt spil i disse optrin. Winther har set at beretningen på et par punkter manglede nøjere motivering; vi må dels vide hvorfor dronningen skiller de elskende ad, og dels hvorfor Munk pludselig vender tilbage og ihjelslår sin rival. Det første begrundes nu ligesom

hos Oehlenschläger med at Margrethe vil knække den gamle adels magt; som påskud bruger hun den store aldersforskel mellem de trolovede (et tildigtet træk). På det andet punkt demonstrerer Winther sin »modernistiske« teknik. Selve ringen og dens indskrift gøres til et ledemotiv og et spændingsmotiv; iveren efter at erfare indholdet af den mystiske inskription driver Holger Munk til handling⁸ og skal også fastholde interessen hos læseren, som ligeledes holdes i uvidenhed derom. Og interessen vækkes ved at vi ser virkningen på Jep Muus, da han får overrakt den fatale bryllupsring.

Denne scene og den foregående, hvor Kirsten må fortælle den elskede om sit tvungne giftermål (3.—4. sang), er i det hele tilrettelagt efter en yndlingstendens i romantismens psykologi: *de tilbagetrængte følelser*. Den ældre romantik lod helst følelserne få frit løb, de strømmede rent og ublandet, heltene dulgte intet; at skjule hvad man følte var gerne udtryk for sygelig grublen eller ligefrem for list og skurkagtighed. Sådanne enkle og storlinjede manifestationer af sjælens grundholdninger måtte forekomme en ny tid for unuancerede; man dyrkede istedet de mere blandede følelser og komplicerede reaktioner. Byrontypen fremfor nogen var den indesluttede, tilsyneladende ufølsomme maske, bag hvilken lidenskaberne koger (senere parodieret i den velkendte vulkanske novellehelt Valfred i Schacks »Phantasterne«). Men overhovedet æggedes indbildningskraften af det usagte, antydende, den anspændte selvbeherskelse, det sammenbidte følelsesoprør. Selv en simpel fabel som den foreliggende er behandlet derefter. Dronningens påbud til den trodsige adelsfrøken (»Med Ro begyndte hun sit Svar, / Men hendes Sind som Havet var . . .«) går ud på at denne selv i hendes påhør skal slå op med sin trolovede; tavst overvåger dronningen det, tavst påhører Holger Munk det knusende budskab, og Kirsten kan kun røbe sig i en antydning: »Jeg vorde skal Jep Muuses Brud, / Og paa den Ring, af mig han faar, / Mit Hjertes Mening udtrykt staar.« Indskriften selv er en indirekte finte til den uværdige Jep Muus, og denne må bide skammen i sig (»Skjændt den brændte ham som Glød, / Han roligt den paa Fingren skjød«). Hans frue lider nu i stilhed i det forhadte ægteskab (»I Samqvem saas hun glad, og loe, / Men ene var hun aldrig fro«); og også Holger Munks sjælekamp i ensomheden, hvor hans tanker mere og mere kreser om indskriften, gives med en sådan antitese: »Hans ydre Færd var Ro, mens der / I Barmen rasde vild Begjær / At see hiin Gjenstand for sit Had . . .« Da han endelig køler sit begær ved at fælde medbejleren og læse hvad der står på hans ring,

følger der ingen følelsesstrømmende skildring af de elskendes genforening; vi får istedet et indirekte, lyrisk syn af det aftenlige bryllupstog, set med en forbipasserende vandrers øjne. Det er tredivernes æsteticisme, det kunstfulde arrangement.

Hvad der ikke siges, skal anes gennem øjet – eller på øjnene. *Øjen-sproget* bliver et effektivt middel til at antyde sindets tilbagestemmede følelser. Byrons *giaour*, klostermunken med den hemmelighedsfulde fortid, forråder sig gennem øjnene:

Dark and unearthly is the scowl
that glares beneath his dusky cowl.
The flash of that dilating eye
reveals too much of times gone by;
though varying, indistinct its hue,
oft will his glance the gazer rue,
for in it lurks that nameless spell,
which speaks, itself unspeakable,
a spirit yet unquell'd and high,
that claims and keeps ascendancy;
and like the bird whose pinions quake,
but cannot fly the gazing snake,
will others quail beneath his look,
nor 'scape the glance they scarce can brook.

Da Parisina må påhøre, at hendes stedsøn og elsker Hugo for deres brødefulde kærlighed dømmes til døden, røber blot øjnene hvad hun føler:

She stood, I said, all pale and still,
the living cause of Hugo's ill:
her eyes unmoved, but full and wide,
not once had turn'd to either side –
nor once did those sweet eyelids close,
or shade the glance o'er which they rose,
but round their orbs of deepest blue
the circling white dilated grew –
and there with glassy gaze she stood
as ice were in her curdled blood;
but every now and then a tear
so large and slowly gather'd slid
from the long dark fringe of that fair lid,
it was a thing to see, not hear!
And those who saw, it did surprise,
such drops could fall from human eyes.
(»Parisina« XIV)

Og da Zuleika af sin strenge fader får pålagt hvem hun skal ægte —

In silence bow'd the virgin's head;
and if her eye was fill'd with tears
that stifled feeling dare not shed . . .
what could such be but maiden fears?
So bright the tear in Beauty's eye,
love half regrets to kiss it dry;
so sweet the blush of Bashfulness,
even Pity scarce can wish it less!

(»The Bride of Abydos« VIII, sml. også XII)

På lignende måde, da Kirsten har givet sin fæstemand det pålagte budskab:

Hun taug; men med eet Øiekast
Fortolked hun sit Ord i Hast,
Som Lyn, useet af ham, kun Eet;
Men havde han dets Rigdom seet,
Han vilde øst en større Fryd,
End tolkes kan med Ordets Lyd; —
Ak! i dets blanke Taaredaab
Laae alle Elskovshimles Haab!

De sidste linjer vender tilbage som et omkvæd under skildringen af Holger Munks ensomme grublerier. Dette hovedoptrin er i det hele en øjenscene; Holgers blik er »åbent«⁹, dronningens går »i sælsom Iil« fra ham til Kirsten og byder hende at tale. Alle digtets personer er fra først af særtegnet ved deres blik: Margrethes årvågent spejdende, Kirstens koket eller bly, Holgers »Øie skued skarpt og klart«; Jep missede som en lille hund ved synet af sin højbårne frue, og »sært tindred hendes Øies Glans« idet hun gav ham ringen. Den kvindelige øjentale var kønnets udvej på dronning Margrethes tid såvel som på Frederik den Sjettes. Det djærve frisprog regnedes gerne for ukvindeligt, og for kvindens handlefrihed satte konveniensen endnu snævrere grænser. I versnovellen »I et romersk Osterie«, hvor røvere har bortført en rejssende dame (samme motiv som i H. C. Andersens »De to Baronesser«), består selve pointen i englænderindens afskedsblik til den romantiske bandit; fortælleren ser det, men ikke ægtemanden:

Og da Hun nu rank i Vognen stod,
Eet Blik hun sagte glide lod
Hen mod de fjerne Bjerges Blaa,
Der drog sig som en fyldig Aare

Langs Himlens Rand, – veemodigt, kort!
Og derpaa drog hun atter bort
De søde Øine, hvori jeg saae
En Løndom dyb, – men ingen Taare!¹⁰

Således må blikket antyde de hemmelige følelser, den forbudne længsel, lidenskabernes ulmen, alt hvad der går udenfor sømmelighedens domæne. Digteren er ingen fordømmer, men en medvider; som almindeligt i romantikken forfægtes hjertets ret overfor den borgerlige konvention. De frie følelsesytringers prioritet over fornuften hævdes ganske programmatisk i »En Novelle« (indledningen til femte afsnit). Men romantisk er den diskret ironiske holdning i den italienske novelle og den lejlighedsvis blaserte tone i »Ringens Indskrift«:

Til Lise for sin syge Sjæl
Slog Holger Munk Jep Muus ihjel.
Hans Paaskud? Veed jeg det? Hvad Lag
Mon ligger paa saa simpel Sag?

Denne bratte vekslen fra sentimental indføling til kynisk afstand kendetegner den moderne, suveræne versfortæller. Den moralske forudsætning er imidlertid den samme: indtrængeren på hjertets hellige gebet har ingen ret.

Netop hos Chr. Winther kunne nu en sådan maxime synes lige så konventionel som lovprisningen af troskaben i »Træsnit« – Winther, der ugenert kurtiserede til alle sider, som brød ind i forlovelser og trak sig ud igen. I dette tilfælde ligger det dog nær at formode en særlig personlig baggrund. Hans Brix har da også flere gange¹¹ uden betænkning sat emnet i forbindelse med digterens begyndende forelskelse i hans senere hustru, Julie f. Lütthans. Om nogen portrætteret af hende i Kirsten er ganske vist ikke tale¹², sålidt som Munk er noget selvportræt; og det er måske tvivlsomt, om Winther allerede her i begyndelsen af 1835, få måneder efter hendes bryllup med teologen Werliin¹³, har kunnet se hendes ægteskab som en sådan »tvungen pagt« (hvad det ikke var), indgået med en uværdig. Under alle omstændigheder virker digtet som et ejendommeligt varsel for hans egen situation.

I een henseende har Winther givet den djærve ridder et stykke af sig selv. Da denne må døve sin harme og bitterhed over ægtepagten, sker det hverken i kampens larm eller ved vilde udsvævelser, ej heller gennem at søge trøst i religionen eller drage bort til det fremmede som

korsridder; han erklærer heller ikke samfundet krig som en byronsk fribytter, – han flygter blot derfra for at finde lise i *naturens* skød. Det er et klassisk tema i idyldigtningen, gammelt som det civiliserede samfund selv. Men for digteren her betyder det så personlig en erfaring, at han i et langt reflekterende indskud taler hen over hovedet på sine figurer, det 14. århundredes riddere, og anråber sin samtids kultur- og bytrætte læser:

Hvis du vil flye fra Verdens Tant,
 Hvor Træthed kun dit Hjerte fandt,
 Hvor Hverdagssladdrens matte Fisk
 Blev daglig dækket dig paa Disk,
 Hvor Mistro lurer paa dit Fjed,
 Og Nar kun troer paa Trofasthed;
 Hvis du vil skye den vamle Færd,
 Saa fjæl dig dybt bag Skov og Træ'r,
 Gjør Egen, Bøgen til din Ven,
 Elsk Blomsten, der omdufter den;
 En mosgroet Steen, den grønne Eng
 Dig vorde Bænk og Hvileseng;
 En lille Fugl paa løvfuld Green,
 En mørkblaa Sø, et Straa, en Steen,
 Den lette Hind, som paa dig seer
 Med milde Blik, et Blad, en Fjer,
 Som seiler ned ad klare Bæk,
 De røde Bær paa Hybenhæk,
 Den fjerne Klokkes Aftensang,
 Et Valdhorns længselsfulde Klang, –
 Men fremfor alt, den dybe *Fred*,
 Den trygge Aftenrolighed
 Vil styrke, læge balsamsødt
 Hvert Saar, som Livets Dolk har stødt.
 Der tør din Tanke sværme *frit*
 Og glemme alt, hvad du har lidt. . .

Nøgleordene er her udhævet. Det er ikke Horatses satiriske »Beatus ille«, heller ikke højromantikens anelsesfulde søgen efter en guddom i naturen; det er naturen betragtet som nydelseskilde, som rekreation for medtagne nerver. Det nærmeste tilknytningspunkt herfor finder man i førromantikens arkadiske poesier, hvor det religiøse perspektiv – lovprisningen af naturens skaber – trådte tilbage for selve den umiddelbare følelse af fred og frihed: »Min Muse, kom og lad os flye / Fra dette melancholske Fængsel . . . / Søg op det Sted hvor Frihed boer. . .«

(Tullins »Majdagen«), »Kom hid, hvor landlig Ro fortryller / Dens Dyrker i Naturens Skjød« osv. (Chr. Olufsens »Rosen«¹⁴). Tyskeren Voss's yndede billeder af det simple, ufordærvede landliv havde Oehlen-schlæger parodieret lystigt nok i sit Sankthansaftenspil, men både før dette (»Julcaftenen«) og siden (»Der irrende Ritter«) nærmede også han sig idyllen. Selve den ødanske natur, der aldrig overvælder eller knuger, indbød så let dertil; og det samme gjorde – lad os forsigtigvis sige – visse sider af det hjemlige stemningssvingende naturel. Her tænkes på trangen til det jævne og enkle, forkærligheden for det lille billede, eidyllion, og for de små ting; den inderlige fordybelse deri eller lunerige belysning deraf kan vel kaldes et særligt nationalt træk¹⁵. På denne linje ligger også Chr. Winthers mange beskedne selvkarakteristikker.¹⁶ De danner tilsammen et selv billede, der lige så meget som hans naturbilleder giver dækning for indtrykket af Winther som den danske sanger par excellence. Hans tidligste naturindtryk – hvoraf han som gammel gav en bekendt skildring¹⁷ – er morgenstjernen over Fensmark og den sommerlige solopgang, en fredhellig, idyllisk scene. Barndommens tabte paradis kom til at smelte sammen med det blide sydsjællandske landskab til en idealforestilling om naturen som den milde og moderlige trøsterinde. Gang på gang kan han prise de landlige omgivers kvægende og lægende virkning på det syge eller nedslåede sind: i »Den første Excursion«, »I det Frie«, »Til Een« (no. 117) og »En Novelle« (4. afsnit); berømtest i Folmer Sangers vise i »Hjortens Flugt« (»Du som har Sorg i Sinde«). Og ikke mindst for elskovssorger søger digteren på denne måde lindring (»Til Een« no. 14, 15). Det var et stående tema allerede i de gamle pastoraler¹⁸; men for Winther er det ingen blot og bar litterær skabelon, han følger den af et spontant hjerte.

Således er netop Holger Munks situation. Han tyr til Naturens bryst, vel ikke som hyrde à la fortidens bukolikere, eller som from skovbroder i lighed med Peder Jernskæg; han vil derimod dyrke det frie romantiske jægerliv. Men det ligger nu i planen for fortællingen, og i arten af den moderne lidenskabelighed, at han *ikke* formår at finde glemsel. Minderne slider hans sjæl ligesom dråben udhuler kampestenen (et billede fra Ovid, hvis latinske form kommer igen i »I et romersk Osterie«; også Paludan-Müller bruger det i sin samtidige versnovelle »Slaven«). Han prøver at døve dem med den geijer'ske tanke, at hans sørgen er *synd*; men da slår erindringen om ringen ned

i ham – hans tanker gives her i virkningsfuld monologform – og fortrænger alt andet, selv »Liv, Død, Evighed og Gud / Var slettet af hans Hjerte ud«. Det er dæmoniens klimax; når Eros svinger svøben, bliver alt undskyldeligt. Teologen Winther sørger dog for at lade helten vinde sin gudstro tilbage. Det sker, da han endelig står ved sin faldne rival; da kan han endog føle kristen medlidenhed med den arme Jep Muus, der også elskede, men blot høstede had til gengæld.

Sympatiformdelingen bliver således alligevel en smule nuanceret. De dødfødte børn – et almindeligt billede på et lykkeforladt ægteskab – græmmer Jep Muus sig over, mens Kirsten Thott lades kold; hun er anskuet ikke som moder, kun som elskerinden.

At påstå at det store og dramatiske bevægede emne kun skulle have givet Winther lejlighed til nogle naturbeskrivelser¹⁹, er åbenbart uretfærdigt. Kunstfuldt og bevidst har han udnyttet det for at prøve den nye stils muligheder, dens vekslen mellem følelsesfulde og spodske stemninger, brede og knappe penselstrøg, intimitet og distance. Et vist uegalt præg er derved ikke undgået; og i de følgende versnoveller har han overvejende holdt sig til den ene af disse yderligheder. Fortælleren i den subjektive »En Novelle« er hovedpersonen selv, i den objektive »I et romersk Osterie« er det en passiv lytter og betragter, – ligesom vandreren i slutningen af »Ringens Indskrift«.

En Novelle er henlagt til skrækkens år 1807, tiden for Københavns bombardement. Mindet herom var levende endnu for mange, og den elleveårige Christian Winther havde selv oplevet det (sml. prosafortællingen »Episode af et Familie-Liv«). Inspirationskilden er imidlertid atter her en anekdotisk overlevering: om nogle fattige folk på Sjælland, der levede »saa aldeles isolerede eller udelukkede fra Samkvem med andre Mennesker, at de først efter Byens Brand og Englændernes Bortfart erfarede den Ulykke, der havde ramt Landet.« Denne historie, tilføjer Winther, »har altid haft noget meget Tiltrækkende for mig.«²⁰ Man kan gisne på at det tiltrækkende har været modsætningen mellem den absolutte afsondrethed, idyllens enklave, og så den pludselige konfrontation med verdens hårdhed; det sidste moment havde Winther fremstillet en halv snes år i forvejen i sit berømte digt om den hjemvendte matros, hvis hjerte brister ved budskabet om flådens tab. Selve den brat indbrydende ulykke, der gør ende på freden og kærlighedslykken, bliver et stående motiv i 1830'ernes romancer; flugten bort fra verden og den uundgåelige tilbagevenden dertil mødte vi i »Ringens Indskrift«, som også gjorde rigelig brug af chok'et, den over-

rumplende effekt (da Holger Munk hører sin brud love sig til en anden; – da Jep Muus læser indgraveringen; – da Munk gør det samme). Alligevel endte denne fortælling forsonligt, og det gælder ligeledes »En Novelle«. Her har Winther endog ladet fædrelandets ulykke løse knuden i en privat trekantkonflikt. Helten har overrasket sin brud i en øm scene med en anden og flygter desperat ud i naturen; dér læges hans sår ved opholdet i et idyllisk skovhus hos en ensom enke og hendes datter; da han omsider vender tilbage, viser det sig, at både hans utro hustru og elskereren er omkommet ved bombardementet, og han skænker sit hjerte til den unge jomfru i skoven. Sådan lader digteren de vilde disharmonier tone ud i harmoni.

Det strømmende versemål skal igen her trække situationsbillederne på snor, men kompositionen er varieret. Som i det klassiske epos springes der in medias res: den fortvivledes flugt ud i skoven, melodramatisk akkompagneret af torden og regn; derpå følger forhistorien, givet gennem den udmattedes drømmebilleder (som i Byrons »The dream« – der var oversat af Poul Møller – og ligesom dér med de omkvædsagtigt gentagne forbindelseslinjer). Den fortællende ser, halvt blundende og halvt vågen, sit liv oprulle sig, helt fra barndommens naturidyl – et lille stykke Fensmark – og til scenen på maskeraden, da han greb sin unge hustru i tête à tête med »en vælsk diplomat«. Det er chok-effekten endnu en gang, repræsentanten for det glatte og svigefulde hoffliv bryder som Jep Muus ind i et retmæssigt forhold. Men det fatale deri er understreget ved, at det var forudanet. Ved hans bryllup havde der mellem gæsterne været tre mystiske fremmede, som *han* alene kunne se:

Den Første gusten var og graa,
En Sølvmoerskjortel bar han paa,
En Sæk med Guld paa Nakken laa,
En Lænke med Guldbøiler to
Han rakte hen mod Os, – og loe.
Den Anden ung og lystig var;
Hans Skuldre tvende Vinger bar,
En spaltet Figen, fyldig, blød,
Han trykked mod sin Læbe rød,
Men Mundens Smil og Øiets Ild
Var lumsk, fortærende og vild.
Den Tredie, tæt indhyllt i
Sit folderige Draperie,
Hen ved min Side listed sig, –
En dunkel, rædsom Gaade liig.

Det var gådefuldt, og skulle være det. Men nu banker den tredje gæst atter på hans hjertes dør; det er den snigende fortvivlelse, romantismens *Zerrissenheit*, med sit »vanvidssmil«. En antydning om sammenhængen har også det foregående drømmebillede givet, skildringen af hans omstrejfende liv inden brylluppet, da han truedes af netop samme tre følgesvende: af sin iver efter at samle rigdomme, af Amors fristelser og af sorgens »dødningehånd«. Dengang kunne tanken på hans barneforlovede og tilkommende redde ham; men i realiteten, skal vi forstå, var det et familjeparti, indstiftet af en beregnende tante – sagtens for pengenes skyld – og pigen selv viste sig koket og hjerteløs (det foretegnes med sommerfuglemotivet)²¹. Og nu er han da udleveret til den desperate smerte. Men derpå følger nu atter en kontrast. Han drømmer tilsidst, at dødens engel »trykked, kold som Iis, sin Mund / Paa min; da svandt det dybe Blund, / og op jeg foer! – og saa – en Hund.« Det er skovkonens hund, der finder ham; hun og hendes venlige datter bliver modbilledet til den kolde tante fra slottet og *hendes* datter. Naturidyllen får lov at læge hans sår, – indtil han atter må afsted, for at bringe de afsondrede bud fra byen, men også fordi han føler en ny kærlighed spire op. Pigen røber sig som sædvanlig gennem blikket:

Jeg sagde dem et tungt Farvel.
Mens Moderen saa sindig lod,
Som Alt sig af sig selv forstod,
Den lille Jomfru blev saa bleg, –
Men ei et Ord fra Læben veg;
End ei en Taare – kun et Blik
Jeg som en Rejsenpenning fik; –
Et Blik – hvor kan *det* være rigt,
Naar ret man sig forstaaer paa Sligt!

Da han nærmer sig byen, stedet for hans ulykke, bryder hans gamle trauma op igen. Men ved sin ankomst finder han nu staden hærget og bombet (en ny overrumpling, kun forberedt for læseren ganske diskret gennem mottoverset fra en samtidig vise: »Det var i Aaret atten hundred og syv«). Hans hus er brændt, hustruen og tanten omkommet; han er fattig, men fri. De tre plageånden har forladt ham, den tyngende rigdom, den skuffende Amor og den fortærende sorg. Han kan vende tilbage til sin skovidyl og få den lille jomfrus ja.

I »Ringens Indskrift« brød digterens indlevelse igennem fremfor alt i Munks monolog; »Novellen«s fuldstændige jegberetning kan tyde

på et endnu stærkere personligt engagement. Modsætningerne spidises til yderligheder – så at den vilde smerte kan grænse til teatralisk positur, og den idylliske sødme til sødlighed –, netop fordi den private oplevelseskærne rummes heri. Det er det arrede hjertes længsel fra de opslidende, kvalfulde forelskelser mod den rene, groende og varige kærlighed. »Den som har Visen digtet / det var en dansk Student«, siger Winther etsteds i samme samling (»Romanze« i »Sang og Sagn« 1840), med ændring af de bekendte ord fra »Jørgen og Trine«; og han fortsætter: »Men Lykken har ham svigtet / Og Verden Ryggen vendt. / / Og al hans Trøst er Sange, / Der stige fra hans Bryst – —« På dette tidspunkt er det sikkert, at bekendtskabet med Werliins var indledt. Det blev pinefuldt nok, men han følte at sværmetiden nu var ovre, og at det var en stærk og ren følelse, der her groede frem. Den besang han i dens lykkelige blomstring, som »trøst« og modvægt mod virkelighedens genvordigheder. Derfor leger hans fantasi gang på gang med trekant- og skinsygekonflikter, med ulige eller påtvungne ægteskaber (»Et Hjertes Gaade«, »Fjeldvandring ved Badet«, »Bægeret«, »Skriftestolen«). En diskretere variation heraf er den førnævnte versnovelle *I et romersk Osterie* (1843).

Her er firfodsjamberne behandlet med lidt større frihed – bl. a. i rimstillingen – og overhovedet mærkes en større frigjorthed overfor stoffet. Det er sat ind i et italiensk sceneri, med minder fra Winthers store rejse 1830, og anskuet artistisk »gennem den hule hånd«, som Ibsen ville sige. Digtet kaldes »En Skizze«, fortælleren er – ligesom i det samtidige »Italiensk Genrebillede« (efter et maleri) – en dansk rejsende, der tilfældigt bliver vidne til en pikant episode, og hovedoptrinnet heri er så pittoresk at han må udbryde:

Den Scene var, som den var malt!
 For Een, der ret havde Greb paa Tingen,
 Var her jo givet Eet og Alt.
 Jeg tænker: er her dog slet Ingen?
 Jo! – Jægersmanden hist paa Steen
 Fik halet af Lommen sine Hefter,
 Og, med sin Bog paa korslagt Been,
 Han tegnede af alle Livsens Kræfter.

Det er det maleriske og farverige folkelige Italien, som opdagedes i 1830'erne af danske digtere som H. C. Andersen (»Improvisatoren«), Bødtcher og Hertz²². I den sidstnævntes bellmanske improvisation

»Rejsen paa Apenninerne« finder man en række af de samme turist-iagttagelser som hos Winther: den øde stenede egn, tågen og dæmringen over bjergene, aftenklokkerne og den rejsendes hemmelige hjemve; dertil folketyperne, de mørke livlige bønder, osteriværten med huen på skrå, modsat de fornemme og flegmatiske englændere på sight-seeing i egen rejsevogn (selv »morianen« som kusk går igen i begge digte). For Winther bliver alt dette dog blot staffage omkring det erotiske motiv. I det lille snavsede osteri kommer beretteren til at høre en engelsk lord fortælle sit ægteskabs historie – for en anden, der nok så apatisk svarer med »hm!«. Det er, ligesom Holger Munk, den modne mand, der efter et omtumlet liv har ønsket at føre en fredelig, sorgfri tilværelse og at kunne krone den med en yndig hustru. Programmet kan ikke frakendes en vis egoisme, og lorden indrømmer også selv, at hustruen stødte mod hans »egenkærligheds kolde panser«, dengang hun partout ville rejse fra deres landslot til syden. Alligevel gav han efter, men han har tydeligvis under hele rejsen ikke lagt skjul på sit mishag og sin utålmodighed. Så skete banditoverfaldet, han blev slået ned og udplyndret og den unge lady taget til fange; nu sidder han og venter med løsepengene. – I virkeligheden er det snarere sådan, at hun for en stund er blevet befriet fra ægteskabets fængsel. Men det er kun jegfortælleren, der aner det, da han kort efter overværer, at hun tilbageleveres, og ser hendes dulgte afsked med den flotte røver og de blå bjerge, resigneret og tavs. Den forslåede gemal fremviser sine mange sår for hende, men »det dybeste Saar – det saae han ikke!«

Således ironiseres der over de selvglade britter såvelsom over det romantiserede Italien; det sidste antydes atter her i mottoet: »O bella Italia, quanto son *dolci* le tue rimembranze!«. Søde minder, men også bitre: blandet med ubehagelige erindringer – eller farvet af smertelig længsel. Fortælleren Christian Winther kendte selv til begge dele; i ironien er blandet medfølelse. Men især kendte han hvordan en ung frues blik kunne blive vemodigt og resigneret, når hun ved afskeden skulle tilbage til ægteherren.

– Omsider brast da lænkerne, og Winther kunne ægte sin Julie. Han havde nået sit eftertragtede mål, og han skulle være lykkelig. Blev han det? Uden tvivl, at dømme især efter de mange ømme og inderlige hustrudigte i anden del af hans store cyklus »Til Een«. Men at også andre stemninger blandede sig ind, viser hans sidste versnovelle

af den her behandlede art, *En Lykkelig*. Den er fra 1849, året efter brylluppet, og titlen har tydelig ironisk undermening.

Råudkastet dertil er bevaret i Winthers studiebog²³ og lyder sådan:

Guldmageren, der har forsøgt og opofret Alt for at naae sit Maal, — han naaer det, men i sin høie Alder, da han ikke kan nyde sin Lykke, men sønderknuses af den og Fortvivlelsen.

Selvfølgelig bør man være varsom med en privathistorisk udtydning af de her fremhævede ord — også i Hauchs »Guldmageren« får hovedpersonen, de Geer, lige så mange sorger som glæder af sin hemmelige kunst. Alligevel virker de påfaldende netop på *dette* tidspunkt og på denne plads i studiebogen mellem andre højst personlige notater. Winther var som brudgom over de halvhundrede; selve giftermålet gik ikke af uden vanskeligheder og fortrædeligheder, og i den første tid efter vielsen, da han var flyttet ind hos sin hustru, skal han have virket nedstemt. Han kunne ofte dér føle sig kraftløs og magtløs. I ægteskabet selv kom ingen børn, og dets egentlige kalamitet var Julies egensindige datter, der senere blev sindssyg; sindslidende var også en søster af Julie, som hun netop i september 1849 — tiden for novellens tilblivelse — rejste til Tyskland for at hente. Senere blev søsteren bragt til København af en ung læge, der forelskede sig i fru Winther, hvad denne ikke var ufølsom overfor²⁴.

Af sådanne privatissima er nu ingen direkte spor i digtet. Men man kan ikke undgå at ane dem bagved dets kim-motiv, at den gamle guldmager *for sent* vinder sin gyldne skat. I den videre udførelse har dette motiv fra studiebogen fået en effektiv forstærkning: da guldmageren endelig som olding når sit mål, synker han i samme stund død sammen. Det peger mod en af romantikkens yndlingsforestillinger, tanken om døden i lykkens benådede øjeblik; forsåvidt er han »en lykkelig« ligesom Carl Bernhards »Lykkens Yndling« eller H. C. Andersens »Lykke-Peer«. Guldets genius viser sig som en fe for ham i et eneste sekund, og i dette —

Var al den Salighed udtømt,
Som nogen Tanke sig fik drømt.
Hans Værk var endt! — Hans Sorg og Harm
Var veiret bort fra trætte Barm;
En Sum af Livets fulde Lyst
Var strømmet til hans aabne Bryst.
Hans Længsel stillet var, hvert Haab
Var signet i den gyldne Daab —

Ved hendes søde Øiekast.
Det var hans Liv! – Hans Øine brast,
 Mens Panden segned og hans Blod
 Blev koldt og Hjertet stille stod.

Men i de af digteren selv udhævede ord ligger også gemt en kritik og en anklage. Modsat de andre romantiske helte møder guldmageren først sin lykkedød som gammel og udlevet; nøjere sagt har han *ikke* levet før i dette ene sekund: hele sit øvrige liv har han ofret derfor, forsaget kærlighed, venskaber, kunstens og naturens glæder. Ligesom i »En Novelle« får vi en række tilbageblik over hovedpersonens levned, blot nu set udefra; den moderne versfortæller skyder sig imellem som i »Ringens Indskrift«, spotsk-følsom, snart diskret alvidende, snart forstilt uvidende. Vi ser den unge mands løfterige start i livet; han vinder hæder i kunsten og en kvindes kærlighed:

Og det var netop paa det Punkt,
 Da Elskovs Blomster, friskt og ungt,
 Fra Himlen fik det første Bud
 Og var just ved at springe ud,
 Da – – dog et Blik endnu derpaa –
 Et venligt Billed end – og *saa* –

Det er den stadige udgangssituation i disse noveller, den lovende lykkes pludselige afbrud (sml. dronningens befaling i »Ringens Indskrift«, hustruens utroskab i »En Novelle«, ladyens udlængsel i »I et romersk Osterie«). Her antydes den med de brudte vers, samme teknik som ved den bratte afsked i slutningen af »Annette«. Det sidste billede fra ungdomstiden bliver da skilsmissen fra den elskede, ligeledes med fordunklet motivering:

Det var en Afsked – uden Grund!
 Det var maaske et Lune kun?
 En Grille, som det havde voldt?
 Det klang ret spøgefuldt, men koldt,
 Han var bestemt, han talte kort:
 Han vilde bort, han maatte bort!

Med byronsk maske forråder han ikke sine følelser og hensigter for den unge pige eller nogen anden; hans plan er den, efter fuldbyrdet værk at vende tilbage og da sammen med hende at nyde livet. Men årene går, han murer sig inde med sin videnskab og bliver efterhånden

ældet og kroget. Denne skildring er uden konkrete situationer, men til gengæld ikke uden alment perspektiv; den har træk af den evigt mandlige hang til at gå op i et værk, lade sig opsluge af et mål, af den faustiske stræben i laboratoriet. Dog hæver Winther sig aldrig til egentlig idédigtning. Alkymistens stræben er ikke uendelig, for han står ved sit mål tilslut; og hans mål er ikke den rene erkendelse, men – ligesom Noureddins – den selviske vinding, og at *udnytte* sin opdagelse opnår han ikke. Den kan ej heller blive til glæde for andre, thi »Kunstens hemmelige Ord / Blev lagt med Mesteren i Jord«. Dette er digtets slutpointe; hans liv og møje var spildt, kun et kort glimt af lykke blev ham beskåret – kun i det ene øjeblik var han virkelig »en lykkelig«.

Digteren har også lagt afstand mellem sig og sin figur ved karaktertegningen. Guldsmagerens stædige, monomane viljestyrke er sat i kontrast til det omgivende blide landskab, fra hvilket han lukker sig inde, og ligger i det hele så fjernt som muligt fra Winther med hans letsindige carpe diem-natur. Alligevel er de født under samme stjerne. Ganske bogstaveligt er de begge julibørn, fødte i Løvens lykkeforjættende tegn²⁵; og de ovenfor anførte begyndelseslinjer (s. 102) – om de rige stjerner, der mødes »for hemmeligt i enig Pagt / at øve deres sjældne Magt« – gentages betydningsfuldt efter det store tilbageskuende afsnit: selve dødsnattens konstellation er det som hidfører hans korte lykke. Menneskelig beregning og snildhed formår intet alene. Således bringes lykkens underlige veje i sidste instans ind under det skæbnebestemte. At dette synspunkt ikke var Winther fremmed, når han betragtede sin egen vildsomme kærlighedshistorie, viser et digt i »Til Een« (no. 93), et af de sidste inden brylluppet:

De gamle Sagn fortælle
 Os tidt, at hvor man saac
 Paa eensomt Sted fremvælde
 En natlig Flamme blaa,
 Der laae en Skat begravet,
 Og Himlen havde blid
 Med Lykke Den begavet,
 Hvis Skjebne drog ham did;
 Men var han end beslægtet
 Med Aanden, Skattens Vagt,
 Han kun ved Naade mægted
 At faae den i sin Magt! –

Dit Øies Blaa er Flammen,
Dit Hjerter er min Skat, –
Og Alt jo træffer sammen,
Som Sagnet det har sat.

– Endnu siden kunne Winther lejlighedsvis anvende firetaktsjamberne, men blot i mindre betydelige digte²⁶; hans senere versfortællinger er strofiske (»Et Par«, »Den rige Frøken«), ligesom versromanen »Hjortens Flugt«. Den sidstnævnte samler i en stor syntese alle de wintherske temaer, herunder også idyllens kontrast med passionerne – fra indledningens vilde Mazeppa-ridt gennem sommernatten og til den vendiske elskovsdæmoni, der medfører uro og kvaler for den tro junker. Her må den lette Nibelungenstrofe slå til for alle de skiftende stemninger. Det særlige Byron-vers – foruden ottaven, hvoraf Winther aldrig følte sig tiltrukket – var nu også taget i brug af andre. Allerede i 1830'erne findes det hos Paludan-Müller; måske blev »Ringens Indskrift« en impuls til dennes versnoveller (»Zuleimas Flugt«, »Beatrice« og »Slaven«; i femfodsjamber er »Vestalinden«) ligesom til Plougs »Dronning Mathilde« fra 1841²⁷. Senere møder vi det med de karakteristiske par-rim i Bødtchers ironisk-raillerende »Den gamle Greve« og hos efterromantikere som Chr. K. F. Molbech (»Den Ensomme«) og Edv. Blaumüller (»Den store Strid«). – Men friskest er anslaget hos Chr. Winther. Versnovellens specielle digtform gav ham et par extra strenge på lyren og aflokkede den nye, mere sammensatte klange. Versmålets tilsyneladende monotone firefjerdedelstakt kunne under hans hånd vinde en musikalsk dynamik, hvis tempi spændte fra idyllens andante pastorale til lidenskabens allegro furioso. Følelserne blandes op med reflexion og ironi eller trænges tilbage som dæmpede undertoner; men digterens lyriske hjerte kan også strømme over i stemningsmaleri eller medfølelse – »thi ak, han saa ei hendes Blik!« (»Ringens Indskrift«) – ligesom helten i »Novellen« ganske uhæmmet græder ud hos moder Natur. Både han og hans digter har følt,

Hvor Taaren Smertens Brand har kjølt,
Naar ned den faldt, som fra Guds Hjem
En venlig Dug, og lokked frem
Af Hjertets Ørken Haabets Blomst,
Der spaaer om Vaarens Atterkomst.

Christian Winther var dog ingen Byron. Fortvivlelsen leder ikke til oprør og trods, men til nyt håb og forsoning. Forsonligt ender denne

oprevne kærlighedshistorie ligesom Holger Munks; det faretruende italienske eventyr klingede ud i mild resignation, og selv den ulykkelige guldsmager var på sin vis »en lykkelig«. Winthers helt sorte digte er få og momentane. De udtrykker en øjeblikkelig stemning eller en modebestemt manér, et privat mismod eller en maske af kynisk desperation. De udvider sig aldrig til en universel pessimisme, en ulægelig splittelse, en verdens-smerte i egentlig forstand. Den »danske sanger«, som Ploug og mange andre har kaldt ham, må kaldes dansk også i den henseende, at han herved exponerer den hjemlige romantik. Vor harmoniserende guldalder gik sjældent helt ud til de tragiske uforenelige yderligheder, der sprænger sindet eller bringer det til at fornægte livet²⁸. Man akkomoderede sig istedet til et livsgrundlag og digtede herover en »livs-poesi«. Romantismens blaserede spot og passionerede sønderrevethed kunne virke til at kalde dybere modsætninger frem i Winthers digterverden; men den formåede ikke at rokke ved selve dens sjællandske grund.

1. Sml. Recke: Dansk Verslære² 1922:43. Ustrofisk og episk er også det spanske romancevers på fire trokæer, hvoraf dette kan betragtes som en variation; sml. H. Aa. Paludan i Edda XXII 1924:89.
2. Anført hos Nic. Bøgh: Christian Winther II 1900:32. Af Byron havde på dette tidspunkt Shakespeareoversætteren P. Wulff fordansket »Manfred« (1820), Rahbek »Marino Faliero« (1822) og Winthers halvbroder Poul Møller »The Dream« (1824); brevets adressat, Knud Sidenius, oversatte året efter et stykke af Scotts »The Lady of the Lake«. Senere fulgte andre Byron-oversættelser, hvortil kom de tyske og svenske, som også er blevet læst i Danmark, og som indeholdt de fleste af versfortællingerne. Brandes' påstand om den manglende engelske indflydelse på Winthers kunstform (»Fra Frankrig og England synes Paavirkningen . . . at have været lig Nul«, Saml. Skr. II 1899:52) kan ikke opretholdes.
3. Sml. G. Biller i Samlaren 1912:149; det også i skæbnetragedierne forekommende motiv, at en søn dræber eller dræbes af sin fader, uden at de kender hinanden, er behandlet i min (utrykte) afhandling »Digting og skæbne«.
4. Bøgh a. st. II 379; sml. P. V. Jacobsens dagbøger i Personalhist. Tidsskr. 4. rk. II 1899:105 f.
5. Liebenbergs udg. IX 1859:213. Ordspillene sammesteds med adelens slægtsnavne (fra Huitfeldts krønike) har Winther ligeledes benyttet; sml. også hans romance »Ridder Kalv«.
6. »Kirsten Thott var først forlovet med Holger Munk, men Dronning Margrethe giftede hende bort til sin Yndling Jep Muus. Denne stakkels Mand betalte denne Ære dyrt nok, thi hun viste kun megen liden Artighed imod ham, fordi han ej var af gammel Adel. Dette midt i sin Skrøbelighed stolte Fruentimmer betænkte ej, at Adelskabet er et af de falske Gode(r), som bero paa et blind Træf af Slumpelykken, og altsaa ej paa nogen Maade staar i vor Magt. Midlertid drev hun denne gamle Fordom saa vidt, at hun for at bebrejde ham denne indbildte Fejl forærede ham en Guldring med en

Kobbernagle i, med disse stiklende Ord: Arte dig, Kobbernagle, du ligger i Guld, De havde de Børn sammen, og han blev dræbt i sine bedste Aar. Da den første Kærlighed gemenligen er den stærkeste og den vanskeligste at udrydde, erindrede hun sig sin første Kæreste og tog ham til Mand.« A. st. I 131. Her kaldes han ligeledes fejlagtigt Holger istedetfor Mogens (sml. Oluf Friis' udg. af Winthers Poetiske Skrifter III 1929:358). Forøvrigt har den nyere forskning godtgjort, at traditionen om Jep Muus' ringere byrd er en skrøne, og at han endog synes at have tilhørt selve sin hoffærdige frues slægt, Thotterne (Danmarks Adels Aarvog 1900:452, sml. 416).

7. »Jagten« i »Helge«, sml. Friis a. st. s. X ff; om motivets klassiske forbilleder også Topsøe-Jensen i udg. af Oehlenschlägers Poetiske Skrifter V 1930:364.
8. Ganske vist først efter to års forløb, som fablen kræver; den nøjeregnende Molbech ankede over det usandsynlige heri (i sin ellers anerkendende anmeldelse, Maanedsskr. f. Litt. XIII 1835:464 ff).
9. Siden, efter Kirstens tale, skulle det ifølge det oprindelige udkast (som ses af Winthers skriveunderlag, gengivet i P. Hansens Litt. hist. II 1886:462) blive »skummelt«, men dette er vel forkastet som for lidet heltmæssigt.
10. Digtninger 1843. Sml. ægtemandens beretning om, hvordan hun overtalte ham til rejsen: »Hun taug, – men hendes Øine førte / Et Sprog, veltalende og yndigt, / Et Argument saa klart og fyndigt, / At jeg dets Vælde ei modstod« etc.
11. Gudernes Tungemaal 1911:106, Nordisk Tidsskr. 1912:289, Danmarks Digtere 1925:253.
12. Om hendes udseende sml. Bøgh II 53 ff, Vilh. Andersen i Familiekalenderen Danmark 1896.
13. Digtet er ifølge Winthers egen opgivelse i et brev til Molbechs Antologi (offentliggjort af Jul. Clausen i Museum 1896) forfattet febr. 1835. Efter Bøgh (II 306, III 6) synes imidlertid hans bekendtskab med Werliins først at være af senere dato (»o. 1837« ifølge Friis a. st. I:XXII, »sandsynligvis 1836«, sm. i Dsk. biogr. Leks. XXVI 1944:138).
14. Sml. Vilh. Andersen III. dsk. Litt.hist. II 1934:919 f. Selve romantikkens apostel Steffens kunne privat give udtryk for det samme; i et brev fra 1803 skriver han: »Kied af Byen og dens qualme Muure, kied af Spradebasser, Assembleer, Klubber, Maskerader, Byesnak, længes jeg efter Landets stille og uskyldige Glæde (cfr. danske Tilskuere, Pavels, Guldberg, Voss, Wieland etc. etc. paa tusinde Steder), og vil nyde denne hos dig« (Af efterladte Breve til J. P. Mynster 1862:10).
15. Dette folkepsykologiske perspektiv kommer særlig klart til udtryk ved danske digteres konfrontation med norsk natur; sml. herom min bog Danske i Norge 1953.
16. Se f. ex. Samlede Digtninger 1860 ff I 103, 122, 155, 188, II 17, III 219, 230, VI 187, VII 3, XI 9, 71, 119; også verset i Breve fra og til Chr. Winther, udg. af Liebenberg 1880:187.
17. Efterladt optegnelse fra 1866, sml. Liebenberg a. st. VI, Bøgh I 37.
18. Om barokdigternes rovdraft på denne ager vidner Holbergs parodi i Jacob v. Thyboe (I 6); sml. Vilh. Andersen: Litteraturbilleder 1903:109 f.
19. Poul Levin: Christian Winther 1896:29.
20. Brev fra 1835 til Alvida Müffelman, anført hos Bøgh II 241.
21. Som barn river hun vingerne af en sommerfugl og knuser leende »den nøgne Psyche«: en forberedelse af at hun skal knuse hans hjerte. I det første drømmesyn, af hans egen barndom, dominerede netop hans længselsfulde

- optagethed af sommerfuglen. Det er en graciøs leg med det gamle Amor og Psyche-tema, som også Heiberg og Paludan-Müller havde kreset om.
22. Sml. Vilh. Andersen: »Italien i dansk Digtning« (Festskr. til Vald. Vedel 1935). Denne repræsentative gennemgang – en lejlighedsforelæsning – kunne dog suppleres med de ikke mindre betegnende steder, hvor danske digtere har fæstet sig ved bagsiderne af Italiensromantikken, helt fra Baggesen (sml. sønnens biografi III 179–85) over H. C. Andersen (»Lykkens Kalosker«) til den drøjere realisme hos Bergsøe og Drachmann (sml. Rubow: Holger Drachmanns Ungdom 1940:92) og den sociale indignation hos Pontoppidan (»Nattevagt«, »Familjeliv« 1940:70) og Nexø (»Soldage«). – Winthers egen kritik antyder blot i »Osteriet« – kampagnens »ennuyante vildhed«, det skamløse tiggeri, stanken og den stramme kost i det »forrøgede« osteri –, men kommer stærkere til orde gennem englænderens skildring af rejselivet i andet afsnit; sml. hermed Liebenbergs brevudvalg 27 ff, Bøgh II 164, Saml. Digt. X 37, 65. Om Winthers Italiensrejser kan nu også ses Rubows fremstilling i Rom og Danmark II 1937:70 ff.
23. En utrykt kladdebog med poetiske indfald og motiver i lighed med Henrik Hertz' »studiebøger« (sml. Danske Digtere ved Arbejdet XIV 1948); se Friis a. st. III 365, II:XIX. Dateringen her til »1850–51« skal dog åbenbart skydes et år frem. (Den afvigende læsemåde i slutningen – »men sønderknuses« etc. – følger Friis' udgivelse af studiebogen i et kommende arbejde om »Hjortens Flugt«).
24. Bøgh III 109 f, 131 f, 173. Hertil kom Winthers økonomiske misère, der kulminerede i flugten fra hjemmet to år senere; selve pengemangelen kan have aktualiseret motivet med guldmaageriet, omend det ikke direkte er af fattigdom, at novellens helt vier sig dertil.
25. Bøgh I 35 f; Saml. Digt. VI 149, 161 f.
26. Således i »Til Een« no. 136 (bearbejdelsen af sagnet om Die Weiber von Weinsberg; motivet allerede benyttet i »En Mand og en Kvinde«), »Den Fattige og den Rige« (efter Grimm) og i bagatellen »En Kammerjunker« (Saml. Digt. X 100); friere varieret i Reineke-fragmenterne (a. st. II 119, 133, XI 106).
27. Sml. om den indledende jagtscene ovf. s. 107. Også en detalje som øjensproget går igen i skildringen af dronningens og Struensees lønlige kærlighed:

Der blev ej talt, men taltes dog
med Øjets klare, rige Sprog;
i hans laa meget mer udtrykt
end undersaatlig Ærefrygt,
og hendes flygtede for hans,
bedugget af en fugtig Glands.
Men Hoffets vaagne Argusblik
opsnappede det Bud, der gik
med Hjerterets Spørgsmaal, Hjerterets Svar
imellem hint misundte Par . . .

– I samme versemål er Plougs polemiske digt fra det følgende år »Til Vedkommende« (aftrykt i sønnens biografi 1905:106), endvidere den historiske anekdote »Fru Kerjean« (1861) og tidsreflexionen »Skumring« (1866).

28. Ud fra dette synspunkt, der stiller dansk »klassicisme« i modsætning bl. a. til tysk »romantik«, har jeg skildret tidsrummets digtning i Litteraturen i Danmark før 1914, red. af H. Fonsmark (1954).

Mindre bidrag

EN NAVNEFORKLÆDENDE EPISK NØGLESAGA

»Helgedigtene« står i den episke »Edda« egentlig lidt underlig uorganisk, ligesom løst påhæftede. Hovedmassen av Samlingen i denne Del av »Eddaen« handler jo øjensynlig om historiske Burgunder, Hunner, Merovinger og Goter. Der er den tragiske Burgunderhelt Gunnar, historisk Gundahari – forøvrigt sekundært blandet sammen med Merovingeren Gunthram. Der er Sigurds Banemand, Burgunderen Gottorm = hist. Gudomar. Der er Hunneren Atle = Attila. Der er Frankeren Sigurd = Merovingeren Sigibert av Austrasien og hans Hustru, Vestgoterinden Brynhild. Der er Attilas østgotiske Vasal og Medkæmper fra Folkekampen ved Châlons, Thjodmar.

En lignende historisk Navnekreds som i det kendte Nibelungdrama ejer »Helgedigtene« ikke. Man har gættet på, at Helge Hjørvars søn til Fader kunde have Merovingeren Theodbert med radbrækket Navneform, men det er usikkert og giver ialfald ingen Nøgle til den samlede Personkreds.

Saxe tyder sin Helge som den kendte Skjoldung Helge Halvdanssøn. Det ligger jo snublende nær, men er utvivlsomt vrangt.

Hvem er da denne mystiske Helge, som gækker Forskerne? Den eneste, der har givet os et brugbart Spor, er *Sophus Bugge*. Han har i »Helgedigtene« tydet Helges Modstander *Høðbroddr* som Opnævner for den fra »Beowulf« kendte nordtyske Stamme *Heaðobearderne*. Ligningen er utvivlsomt rigtig; Bugge fører den blot ikke videre.

Men videreføres må den, om vi skal håbe at finde en brugbar Nøgle til »Helgesagnene«s Personkreds.

Altså, jeg vover det med en Ligning, der ved første Øjekast vil forekomme dristig, men i Virkeligheden ligger snublende nær.

Helge turde simpelthen være Opnævner for den navnkundige Fjæld-ø *Helgoland*. Den hele Sagnkreds er jo i høj Grad præget av geografiske Opnævnere.

Den hellige Ø hedder hos Adam av Bremen Halagland eller Heiligland. Øens Fjældkolos var jo selvskreven til Indvielse. Og tager vi Helge som dens Opnævner, får vi dærmed flyet den bedst mulige Nøgle til den omgivende Personkreds.

Helge voldtager ifølge Saxe P. E. M. S. 80 en Jomfru Thora, Opnævnere for *Thorø*, dvs. Turø ved Svendborg.

Han får Støtte fra *Heðinsey*, den nuværende Ø Hiddensö ved Rygen, HHu. str. 22 (Helgakviða Hundingsbana). Hovedfjenden er *Høðbroddr*, Opnævner for den fra »Beowulf« kendte nordtyske Stamme *Heaðobearderne*. Denne får Hjælp fra Folket ved *Myrkviðr*, HHu. str. 54 = Miriquidui, Erzgebirge, jfr. Thietmars Krønike, Pertz V, 807. *Varinsfjorðr*, der nævnes Str. 27, turde være Farvandet Warnemünde. Helge hævner på *Høðbroddr* Drabet på *Ægir* = *Ægidora*, Ejderen, HHu. Str. 59, og ligeså Drabet på *Isungr* = Anglernes Leder, HHu. Str. 21. (Finnur Jóns-

son opfatter jo Ægir appellativisk, som Udtryk for »Fyrste«. Men på dette vigtige Sted, lige før Slutverset, må det formodes, at Sejerherren har været karakteriseret nøjere ved Nævnelse av den av ham overvundne Modstander. Hos Saxe seer vi jo, at Eyr, dvs. Ejderens Opnævner, hører med til Personkredsen).

Når Helge efter at have overvundet Saxeren Hunding indsætter Jarlerne Eyr og Ler, Saxe 81 P. E. M., vil det sige, at Synskresen fra Ejderen udstrækkes til Læsø, Hlésey. Det er denne Sammenstilling, der volder, at Ægir og Hlér i den islandske Mytologi opfattes som Navne for een og samme Person.

Når Ægir er fældet av Høðbroddr, vil det sige, at Heaðobearderne har overskredet Ejderen og angrebet Sønderjylland, men de drives atter tilbage av Helge.

Isungr er Leder av Anglerne. Det seer vi av »Thidrekssaga« I, 255 etc. (Bertelsens Udg.), hvor han erobrer *Bertangaland*, dvs. Britannien. Isungerne er Isjætter, lig med den nordiske Fornjots Æt, Jøkul, Snc etc., der også kendes fra Danmark. Som Mercia-Kongeættens Stamfader indgår en *Icel*, hvis Æt kaldes Iclingas. Formerne med bortfaldet *j* har nordisk Sprogpræg. Også Anglerne har ifølge HHu. været udsat for et Angreb av Heaðobearderne, men disse er bleven drevne tilbage av Helge.

Helges Fjende *Hunding* kaldes hos Saxe for Saxerkongen *Syrics* Søn, der fældes ved Stade i Hannover. Der tilføjes, at for at håne de overvundne, blev Frimænds og Frigivnes Mandebod gjort ens. Dette er, som Chadwick oplyser i »The Origin of the English Nation«, en rigtig historisk Efterretning om de engelske Saxers Mandebodsordning, der avveg fra den i det øvrige Gottjod herskende Type.

Iøvrigt er det ikke rigtig klart, hvad de episke Hundinger egentlig var for en Slags Folk. I det angliske Oldkvad »Widsith« L. 13 nævnes Hundingerne ved Siden av Holm-Ryger, Sveber, Hælsinger og Myrjinger. Det peger hen på Egnene ved Nedre-Elben, hvor jo også Stade ligger; men nogen klar Stedfæstelse får vi ikke.

Alt ialt må det siges, at den givne Tolkning yder et nogenlunde sluttet Billede. Inderzonen omfatter: Helgoland, Ejderen, Angel, Turø, Hiddensö, Stade, Warnemünde. Til Yderzonen hører Læsø og mod Syd Miriquidui, Erzgebirge. (Svebernes Opnævnerske Svava optræder i HHj.).

For vore Heltesagnforskere vil min Tydning forekomme hård at gå på. Forskningen har jo hidtil fuldstændig forsømt at prøve at sætte sig ind i den tidlige Middelalders Forudsætninger. Det vilde være på Tide, at man gjorde sig lidt Umage for at sætte sig ind i det digteriske Tegnsprog, der ligger i den episk-eponyme Navnemaskering.

Eskjær, 26. Maj 1956.

Gudmund Schütte.

E. S. I Nordnorge findes en mærkelig Stedmyte, hvor Hölge som Opnævner for Hálogaland ægter sin egen Datter, Thorgerd Hølgabrud. Den er på een eller anden Måde blandet sammen med Sagnet om Helge; men hvordan det skal opfattes, er jeg ikke klar over.

VERDEN ER VILJEDRU

I Danske Studier. 1951. 121 har Balthasar Christensen opfordret til en nøjere undersøgelse af ovennævnte ordsprog, idet han gør opmærksom på at ordet viljedru (i formen vildrøj) endnu lever i dialekter, bl. a. i lollandsk.

Peder Syvs kilde er Peder Laale i Chr. Pedersens udgave: werdhen ær vilge drw, hvor udgaven 1506 har: Werdhen ær all williæ drw (nr. 485) og Werdhen ær al wiliæ drugh (nr. 733). Ordsproget findes endvidere i den fornsvenske, til Peder Laale svarende ordsprogssamling og i islandsk form: Weröldenn er viljadriúg i Gudmundi Olau († 1695) Thesaurus Adagiorum (udgivet af G. Kallstenius i Skrifter utgivna av vetenskaps-societeten i Lund. XII. (1930). 156ff.); begge disse kilder går tilbage på Peder Laale. Det findes også i Guðmundur Jónssons Safn af íslenzkum orðskviðum. Kbh. 1830. 350: »Veröldin er viljadriúg (er voðahál)«. Hvis parentesens skal være en forklaring (»er fuld af farer«), må det betyde at Jónsson ikke har kendt det omstridte adjektiv. Hvorfra han har ordsproget ses ikke, og hans forklaring (hvis det er en sådan og ikke en variant) bør der næppe lægges nogen vægt på.

Ordsprogets tolkning afhænger næsten alene af adjektivet viljedru. Udenfor ordsproget kendes ordet 1° fra ældre nydansk hos fynboen Tavsen og jyden Hegelund (Kalkar); her bruges det om person (og persons gerninger) og Kalkar oversætter det ved »redebon«; mere nøjagtigt må det vel defineres som »opfyldt af vilje, ɔ: ønske, lyst eller vilje til at gøre noget«. Tavsen har også det hertil hørende substantiv willidruhed flere steder. 2° fra dialekter (Lolland, Falster, Langeland, Tåsinge, Ærø og Fyn) kendes vil(le)drøj brugt om ting, forhold: som er efter ens ønske, således som man kan lide det, har lyst til det, oftest i upersonlige sætninger: det er (ikke) vil(le)drøjt (se nedenfor side 130). For sig selv står en oplysning i Folkemaalssamlingen (fra Fyn): »vildrøj, kraftig, bestemt, energisk«. Der gives ingen eksempler på brugen, men adjektivet må vel her være brugt om person (og persons handlinger).

Som man ser, er betydningerne temmelig forskellige, og ingen af dem synes umiddelbart at passe i ordsproget. Da det er forholdet mellem sammensætningens to led der er afgørende for helhedens betydning, er det oplysende at se på andre sammensætninger med -drøj, -dru som sidste led. Den danske Ordbog har flg.: *bringedrøj*, *kropdrøj*, *mavedrøj*, *rumpedrøj* og *sanddru* (her ses bort fra *ædru*, der er af anden type). Feilberg har *foderdrøj*, *drøj* anvendt som *foder*, *korndrøj*, om sæd: som giver meget af sig. Kalkar registrerer følgende: *drumpeldrøj*, kort og tyk (fra Moth, der opfatter 1. led som et adjektiv; drumpel må dog være et subst. med betydning: tykt (ende)stykke og lign.), *kroppedrøj*, svær af bygning, *rumpedrøj*, som har en stor rumpe, *smørdrøj*, som giver god fløde til smør, og (med abstraktum som 1. led) *sanddru(g)* (sannendry), *snibbedrøj*, rig på dadel, irettesættelser, *takkeidrøj*, taknemmelig. Gammelsvensk har *hårdhadrygher*, hårdebred, *thrättodrygher*, vel: trættekær.

Fra oldnorsk-islandsk kender jeg *liðdrjúgr*, som har eller får et stort

følge, og (med abstraktum som 1. led) *friðdrjúgr*, fredfyldt, *giptudrjúgr*, som i høj grad har lykken med sig, *hamingjudrjúgr*, rig på lykke, *ráðdrjúgr*, rig på råd, god til at finde udvej.

Alle de nævnte sammensætninger er af samme type (konkret eller abstrakt substantiv som 1. led) og synes også at vise samme betydningsforhold leddene imellem, nemlig: »som besidder, rummer meget, rigeligt af, er rig på, velforsynet med, fuld af det ved 1. led angivne« (kun i nyere sammensætninger som *foderdrøj* spiller den moderne betydning af drøj ind, men grundbetydningen ligger ikke langt borte). Der kan herefter næppe være tvivl om at *viljedru* oprindeligt betyder: rig på vilje(r), idet *vilje* i ældre sprog spænder over et betydningsområde fra »behag, lyst, ønske, attrå, kærlighed« til »vilje, forsæt«; derimod synes en betydning: »forhold der vækker lyst, verdslig glæde« ikke at ligge indenfor ordets område, hvorfor en oversættelse af ordsproget: verden er fuld af lyst og dejlighed (Balthasar Christensen) ikke kan godtages (det angivne betydningsindhold leder i øvrigt mere tanken hen på en revyise end et gammelt ordsprog).

Ved tolkning af ordsprog må man holde sig for øje at de ikke sjældent bruges i flere forskellige betydninger når der er mulighed for at udlægge dem på forskellig måde, hvad der også kan have været tilfældet med det ordsprog vi her behandler. Man kunde altså tænke sig at *werdhen ær all williæ drw* har haft betydningen: »verden er helt og holdent eller i høj grad fuld af ønsker, lyster«, og da verden her betyder samlingen af mennesker: »menneskeheden er rig på ønsker osv., folk har mange (forskellige) ønsker osv.«. Ordsproget udtrykker så en tanke der træffes meget hyppigt i ordsproglig form, fx.: hver (mand) sin lyst; smag og behag er forskellig; fransk: chacun (a) son goût; les goûts sont différents; latin: quot homines, tot sententiæ; og det ligger i betydningen nær Vergils: *trahit sua quemque voluptas* (Ecloga 2, 65), der blev et bevinget ord. Den givne forklaring synes at svare til Peder Syvs (I. 486): »(verden) haver mange villier, hver har lyst til sit« (nr. 8073).

Der er imidlertid det at indvende mod den givne forklaring at den ikke stemmer med de tilsvarende latinske »ordsprog«. Det danske ordsprog forekommer to gange hos Peder Laale (nr. 485 og 733); det første sted lyder latinen: *Impleat vt nutum mundum liquet esse volutum*, ordret oversat: det er tydeligt at verden drejer sig (v: stadig skifter mellem døgnets og årets tider) således at den følger sin vilje (eller evt. den guddommelige vilje). Det andet sted har: *Orbis habet carum fructum rerum propriarum*, der kunde gengives på borgstuedansk: hver so synes bedst om sine grise.

Nu behøver man ikke altid at regne med nøje betydningsmæssig overensstemmelse mellem det danske ordsprog og det tilsvarende latinske, da dette sidste kan være hentet fra middelalderens store forråd af den slags rimede ordsprog (selv om jeg trods ihærdig eftersøgning ikke har truffet de to nævnte andetsteds), men en nøjere overensstemmelse kan også uden vanskelighed etableres.

Ordet *vilje* kan i den nævnte forbindelse betyde det enkelte individs særlige ønsker, lyster osv. Idet vi nu antager en lignende betydningsudvik-

ling som ved det andet med et abstraktum sammensatte ord *sanddrū* (rig på, fuld af sandhed; som holder fast ved, altid holder sig til eller følger sandheden) får vi andre betydningsmuligheder. Hvis vi opfatter *werdhen* i den egentlige, kosmiske betydning, så kan *werdhen* ær all *williæ drw* ligeud betyde: verden (∴ universet) følger helt sin eller ens vilje eller (jf. nedenfor) arbejder stadig villigt og energisk; verden tænkes altså at have en vilje eller stadig virke efter en (højere) vilje, den går sin vante, støtte gang. Dette svarer til latinen (ved 485): *Impleat vt nutum mundum liquet esse volutum* og kan sammenholdes med et hos Erasmus af Rotterdam (i hans *Adagia*, udgaven 1678 s. 883) citeret sted hos Theokrit: *Non est lassatum volvendis mensibus anni coelum*, ∴ himlen er ikke blevet træt af at dreje årets måneder.

Det er muligt at vi her har den oprindelige betydning af vort ordsprog og at der ovenikøbet i det nordiske ordsprog har været lidt spøg med i spillet, hvad jo ofte er tilfældet i Laales ordsprog; hvis adjektivet nemlig også har været brugt om menneskers arbejdsiver og -glæde, en betydning vi straks skal se nærmere på, så fremholder ordsproget universet med sin punktlige omskiftning af dag og nat, måneder og år osv. som en støt og fornøjet arbejder.

Når adjektivet bruges om en enkelt person får vi betydningsudviklinger i to retninger. For det første en betydning: som i det givne tilfælde følger eller handler i overensstemmelse med hvad han ønsker og har lyst til, synes om, således at lysten præger handlingen ved arbejdsglæde, energi, at han villigt, gerne påtager sig et arbejde og lign. Det er denne betydning vi har hos Tavsens: *hwor willidrw han* (∴ Jesus) *wor til att tiæne folk*, det stund han her *wor paa iorden* (Postil. Sommerdelen. 239) og hos Hegelund: *Ret villedru gør hun* (∴ vankundighed) *al hendes flid / Oc venligen mig* (∴ Calumnia) *vndfanger alletid* (Calumnia (ved Birket Smith). 153). Også Moth synes at kende denne betydning, men kun for adverbets vedkommende: »ville-dröit. adv. Er med gôd ville. sponte« (V 180). Den i dialekter foreliggende betydning må igen være udviklet heraf ved subjektskifte (arbejde i stedet for den arbejdende person); som eksempler (de fleste fra Udvalg for Folkemaals samlinger) kan nævnes (udtrykket bruges især upersonligt: det er (ikke) vildrøjt og lign.): »det er ham ikke ville dröit. Tergiversatur (∴ gør det ugerne, kvier sig ved at gøre det).« Moth. V 180 (kilden er en jysk samling dialektord af ukendt proveniens; denne har: »Villedrøyt. Hvad som man gjør med god villie. Det er ham intet villedrøyt ∴ har (sic!) gjør det ugerne«). »Villiedröit, adj. og adv. (se også Moth ovf.). Om det som skeer med en god Villie, især om Arbeide. F. (∴ Falster).« JHSmidt. Ordsamling. 174. »Villedrøjt, hvad der er med ens Villie.« Hübertz. Ærø. 253. »somme Tider var det han skulde jo alt andet end »vildrygt« (velldryt).« FrGrundtvig. Livet i Klokkergaarden. 201. »Det er nok noget der er villedrøjt, det gaar saa raskt.« Dyrslæge P. Jensen. Kværndrup. »de æ idæ vilædrøjt få ham = han har ikke Lyst til det.« Oplysning fra Fyn. (Fyn kender også et hertil dannet verbum: »Det er noget, der vildrøjer ∴ giver Mod og Lyst til at tage fat.« samme kilde).

For det andet kan udviklingen føre til at der lægges vægt på ensidigheden og selvisheden som en almindelig egenskab hos mennesker. Vi får så en betydning: »som kun er optaget af sin egne ønsker, lyster, interesser«, eller »som stadig holder fast ved sit«¹. Da disse selviske glæder ofte gælder hvad man selv har og omgiver sig med, sine egne produkter, arbejder osv., skulde vi let kunne få en betydning: som er glad for, synes bedst om sit eget. For at få denne betydning ind i ordsproget hos Peder Laale må man altså ved »werdhen« tænke på hvert enkelt medlem af menneskeheden, hvad vel er muligt og svarer til brugen af *Orbis* i latinordsproget, men det bliver absolut tydeligere når »werdhen« udskiftes med ordet »hver«, som det er sket hos Moth: »Hver er ville dru. Sua cuique videntur esse multi precii« (V 180) (og vel på grundlag heraf definerer Moth: »Villedru. adj. kaldes den, som holder af sig selv og sine egne gerninger« (V 180) og synes derved at give betydningen en yderligere drejning i retning af selvglæde). Hvis vi lægger denne betydning ind i ordsproget får vi overensstemmelse med det ene latinske parallelordsprog: *Orbis habet carum fructum rerum propriarum*, og man kan antage at det danske ordsprog på Peder Laales tid (eller før ham) har haft den angivne (efter min opfattelse: sekundære) betydning. Også til dette haves betydningsmæssige paralleller i ordsprog; her skal kun nævnes ét der bruges af Terents i *Andria*: *verum illud verbumst, volgo quod dici solet, omnis sibi malle melius esse quam alteri* samt det latinske *Suum cuique pulchrum*.

Til slut skal nævnes et oldsvensk ordsprog som i nogen grad kan minde om dette: Hwar är sina wilda win (i Konungastyrelsen), hvis betydning er omstridt (måske kan der også her have eksisteret flere opfattelser og udlægninger). Rolf Pipping oversætter: »Enhvar är vän av sina intressen (sin fördel)« eller »av sitt godtycke«. Arnold Nordling opfatter *wilda win* som en sammensætning og med betydningen »vålvillig vän« og »sina« substantivisk (som indirekte objekt) = sine egne (sin familie, sine pårørende) (se *Studier i nordisk filologi*. XXXI (1945)). Pippings første betydning synes mig den naturligste, og hvis man tænker sig ordsproget ikke udelukkende brugt om økonomiske eller andre personlige fordele (som det synes at være det i Konungastyrelsen), men i al almindelighed om hvad man har særlig interesse, forkærlighed for, bliver ordsproget omtrent ensbetydende med det Peder Laaleske².

Resultatet af ovenstående undersøgelse er tilsyneladende utilfredsstillende, fordi den ikke har kunnet fastslå én betydning som den rette. Ordet *viljedru* har næppe nogensinde tilhørt fællessproget, og de der kun kendte det i ordsproget har kunnet lægge forskelligt indhold deri. De to indholdsmæssigt stærkt afvigende latinske ordsprog der ledsager det hos Peder Laale de to gange det forekommer, gør det sandsynligt at ordsproget har været brugt eller udlagt på flere forskellige måder.

Ordsproget synes altså brugt i (mindst) tre forskellige betydninger: 1° verden er rig på (forskellige) viljer (ønsker, lyster osv.). 2° verden (: universet) holder fast ved hvad det en gang har foresat sig (eller ved hvad

det engang (af en højere magt) har fået som hverv), udfører sit arbejde støt og arbejdsglad. 3° verden (∴ menneskene) holder fast ved sine (deres) egne ønsker, lyster, interesser. Det er de forskellige betydninger som ordet *verden* rummer og det forskellige indhold der har kunnet lægges ind i det næppe almindeligt brugte adjektiv *viljedru* der har betinget de forskellige anvendelser af ordsproget.

Aage Hansen.

¹ Det er et vidnesbyrd om den her antagne betydningsmæssige labilitet af ordet *viljedru* at PSyv, der ved selve ordsproget giver én forklaring (se ovf. side 129), i glossaret (I. 589) giver en anden, svarende til den vi nu beskæftiger os med, idet han sætter *Vilgedru* = Stille (∴ stadig, urokkelig) ved sin mening. Denne betydning »stivsindet« o. l. har også Rask og Axel Kock lagt i ordsproget (se Östnordiska och latinska Medeltidsordspråk. II. 206).

² Det findes hos Peder Syv (233): Hwar ok en är sin weldes ven. Hver holder med sig selv. Sv. Dom. Regler. Hans sædvanlige kilde Chr. L. Grubbe: Penu Proverbiale har det i formen Hwar är sin egen weldewän i. e. Sig sielfwan hullast (2. udg. 346). Men Syv har det også i formen Hwar är sin villies vän (390).

KJÆRE MODER, HVORFOR SOVER DU? – ET OMSTRIDT DIGT

Denne meddelelse gengiver hovedpunkterne af en udførlig undersøgelse, Et omstridt Digt, »Barnet ved Moderliget«, efterladt af afdøde pastor J. Nimb Lassen. Den er stillet til rådighed af translator Gudrun Nimb Lassen gennem professor Nils Schiørring, der benytter den i sin udgave af Selma Nielsens Viser (1956 side 178) og giver supplerende oplysninger, jf. anmeldelsen s. 150. Den fulde text er tilgængelig i denne udgave s. 139 f. med to melodier og i Digte til Mor af danske Forfattere, Kbh. 1947. – E. D.

Fr. Paludan-Müller, der fødtes 1809, havde allerede i barneårene nogen versifikatorisk evne, og blandt de forløbere for hans digteriske produktion, der skulle skrive sig fra den tid, meddelte Fr. Lange i sin bog om digteren fra 1899 det digt, hvis første strofe lyder: Kjære Moder, hvorfor sover du / paa det haarde Egebord saa længe, / vil du aldrig vaagne mere nu – / Aa! saa græde stedse dine Dreng. Paludan-Müller mistede sin mor i 1820 og kunne for så vidt have givet udtryk for sin sorg i et lille digt. Strax efter at Langes bog var udkommet, fremkom der imidlertid en længere række avisindlæg, der drog Paludan-Müllers forfatterskab i tvivl.

Højskolelærer Poul Bjerger (Dannebrog 1.11.1899) bevidnede, at digtet havde været folkeligt kendt og nedskrevet endnu før 1830 i Vendsyssels og Vardeegnens bondebefolkning, hvortil hans forældre hørte (f. 1811 og 1812). Et digt fra Fyn 1820 kunne næppe opnå så hurtig og vid udbredelse. – Pens. stabssergent M. Nielsen (Dannebrog 2.11.99) var også født af vendsysselske forældre (f. 1805 og 1814), der havde omtalt visen som lært af deres forældre. – En anonym (ref. i Fyens Stiftstidende 6.11.99) vil

vide, at digtet er skrevet c. 1820 af en huslærer hos pastor Barfoed, Jordløse ved Fåborg. — Ifl. Dannebrog 10.11.99 var Fr. Lange skeptisk overfor digtet, der tilgik ham i afskrift fra Pal.-M.s familie sammen med vitterlige begynderarbejder af digteren, men han lod dog familietraditionen gælde og trykte det. — Fyens St.tid. 11.11.99 henviser til Assens Avis 10.11., hvor lærer Jakobsen, Gummerup, atter nævner pastor Thomas Barfoed som forfatteren; han har skrevet andre digte, og hans første hustru døde 1826 fra 9 børn (hjemmelsmænd: lærer Jakobsens forældre, der kendte Barfoed i tiden 1834–42). — Fyens St.tid. 13.11.99 gengiver oplysninger fra sagfører Chr. Barfoed, Nyborg, hvorefter Pastor Barfoed, men næppe hans to successive huslærere, Baggesen og Neckelmann, har skrevet digtet. — Fyens St.tid. 15.11.99 meddeler en afvigende familietradition efter købmand Wedel i Fåborg, pastor Barfoeds dattersøn. Han og andre af slægten anser pastor Rasmus Lassen i Kværndrup for at have skrevet digtet; dennes søn, J. A. Lassen, var også præst og jævnaldrende ven af pastor Barfoed.

Såvidt de gamle indlæg. Langt senere (Nationaltidende 12.4.1930) tog prof. Johs. Brøndum-Nielsen spørgsmålet op med udgangspunkt i Jeppe Aakjærs beretning om, at hans mor som ung pige havde købt dette digt, tilskrevet Pal.-M., samt H. C. Andersens *Det døende Barn*, på Skive marked. Fra en helt anden kant bevidnes digtet i museums kustode J. Olsens Fra Sydsjælland. Brøndum-Nielsen henviser til et skillingstryk: *Tvende meget smukke Nye Viser*. Den første: *Kjære Moder o. s. v.* Den anden: *En Vise jeg skriver og sender dig o. s. v. Koster 1 Lybskilling*. Trykt i dette Aar (ifl. Brøndum-Nielsen c. 1810). Dette flyveblad kan let være spredt over landet, også til Pal.-M.s barndomshjem ved moderens død 1820, han synes ihvertfald at have kendt det. — Prof. Hans Brix underkender også Pal.-M.s forfatterskab i Nationaltidende 17.12.1929 (anderledes, men urigtigt i *Digte til Mor* 1947, forordet — fejlen erkendt af prof. Brix i brev). — Endelig skal bemærkes, at Pal.-M. i 1820 ved moderens død ikke havde en broder i vuggen, som digtet forudsætter.

Prof. Hans Brix underkender også Pal.-M.s forfatterskab i Nationaltidende 17.12.1929 (anderledes, men urigtigt i *Digte til Mor* 1947, forordet — fejlen erkendt af prof. Brix i brev). — Endelig skal bemærkes, at Pal.-M. i 1820 ved moderens død ikke havde en broder i vuggen, som digtet forudsætter.

Fr. Paludan-Müller kan altså ikke have skrevet digtet i 1820, som elleve-årig. Heller ikke fru pastor Barfoeds død kan være emnet. Flyvebladet er et Triblertryk, der stammer ikke fra 1810, men fra årene 1823–27 (ifl. adressen); dette modsiger de to foreslåede dateringer, rent bortset fra at der kan have eksisteret ældre tryk af bladet; og de mundtlige vidnesbyrd peger også længere tilbage.

Men Rasmus Lassen, sognepræst i Kværndrup 1788–1825, mistede 3.4.1800 sin anden hustru, Bartholette Dorothea f. Holmer. Hun havde født 8 børn, hvoraf 5 døde i 1798. Tilbage var (foruden 2 drenge fra præstens 1. ægteskab) 2 piger på 10 og 9 år og en nyfødt dreng (f. 8.3.1800). Han kan være den lille broder i vuggen, og de 5 søskendes død motiverer til

fulde linien: Men du [moderen] har jo også meget grædt. Sørgedigte i Fyens Avertissements Tidende 18.4.1800 og Fyens Stiftstidende 30.4.1800 (af N. Drejer) er udtryk for folks deltagelse i præstefamiliens sorg.

Af de personer, til hvem man har forsøgt at knytte digtet, må således ikke blot Fr. Paludan-Müller, men også pastor Thomas Barfoed og hans to huslærere træde tilbage for pastor Rasmus Lassen i Kværndrup, og tidspunktet 1800 svarer godt til digtets udbredelse i de flg. årtier.

Efter J. Nimb Lassen.

ANMELDELSER

Jan de Vries: Altgermanische Religionsgeschichte I 1956, II 1957. Walter de Gruyter, Berlin. Hermann Paul: Grundriss der germanischen Philologie XII, 1-2. XLIX + 550 sider. 44 DM. ib. 492 sider. 44 DM. ib.

Der er grund til at henlede opmærksomheden på nyudgaven af Jan de Vries' Germanske Religionshistorie. Det er kun en snes år siden, det fyldige værk første gang udsendtes. 1956-57 foreligger 2. udgave, atter i to bind, omfattende kapitlerne: Einleitung, Vorgeschichtliche Perioden, Religiöse Grundlagen des Lebens, Seelen- und Geisterglaube, Macht und Kraft, Das Heilige und die Kultformen, Die Götter, Vorstellungen über den Kosmos, Der Untergang des Heidentums. Hertil slutter sig de nødvendige, fyldige registre.

Forfatteren oplyser i et kort forord, at han allerede i 1940 begyndte og i 1942 afsluttede udarbejdelsen af religionshistoriens nye udgave. Første korrektur forelå i 1945. Så medførte begivenhederne, at satsen gik tabt. Og der gik ti år, før forlaget så sig i stand til atter at tage fat på trykningen.

Jan de Vries udtaler selv, at han i grunden er taknemlig for forsinkelsen, fordi hans bog derved kunde nyde godt af den udvikling, som i de senere år i så høj grad har præget anskuelsen af den germanske religionshistorie. Teksten blev ført à jour, delvis omarbejdet. — For øvrigt vil vel mange læsere, navnlig mange skandinaver, med større tak og tryghed tage imod et stort værk i det foreliggende emne nu end i 1940'rne.

At forfatte en germansk religionshistorie må på forhånd anses for at være en så at sige uløselig opgave. Først og fremmest er religion i videste forstand, som sagen her drejer sig om, i sig selv et imponderabilium, og forskeren tvinges mange gange til at vove sig uden for de foreliggende litterære og historiske oplysninger om myte, kult og ritual for at prøve at gøre det umålelige måleligt og at veje det, der ikke kan vejes.

Dernæst lader emnets grænser sig ikke fixere, hverken i tid eller rum. Selve begrebet »germaner« er ret ubestemt, en usikker betegnelse for en gruppe allerede ved den historiske tids begyndelse forskellige grene på en indoeuropæisk stamme, talrige folkeslag, hvert for sig gennem århundreder udsat for dybtgående påvirkninger, følger af specielle lokale levevilkår, af

vexlende naboskab med anderledes indstillede og udviklede folkeslag, af tidlig og i tidernes løb så fremskreden opblanding med fremmede elementer, kelter, slaver, italikere, semitter o. s. v., at den såkaldte germanske race formentlig længe har været en af de mindst udprægede af alle.

Kilderne til kundskab om disse forskellige germanske stammers gamle religioner er få, svagt rindende, grumsede og meget ulige fordelt over området. Stadig må forskeren vende sig til Cæsars og Tacitus' værker, men udbyttet er og bliver fattigt, det var ikke deres opgave at skildre germanernes gudetro. Hertil kommer den rige (vest)nordiske middelalderlitteratur, med Edda og Snorre bringende en systematisk mytologi, en litterært betonet nordisk Olymp, som utvivlsomt ligger endog meget langt fra, hvad nordiske (for ikke at sige germanske) hedninger uden keltisk, græsk, romersk og navnlig kristen påvirkning har tænkt og troet.

Ved siden af og supplerende sådanne hovedkilder som de nævnte, har forskeren de mere spredte og tilfældige bemærkninger hos klassiske forfattere og tilsvarende notater i middelalderens germanske og ikke-germanske litterære mindesmærker, hver krævende sin vanskelige tolkning før den, for det meste med usikkerhed, kan indpasses i det religionshistoriske system. Dertil en kilde, som flyder rigeligere og rigeligere, jo nærmere vi kommer vor egen tid, hele det store stof, der kan sammenfattes under betegnelsen folkeminder. Disses store betydning som kilde også for den forhistoriske religionshistorie bør ikke underkendes, men det må fastholdes, at de gennemgående er meget usikre.

At påvise de religiøse fællestræk i en sådan gruppe af forskellige folkeslag, at samle og vurdere sporene, de har efterladt sig i form af spredte, for det meste sene litterære oplysninger om gudetro og dyrkelse af magterne, at efterforske den nyere almueoverleverings mulige ælde og mulige forbindelse med ren førkristen og uklassisk hedenskab er den germanske religionshistorikers vanskelige, uløselige opgave.

De, der kender og hidtil har benyttet første udgave af Jan de Vries' religionshistorie som en vigtig håndbog, vil med glæde konstatere, at hans omfattende kendskab til stoffet og hans redelige, nøgterne indstilling til emnet også i den nye udgave både har sikret ham det store overblik og bragt ham uskadt forbi de mange farlige punkter. Jan de Vries har, foruden lærdommen, alle forudsætninger for at forfatte den germanske religionshistorie. Det er i et tilfælde som det foreliggende meget beroligende, at forfatteren ikke synes bjergtagen af en følelsesbetonet national begejstring for sit emne, men i det store og hele har formået at betragte det køligt og usentimentalt. Her er til alt held ikke gjort forsøg på at skabe en åndrig fremstilling af et stof, der har lokket alt for mange til at give deres fantasi frie tøjler. Her er, hvad der i vore dage snart er et særsyn, ikke gjort forsøg på at gøre et vanskeligt og usikkert videnskabeligt stof bredt og folkeligt. Det tjener faktisk til forfatterens ros, at hans bog for læsere uden forkundskaber uden tvivl vil virke både tør og tung.

Den virker ikke tør og tung på den, som tror at sidde inde med de nødvendigeste forkundskaber og synspunkter. Han får dem grundigt revi-

deret og prøvet, og han opdager snart den tiltalende egenskab ved Jan de Vries' værk, at det gang på gang, ofte ved forfatterens åbenbart bevidste medvirken, ægger til diskussion og prøvende modsigelse. Læsningen former sig ikke som nyden og modtagen, men som frugtbart samarbejde med forfatteren. Det skal eksempelvis nævnes, at allerede de indledende almindelige bemærkninger tvinger læseren til selv at gennemtænke visse problemer, (p. 3) det vigtige spørgsmål, om en rent digterisk myte ikke i visse tilfælde har kunnet virke religionsdannende; eller (p. 5) det forhold, at en myte, der for det ene menneske er betydningsfuld og religiøst betonet, for det andet kan være et morsomt, men betydningsløst eventyr. Og såre nyttig er disse første siders stadige advarsler mod kritikløs benyttelse af kilderne, det være sig de sene litterære mindesmærker, de fragmentariske arkæologiske levn eller de med indlånt stof så rigeligt opblandede folkeminder. Med rette advares også mod den etnografiske metode, der vil drage slutninger om den germanske fortid fra nutidige, primitive naturfolk. Thi som et sådant kan allerede hverken stenalder- eller bronzealderfolket opfattes. — Indledningens afsluttende 3. kap. er en smuk og vurderende fremstilling af forskningens historie og nuværende stade, tiltalende ved forfatterens fuldt anerkendende indstilling over for ethvert alvorligt bidrag, går end de anførte anskuelser stik imod hans egne. Også på dette punkt ønsker man, at J. d. V.s eksempel må bære frugt.

I 4. og 5. kapitel behandles de forhistoriske perioder med stadig omhyggelig understregning af de arkæologiske resultaters utilstrækkelighed og ensidighed som religionshistoriske kilder. Også her viser J. d. V. sig som en forsker, der ikke har sat sig som mål at fastslå omfattende endegyldige resultater, men at yde sit dygtige bidrag til det stadig fremadskridende arbejde. Dette standpunkt er her simpelt hen nødvendigt, fordi så meget arkæologisk stof endnu arter sig som uforklarede enkeltheder, og fordi vi endnu ikke er i stand til at drage de forbindelseslinjer, som er forskningens endelige mål. Dette gælder om bronzealderen som om stenalderen. Af ligbrændingsskikken er der fremsat mange forklaringer, J. d. V. nævner dem og tager, prøvende, stilling til dem, men noget resultat fastslås ikke. En lignende bevidst tilbageholdenhed gør sig gældende over alt, også over for de berømte og meget benyttede helleristninger. Man kunde have ønsket, at forfatteren på netop dette punkt havde understreget tolkningernes usikkerhed endnu mere, end det er tilfældet. Også for jernalderens vedkommende er forskeren, religionshistorikeren som kulturhistorikeren, på gængse grund og må med største forsigtighed bevæge sig fra tue til tue. De er ikke alle lige sikre. F. ex. regner J. d. V. (p. 149) med den gamle teori om i grave nedlagte runestene med magisk hensigt. En simpel gennemgang af materialet synes at gøre antagelsen uholdbar (jfr. Aarbøger f. nord. Oldk. og Hist., 1951, p. 63 ff).

Det forhistoriske afsnit afsluttes med en meget nyttig, kun alt for kort gennemgang af de germanske stammers omverden. Man kunde have ønsket, at der var blevet plads til en langt fyldigere fremstilling af den dybe påvirkning, der utvivlsomt har fundet sted, ikke alene syd for Rhinen. Her undgår

man ikke en svag fornemmelse af et ubevidst ønske hos forfatteren om ikke alene at påvise og skildre, men også (hvad der ikke er videnskabsmandens opgave) at vurdere germanernes egenart og selvstændige etiske værdi. De landnamsmænd, som efter den gamle tradition var norske storbønder og høvdinge, der ikke vilde finde sig i kong Haralds tyranni, bliver hos J. d. V. (p. 170) til »freie germanische Männer«. Det kalder i dag på et lidt bittert smil.

Et hovedafsnit i 1. bd. er kapitlet Die religiösen Grundlagen des Menschenlebens, ikke specielt germansk, men almenmenneskelig religionshistorie, en mere filosofisk end exakt excurs (formodentlig stærkt påvirket af Vilhelm Grønbech), der behandler det religiøse indhold i en række fænomener: slægten, arnen, fødsel, navngivning, ægteskab, jordfæstelse, hævn, skæbne o. s. v. Det er naturligt nok, at forfatteren i dette afsnit mere end ellers giver sin fantasi frit spillerum. Fremstillingen af en specielt germansk skæbnetro (p. 205 ff.) er måske trukket noget for stærkt op, skæbnetroen er rimeligvis mere afhængig af kulturtrin end af race. Og det minder om en smagløs illustration til en tysk populærhistorie af 1939–40, når der (p. 208) læses: «In der einen Hand den Pflug, in der anderen das Schwert, so schreitet – symbolisch ausgedrückt – der germanische Bauer mit hellen, offenen Augen über seinen heimatlichen Boden.» Der er unægtelig mere holdning over denne clichés direkte eller indirekte forbillede, den realistiske skildring (Nehemias 4, 11–12) af jøderne med sværd og murske under templets genopbyggelse.

I kapitlet (VII) om sjæle, ånder, dæmoner og om skæbnemagterne følger man atter forfatteren i hans på samme tid forsigtige og lærde gennemgang af en lang række vigtige enkeltheder. Eksempelvis skal fremhæves de brede oversigter (§ 172 ff.) over forestillinger om jætter og dværge. Herunder omtales en del af det stof, der er overleveret i den middelalderlige nordiske mytologi (Mimer), og som er fyldigere behandlet i værkets 2. bd.

En tilsvarende oversigt over de religiøse fænomener, der lader sig indordne i et kap. VIII: Macht und Kraft, giver på enkelte punkter lyst til og mulighed for modsigelse; materialet er stort og tilfældigt, vanskeligt at overskue og gruppere, forfatteren gør selv opmærksom på, at her ikke er tale om en helhed, men om en række eksempler. At hår og negle spiller en rolle i folketroen (ikke specielt hos germanerne, bl. a. kunde Samson vel have været nævnt i denne forbindelse) har længe været kendt, at tillægge kammen en lignende betydning berettiger hverken gravfundne kamme eller stednavnet Kambi til (§ 202). Og fallosdyrkelsens betydning har vel næppe været så stor, som der her er givet udtryk for (§ 206). Hypothesens popularitet og udstrakte anvendelse må vist formodes bl. a. at stå i forbindelse med 1920'ernes begejstring for Freuds på så mange områder anvendelige og på endnu flere områder anvendte iagttagelser. Det er tvivlsomt, om disse lader sig bruge som tolkningsbasis for en mærkeligt tilhugget sten eller et enkelt uforståeligt runetegn. Afsnittet om runerne (p. 221 ff.) virker noget forældet. Runerne opfattes uden videre som i sig selv magiske tegn, hvilket i hvert fald er uforsigtigt; og runetalmagien, som adskillige gange er manet

i jorden, spørger livligt i § 224 (med henvisning til både Agrell og Brix!). Anmelderen konstaterer med sorg, at han har levet forgæves.

Det siger sig selv, at 1. binds afsluttende hovedkapitel (IX), *Das Heilige und die Kultformen*, alene på grund af sin størrelse også giver muligheder for kritiske bemærkninger. Midt i al sagligheden fornøjer læseren sig ved de lyrisk betonedede indledningslinjer til afsnittet om helligkilden (§ 248), for snart derefter at ønske, at der havde kunnet ofres dette store og ret vel oplyste stof betydelig mere plads end den ene side, der er blevet det til del. Netop ved helligkilden synes jo hedenskab og kristendom at række hinanden hånden. Længere fremme (§ 267), ved den fyldige omtale af de islandske gudehove (som er en tvivlsom sag) burde der have været taget stilling til Aage Roussells kapitel om dette emne i værket *Forntida gårdar i Island*, 1943, p. 215 ff. Afsnittet om gudebillederne (§ 270–71) bygger på sagaernes beretninger, der er romantisk formede og kristent påvirkede, og på arkæologiske fund, der er usikkert tolkede. Resultatet bliver en flimrende og løs mosaik af usikre enkeltheder, ærligt understreget af forfatterens gentagne: »Man tør formode —«, »Vi må vel antage —« o. s. v. Af og til er forfatterens ord lidt dunkle. På en af 1. binds sidste sider (498) tales der om en »urgetwältige Dynamik« i den germanske sjæls i hvert fald tilsyneladende så nøgterne og beherskede ro. Man studser; man er, belært af erfaring, mere tilbøjelig til at lade en Cæsars skildring af germanerne som et allerede ved historiens begyndelse tydeligt nervøst disponeret, såre uroligt folkeelement stå ved magt.

I det store kap. X, som udfylder det meste af værkets 2. bind, har Jan de Vries skildret de enkelte guder, hver for sig eller i de naturlige grupper, i den rækkefølge, som af sig selv frembyder sig, begyndende med Tyr, Odin, Thor, sluttende med de mindre kendte, i enkelte tilfælde tvivlsomme guder. Man vil i høj grad være forfatteren taknemmelig for denne præcise opstilling og gennemgang af kilderne, myterne og hypoteserne. Og det vil gå her som i 1. bd., at man adskillige gange tvinges til at indlade sig i diskussion. Og man bliver atter klar over, hvilke store gåder og vanskelige problemer den germanske religionshistorie til stadighed vil have at kæmpe med. Dette er åbent udtrykt allerede i de indledende bemærkninger (§ 341–46).

Også i fremstillingen af de enkelte gudeskikkelsers betydning kommer J. d. V.s prisværdige forsigtighed til udtryk. Såre sjældent forkastes en fagfælles hypoteser rent ud (det sker dog, endda med nogen vrede, p. 83, note 3), sjældent fastslås egne resultater som ufejlbarlige og endegyldige, det meste forelægges med en højst tiltalende stilfærdighed til læserens eget omdømme. Og enten man slutter sig til de foretrukne tolkninger eller ej, vil man være taknemlig for den grundige og sobre forelæggelse af stoffet. Det må i denne forbindelse være tilstrækkeligt rent eksempelvis at pege på § 360 om den mulige forbindelse *Tiwaz-Zeus* o. s. v. eller til § 366 med omtalen af den skumle guddom (Odin?) i *Semnonerskoven*.

Det ligger i sagens natur, at man i endnu højere grad ved læsningen af dette bind, hvori de enkelte gammelkendte gudeskikkelser behandles, får

lyst til at stille, måske uberettigede, spørgsmål til forfatteren eller til at prøve på at modsige ham. Det synes uforsigtigt af ham at sætte Lindholmen-indskriftens gruppe af tre t-runer i forbindelse med netop guden Tyr, når samme indskrift indeholder tilsvarende grupper af 8 a-runer, 3 r-runer og 3 n-runer (§ 356). Man vil måske heller ikke klart give ham ret, når han skriver (§ 398), at det blev til ulykke for Freyr, at han satte sig i Hliðskjálf. Eventyrets lykkelige slutning synes dog antydnet i Skirnismál. Og at Saxo kender en myte (in casu Geirrød-fablen), behøver næppe at betyde, at den var yndet og almenkendt. Saxo var en lærd mand, som formodentlig beherskede hele sit stof, også det mindre populære (§ 434). Ligeledes er det vel næppe rigtigt at antyde (§ 601), at den kristne Alaric i 395 foretog et korstog mod de sidste rester af den hedenske græske religion. Han har nok ladet sig lede af mere bastante motiver. — Som en morsom kuriositet må man vel i skildringen af Lokes hustru Sigyn (§ 558) have lov at opfatte følgende bemærkning: »diese treue Frau ist eine erfreuliche Erscheinung im heidnischen Götterstaat neben den vielen durch ihre Beziehung zu Vegetationskulten anscheinend leichtfertigen Weibern, denen wir hier nur zu oft begegnen«.

Der skal ikke gås videre i enkeltheder her, hver læser kan selv finde flere eksempler, i virkeligheden tjener det til forfatterens ros, at han med forslag som de anførte tvinger sin læser til at gå til kilderne og træffe sit skøn efter egen overvejelse.

Nu og da spørger Jan de Vries, der i sine tolkninger af gammelkendte myter ikke viger tilbage for at være konservativ og slutte sig til de store gamle tolkere, i anledning af nyere radikale angreb: om dette ikke er hyperkritik? Man giver som regel Jan de Vries ret. Og finder, at han selv enkelte steder kan virke hyperkritisk. Det synes, at det ikke ret er lykkedes ham (§ 536) at aflive den gamle tolkning af Freyjas katte som en afspejling eller afledning af eller parallel til Kybeles pantre. Forfatterens tvivl om, at en sådan exotisk forestilling skulde kunne nå Norden, forekommer overdreven, sådant kan vel ske på mange måder. Snorre, som er den eneste, der fortæller dette træk, var en lærd mand, der kan have kendt adskilligt til fremmede religioner. Han kan også selv have set, eller hørt fortælle om, et billede af en frugtbarhedsgudinde med et forspand af kattedyr. Men en vis tendens til at betone myternes specifikt germanske udvikling af fælles urforestillinger fører naturligt J. d. V. til sådanne tvivl, også på andre punkter. F. ex. tvivler han, og vel med rette, om, at der er nogen direkte motivforbindelse mellem Gefjon og Dido (§ 555).

Det interessanteste ved Jan de Vries' værk er hans forsøg på at kombinere de mange enkeltheder, at drage linjerne, så langt materialet rækker, uden at forfalde til overfladisk parallelisering. Der opstår herved store afsnit om hver af hovedguderne, der følges i deres, mulige, udvikling fra de ældste forestillinger, som lader sig konstatere. Forfatterens hovedinteresse har åbenbart samlet sig om Odin, af hvem der er tegnet et stort billede på baggrund af en klar afvisning af, at denne gud skulde være sent indvandret til Norden. Man undgår ikke at blive grebet af dette billede,

hvori så mange hidtil upåagtede, men meget vigtige træk er fremhævet. Om forfatteren så har ret i hovedresultatet, Odinskikkelsen som en slags sublimering af et i sin rod germansk førerprincip, vil vel fortsatte forskninger vise. Et følgende smukt, kraftigt og med megen lærdom ført defensorat for Thor, der fremstilles som en lige så vigtig og betydningsfuld guddom som Odin, virker meget overbevisende. Men der udvikles på baggrund af netop disse skildringer af Odin og Thor en mærkelig dualisme, et filosofisk betonet sammenspil mellem hinanden modsatte og hinanden supplerende kræfter eller principer i den germanske religion, en vanskeligt forståelig teori, hvis realitet man er tilbøjelig til at stille sig tvivlende overfor. Også her må fremtiden have det afgørende ord.

I mindre omfattende kapitler, men stadig så langt kilderne rækker, gennemføres i de følgende paragraffer skildringen af de øvrige gude-skikkelser. Her vil, navnlig for de mindre kendte guddommes vedkommende, Jan de Vries' bog blive benyttet som et vigtigt opslagsværk.

De to afsluttende kapitler er begge meget vigtige. XI: Vorstellung der Kosmos, er vel bogens tungeste, men det er faktisk lykkedes Jan de Vries at skabe nogen orden i det mangfoldigt brogede stof, som udgøres af germanernes åbenbart af en fjern urtid groende forestillinger om skabelsen, verdensbilledet, undergangen. Og XII: Der Untergang des Heidentums, er et uvurderligt overblik over germanernes omvendelseshistorie og det deraf flydende (og for resten stadig vedvarende) sammenspil mellem gammel germansk hedenskab og germaniseret kristendom.

De i det foregående anførte bemærkninger er et udvalg af mange, noteret ved læsningen af bogen. De er anført her for i forfatterens ånd at tilråde brugeren af værket selvstændig forsigtighed. Det er åbenbart ikke nogen autoriseret lærebog, Jan de Vries har villet give sin læser i hænde. Og når dette er sagt, skal det tilføjes, at en anmeldelse med lige så god grund kunde have bestået af et endnu større antal bemærkninger, der giver udtryk for tilslutning til enkeltheder og, og i det store og hele, til det samlede værk. Man vil atter være Jan de Vries taknemlig for dette grundigt vejledende hovedværk i et såre vanskeligt emne.

Anders Bæksted.

Haralds Biezais: Die Hauptgöttinnen der alten Letten. Inaugural-dissertation. Almqvist & Wiksell, Uppsala 1955. 435 s., sv. kr. 25.

En af de landflygtige baltiske videnskabsmænd, der har fundet et tilflugtssted i Sverige, nærmere bestemt Uppsala, letlænderen Haralds Biezais, udgav i slutningen af 1955 en disputats om «Die Hauptgöttinnen der alten Letten», efter at han i Arv 1955 havde givet en mere almindelig oversigt over kilderne til den gamle baltiske religion. Emnet for disputatsen er lige så centralt indenfor denne, som litteraturen derom er spredt og tilfældig. Desuden er den for størstedelen skrevet på lettisk af lettiske forskere uden videre kendskab til andre landes mere moderne forskning. Til gengæld har vel ingen religionsforskere udenfor Letland hidtil været i stand til at benytte

de originale lettiske kilder. Først Biezais har den dobbelte fordel både at kunne tyde disse og samtidig at være trænet i moderne skandinaviske forskningsmetoder. Det er særlig K. Krohns folkloristiske arbejdsmetode, han går ud fra.

Kilderne består nemlig væsentligt i lettisk folketradition, først og fremmest de såkaldte »dainas«, dvs. folkeviser, hvoraf enkelte er optegnet i det 17. årh., men de fleste først i det 19. årh. Biezais mener, at de for de ældstes vedkommende repræsenterer forhold og religiøse forestillinger fra den ældste europæiske kultur. Foruden af folkedigtningen drager han de videst mulige slutninger af navnestoffet. Det stof, der bygges på, er altså af allervanskeligste art, og man kan ikke nægte, at forfatteren trods al forsigtighed og soberhed ofte føles som værende på noget gyngende grund.

Allerede Tacitus (kap. 45) siger, at de baltiske folk dyrkede en moder-gudinde, »matrem deum venerantur«. Denne gudinde søger Biezais at genfinde i den lettiske folkedigtning, hvor hun først og fremmest optræder som en »lykkemoder«, fødselshjælperke og skæbnegudinde ved navn Laima eller »laimes māte« eller Māra, Maršala; den sidste er specielt kvægts beskytter. Dertil kommer bl. a. gudinden Dēkla, der dog vistnok egentlig er identisk med den hellige Thekla. Ligeledes har man villet identificere Māra med Jomfru Maria. Også Biezais mener, det er dennes navn, der her går igen, ligesom flere sider af Māra-kulten synes at fortsætte Middelalderens Maria-dyrkelse. Når Māra, hvad hun ofte gør, optræder som en sort bille eller slange eller en høne, der holder til i kostalden, og til hvem der særlig ofres høns, kan det dog næppe gå tilbage til nogen form for Maria-dyrkelse. Det forklares bedst ved, at hun ligesom Laima, fra hvem hun på andre punkter heller ikke kan skilles, i virkeligheden repræsenterer en gammel chthonisk gudinde, en antik-orientalsk frugtbarhedsgudinde.

Som en af drivfjedrene til sit arbejde opgiver Biezais de skandinaviske videnskabsmænds forbavsende uvidenhed om baltisk religion. Og der er næppe tvivl om, at hans bog, med Uppsala universitets fine stempel, sammen med to andre landflygtige balteres værker, Oskar Loorits' om estisk og Jonas Balys' om litauisk folketradition og religion, har ydet et værdifuldt bidrag til at råde bod på dette.

† Inger M. Boberg.

Hans Lynge: Inegpait eller fornemme mennesker, som Melville Bugtens eskimoer kalder sig selv. Upernavik Norddistrikts ældre historie. Meddelelser om Grønland Bd. 90, Nr. 2. C. A. Reitzel, Kbh. 1955. 188 s., ill. 20 kr.

En dyster historie, er det indtryk, man umiddelbart faar af bogens skildringer. Men dog vel næppe heller hele historien. Lægger man de mange, spredte træk sammen, skimter man trods alt en baggrund af frodig, gameleskimoisk livsudfoldelse og fangerglæde, der ikke har ladet sig kue af de ekstremt haarde vilkaar, som epidemier og hungersnød gennem lange perioder har budt Vestgrønlands yderste forposter mod nord, »inegpait«. —

Men det er heller ikke de dagligdags begivenheder, der bider sig fast i hukommelsen og overleveres fra slægt til slægt. En historie bygget paa folkeminder maa derfor nødvendigvis faa slagside, hvis den ikke underbygges paa anden maade. Hertil bidrager imidlertid Hans Lynges i ikke ringe grad ved at indføre en række slægtsdata og andre rent historiske oplysninger, der sikkert kan blive til nytte for senere undersøgelser.

Med dette in mente maa man sige, at det er et interessant stof, grøn-lænderen Hans Lynges her fremlægger som første resultat af sine indsamlinger af grønlandske folkeminder, der er foretaget med støtte af Carlsberg-fondet. Det meste er direkte gengivelse af meddelernes fortællinger og oplysninger, i Upernavik dialekten, der ogsaa paa denne maade bliver gjort levende for grønlandske læsere. Sideløbende, eller som underlagt tekst, faar man den danske oversættelse. I skarpe glimt belyses personlige og sociale forhold, gamle skikke, hekseri og trosforestillinger, og ikke mindst de ejendommelige forhold, der kunde opstaa ved brydningen mellem hedenskab og kristendom – en hel del baade af etnologisk interesse og stof til eftertanke. Tyngdepunktet ligger i de udførligere portrætter af Kawdlag og aandemanersken Ineqínawait og i fortællingen om Uluâmieq, den lokale variant af det gamle sagn om »den blinde, der fik synet igen«. Her er det nærliggende for den interesserede folklorist at spørge, om det ikke havde været muligt at finde frem til flere af de »rigtige«, gamle sagn. Der var efter Hans Lynges oplysning endnu 9 dygtige sagnfortællere i Kuvdlorssuaq, hvor han overvintrede. – Det er imidlertid et glædeligt tegn, at en født grønlander paa denne maade har gjort en aktiv og selvstændig indsats som indsamler af sit lands folkeminder, og man maa haabe, det maa lykkes for Hans Lynges ogsaa at faa bearbejdet og publiceret resten af sit stof.

Erik Holtved.

Werner Hodler: Grundzüge einer germanischen Artikellehre. (Germanische Bibliothek. III. Reihe). Carl Winter, Heidelberg 1954. 112 s. DM 8.

I den indledende kritik af tidligere artikelundersøgelser fremhæves at disse som regel kun handler om brugen af bestemt form, medens brugen af artikelløs (nøgen) form kun lejlighedsvis nævnes. Hvis forfatteren havde kendt den nordiske litteratur om emnet vilde han have vidst at det forlængst er erkendt af nordiske forskere at bestemt form danner et system sammen med ubestemt og nøgen form og må betragtes i sin modsætning til disse.

Forfatteren har kun ringeagt tilovers for en synkronisk beskrivelse af artikelbrugen i et sprog. »Die scharfsinnigsten Versuche der Artikel-erklärung müssen scheitern, wenn sie von einer andern Grundlage ausgehen als der rein historischen«, siger forfatteren uden at tydeliggøre hvad Artikelserklæring er for noget. En forklaring af artikelbrugen er ellers, for andre at se, tydeligt to ting: en forklaring af dens opståen og udvikling,

o: en diakronisk opgave, og dens brug og sammenspil med andre former og udtryksmidler på et vist stadium i et sprog, o: en synkronisk opgave. Begge dele er lige nødvendige, lige interessante, og må løses hver for sig.

Også på andre punkter viser forfatteren en gammeldags indstilling. For eksempel lever »sprogånden« hos ham i bedste velgående: Die Sprache hilft sich aber selbst, indem der lebendige Sprachgeist das tote Sprachmaterial immer wieder neuen Zwecken anzupassen weiss (17).

Forfatterens tesis er den at artiklen egentlig brugtes til at udtrykke emfase, hvad også kunde udtrykkes ved dynamisk accent (stærktryk), og det forudsættes at vi en tid (i sprogudviklingen i germansk) har haft side om side artikel + substantiv og substantiv med emfatisk tryk i samme funktion. Denne tesis er svær at underbygge fordi emfatisk accent jo normalt ikke betegnes i skriften, og forøvrigt forstår man ikke hvorfor der i sproget udvikledes en artikel når det denne skulde betegne i forvejen kunde udtrykkes ved accent, med mindre man vil anse artikeludviklingen for en ren skriftsprogsforeteelse, hvad forfatteren ikke gør. Og forfatteren går videre: Det emfatiske tryk mener han kan være den kraft der ligger bag den germanske nyudvikling af hovedtryk på første stavelse (rodstavelsen) i ordene, eksemplificeret således at et urgermansk fáðēr »unter dem Artikelakzent« > fáðēr > fáðer. I betragtning af at en »artikelakzent« ikke kan konstateres, og i betragtning af at kun en mindre del af ordforrådet kan have fået deres førstestavelsestryk ad denne vej, har man svært ved at tage denne forklaring alvorlig.

Hovedparten af værket optages af en gennemgang af de forskellige artikelfunktioner: den deiktiske, anaforiske, generelle og determinative, og disse belægges med eksempler fra gotisk og oldhøjtyisk og til dels fra oldengelsk. Forfatteren mener at ingen enkelt af disse bør opstilles som den oprindelige hvoraf de øvrige er udviklet, men at de alle har ligget gemt i det demonstrativpronomen der udviklede sig til artikel, hvad der vistnok er ganske rigtigt. Ikke mindst interessant er gennemgangen af den determinative artikel; denne hører ifølge forfatteren oprindelig hjemme ved de »svage« substantiveringer, medens de stærke stiller sig afvisende – hvorfor får vi ikke rigtig at vide – og dette resulterer i at vi i tysk får svag bøjning af adjektivet efter den bestemte artikel. Det svagtbøjede adjektiv bliver ikke gjort »bestemt« ved at få bestemt artikel foran sig, artiklen hører til substantivet eller til forbindelsen adjektiv + substantiv, hvad der er indlysende rigtigt. En mangel er det at der ved behandlingen af artikel + svagtbøjet adjektiv slet ikke er taget hensyn til nordisk. Heldigvis er spørgsmålet for nylig behandlet indgående og klart et sted hvor man ikke vilde søge det, nemlig i Kristen Møllers Studier i sammensatte personnavne (1956). 86 ff., hvortil interesserede henvises.

Interessant er også inddragelsen af de asyndetiske relativsætninger, som vi jo kender så godt fra nordisk, i undersøgelsen. Forfatteren afviser den tanke at vi her skulde have urformen for relativsætninger; fra gammel tid har vi både sætninger med relativ indleder og uden, det sidste i bestemte tilfælde som synes at svare til tilfældene med adjektiv uden bestemt

artikel. En sætning som *Otfrieds in droume sie in zelitun, then weg sie faran scoltun* (o: i drømme viste de (o: englene) dem den vej de skulde drage) forklares som indeholdende et anticiperet relativpronomen (then) og som en variant af *sie in zelitun weg then sie faran scoltun*, således at det første svarer til latin *ostenderunt eis quam viam facerent*.

Den determinative artikelfunktion danner i flere henseender en modsætning til den deiktisk-anaforiske (begge funktioner er oprindelig røgtet af det demonstrative pronomen), og dette finder forfatteren en bekræftelse på ved de nordiske forhold som behandles særskilt til sidst: den deiktisk-anaforiske artikel er substantivets efterhængte, opstået af det deiktisk-anaforiske pronomen; den determinerende (substantiverende og generelle) er den såkaldte foransatte, opstået af et determinativt pronomen. Efter dette må forfatteren afvise den gamle forklaring at det er den foransatte artikel der har udviklet sig til den efterhængte (*ormr inn langi > ormrinn (langi)*).

Bogen løser ikke problemerne omkring udviklingen af bestemt artikel, men den giver en række synspunkter som fortjener at overvejes og som forhåbentlig giver stødet til nye undersøgelser.

Aage Hansen.

Walter Salmen: Das Erbe des ostdeutschen Volksgesanges. Geschichte und Verzeichnis seiner Quellen und Sammlungen. Marburger Ostforschungen Bd. 6, hrsg. von Erich Keyser. Holzner Verlag, Würzburg 1956. XIV, 128 s. Kartonn. DM 12,90.

At skrive og strege i bøger er hæsligt. Men efter få siders læsning tog man alligevel blyant og lineal (og forresten også et atlas) for at fastholde hovedpunkter. Dette siges ikke udelukkende for det gode, thi det skyldes bl. a., at den sobre bogs store sider er lidet overskuelige; men det skyldes naturligvis især det klare indtryk af, at her er en håndbog, man vil vende tilbage til, også fordi dens ydre apparat er i orden.

I mange århundreder har tyskere draget mod øst og har levet i sprog-områdets blandede randzoner eller slået sig ned i kolonier, der kunne tælle hundredtusinder; i Baltikum, ved Volga, i det berømte Gottschee (nu jugoslavisk), helt ud i det fjerneste hjørne af Rumænien har der været tyske øer, af meget forskellig social struktur og i højst varierende forhold til omgivelserne, og udforskningen af disse grupper og egnes tyske folkeliv og kultur har været af stor eksistentiel og videnskabelig betydning. Intet tidspunkt har betydet mere for disse folks historie end tiden siden 1940-45 (derom handler bogens smukke slutkapitel), og et forsøg på status over, hvad der har været udrettet for folkesangens indsamling i alle sådanne egne, er en aktuel opgave i en tid, hvor århundredgamle kulturers sidste særpræg druknes i flygtningeskarers malstrøm og Rückwanderer-lejres prøvelser. En sådan status har den unge tyske musikolog dr. Walter Salmen forsøgt; hans eksistentielle grundsynspunkter kan ses i det tunge, men ind-

holdsrige forord med afsnit som: Gründe und Veranlassungen zur Aufzeichnung von Volksliedern – Arten der Sammlung und Notierung.

Da det ikke er ukendt, at tyske mindretals synspunkter og bestræbelser i en række tilfælde har været egnede til at gøre omgivelserne forstemte, skylder man et dansk publikum såvelsom forfatteren strax at gribe om nælden og mærke, at den i dette tilfælde ikke brænder. Man finder naturlig medfølelse med de personlige og kollektive tragedier, der nu og da berøres. Men ingen overlevende raceteorier generer, og ingen opportunistisk stillingtagen for eller imod dagens politiske strid fornemmes, ligesom der ikke ofres mange ord på fremmede landes overgreb mod tyske mindretal (så lidt som, naturligvis, det modsatte); snarere fremhæves samarbejde og ikke-tyskeres arbejde med de tyske »øer«.

Bogens anlæg er kronologisk. Vorformen der Sammlung vom 10. bis 18. Jahrhundert – er man historiker eller historiker ikke? men faktisk er en folkelig-kirkelig sang på tysk bevidnet i Prag 967! Ellers er det tiden fra Herder til idag, der tager pladsen. I klare kapitler, snart almene, snart underdelt efter landskaber, gennemgås indsamlinger og publikationer, fra Herders vækkende indsats over romantikkens nationalt prægede ungdomsbevægelser til den mere lærde, filologisk-antikvarisk prægede interesse – hvis mest positivistisk-tørre udslag får nogle af den forbeholdne forfatters mest kritiske domme, s. 27 – og sangforeningernes ofte uheldige indflydelse.

Henimod 1900 organiseres forskningen, i Tyskland som i Norden, med tidsskrifter og foreninger og med Wien og Berlin, senere Freiburg, som meget forskellige centrer. En ny nationalisme skader ofte de tyske og ikke-tyske folkeslags problemløse samexistens, uanset hvorfra de mindre heldige impulser stammer, og vandrefugle og Singbewegung skaber nye interesser og behov. Den mekaniske lydoptagelse vinder indpas (de ældste forsøg opregnes s. 61, de er væsentlig senere end fonografoptagelser i Danmark og på Færøerne). Mange indsamlere møder med tusinder af sange, en bøhmisk urmager endda med 12.000 opskrifter (s. 73); men altfor ofte tilføjes det, at den og den samling er gået tabt i en af verdenskrigene.

Navne og tal, titler og noter falder tæt, afbrudt af 20–30 fine melodier. Fremstillingen er uden smil, men også uden svulst, og området er så stort, at der sjældent er tid til at hvile ud i en bredere fremstilling. Nogen forskningshistorie er det heller ikke; vel er forskningens og indsamlingens veje de samme, når man ser stort på det, og de åndshistoriske perspektiver og ræsonnerende bemærkninger, som nu og da træffes, er udmærket vejledende, men ellers er det i snævrere forstand indsamlinger og udgaver, der præsenteres. Men trods dette håndbogspræg, og skønt en mængde af de mindre navne møder ens øje for første og måske sidste gang, falder bogen ikke kedelig ud – man havde nær sagt: mærkeligt nok. Vi ønsker af hjertet forfatteren, hvad han i øjeblikket vides ikke at have: kår til at udarbejde en lignende bog om indsamling og forskning i de klassiske vesttyske lande.

Den lærde forfatters endnu lærdere landsmænd må, om de kan, finde

skævheder og udeladelser i den. Vi andre finder den tillidvækkende og meget nyttig langt udover musikforskernes lille kreds. Dertil føler vi sympati for mange af de uselviske skikkelser blandt samlerne og rækker dem en blomst, plukket i en fodnote s. 70, der igen (med eller uden smil?) har plukket den i en nekrolog over en flittig samler, der døde i rette tid, 1939:

Volkslieder und Bienen waren diesem ehrenwerten vorbildhaften Dorfschulmeister aus dem Neisser Lande die Lieblinge seiner frohen Stunden und der Inhalt seines Lebens.

Erik Dal.

Læsere, der måtte have interesse for folkemusikforskning, kan henvises til Dansk Musik-Tidsskrifts septemhernummer 1957, der bl. a. indeholder en originalafhandling af Thorkild Knudsen om de danske folkevisemelodiers tonalitet og en længere række anmeldelser af nyere indenlandsk litteratur, samlet til en artikel ved undertegnede.

E. D.

Erik Dal: Nordisk folkeviseforskning siden 1800. Omrids af tekst- og melodiforskningens historie og problemer især i Danmark. Universitets-Jubilæets danske Samfund, publikation nr. 376. Kbh. 1956. 448 s., ill. 28.00 kr.

Man kan ikke nægte, at dette værk, der er baseret på en sammenarbejdelse af to prisopgaver, en om folkevisemelodiforskningen i Skandinavien, til Københavns universitet 1949, og en om nordisk folkeviseforskning fra Sv. Grundtvigs tid, til Århus universitet 1952, er temmelig tungt og omstændeligt. Det lyser også ud af undertitlen »Omrids —«. Men hvor er man taknemmelig for at få en så grundig og dog klar redegørelse for de problemer, der knytter sig til folkevisestudiets historie, oven i købet med ligelig vægt på tekststudiet og melodistudiet, en kombination som kun undtagelsesvis beherskes af samme forsker. Hverken Sv. Grundtvig eller Axel Olrik var spor musikalske. Og Berggreen, der skulde supplere dem ved at tage sig af melodierne, gjorde, sit store indsamlings- og harmoniseringsarbejde til trods, efter fleres mening melodistudiet mere skade end gavn, bl. a. efter E. T. Kristensens, der har leveret langt det største og værdifuldeste bidrag til nutidstraditionens visemelodier. Det er da også dem, der lægges til grund for fortsættelsen af DgF-udgaven, der er lagt i hænderne på Dal og Nils Schjørring.

Trods et forord, hvori Dal omend indirekte klager over, hvor lidt tid og lejlighed han har haft til selvstændige forarbejder og indsamling af nyt stof, således at han har måttet nøje sig med at sætte det allerede foreliggende sammen til et billede, der mere tænkes at kunne blive til gavn og glæde for den interesserede lægmand end til nytte for videnskabsmanden, henvender den sig dog først og fremmest til forskerne, og ingen vise- eller melodiforsker vil i fremtiden komme udenom den. Jeg ved selv, hvor jeg

savnede et sådant værk, da jeg behandlede afsnittet om den danske vise-forskning, i »Folkemindeforskningens historie«, og hvert øjeblik måtte standse op for at finde breve og dokumenter frem for at forstå udviklingen, særlig i den sidste tid før Grundtvigs fremtræden. Nu læser man bekvemt og overskueligt og dog grundigt om den i Dals bog. Og selv om størstedelen af den væsentligt er refererende, hvad der bl. a. kommer frem i en øjensynlig stræben efter det ret umulige: at få *alt* med, er der dog også plads til selvstændige betragtninger af værdi.

Det blot refererende er man i øvrigt særlig glad for i gennemgangen af de forskellige teorier, hvoraf ingen alligevel kan bevises, om visernes oprindelige former, herkomst og vandringer og om forbindelsen mellem adels- og almuetradition.

Ved folkeviser forstår Dal som alle litteraturhistorikere først og fremmest de middelalderlige viser, som vi allerede har optegnelser af i adelens visebøger fra det 16.–18. årh. Selv om de fleste af dem også kendes fra bondevisebøger og sang fra det 19. årh., er det dog væsentlig de middelalderlige former, der tages til udgangspunkt for teorierne om deres historie, både fordi de i hvert fald i tid ligger de oprindelige former nærmest, og fordi de nyere varierer mere og mere kaleidoskopisk, netop fordi den levende tradition har taget dem til sig. Mange tilfælde viser også tydeligt deres afhængighed af den middelalderlige form (Dal 349).

Angående almuetraditionen kommer Dal derfor også kun ind på de egentlige folkeviser, ikke på det, man i almindelighed forstår ved almueviser, og som væsentlig består af skæmteviser, mere uhøviske krostueviser og endelig af drivende sentimentale eller gyselige viser om elskov, mord o. lign., som vel undertiden har emne til fælles med de middelalderlige folkeviser, men som ellers er præget af den tyske romantiks værste udløbere, som man herhjemme bl. a. finder genklang af hos Ingemann. Visetraditionen er i det hele taget efterhånden blevet et område, hvor mange ting af tilfældig eller ingen værdi har fundet sammen med enkelte digterværker af folkelig eller litterær oprindelse. Det gælder også de såkaldte skillings- eller flyvebladsviser, som dog ofte står i relation til aktuelle begivenheder og derfor kun har en kortere levetid.

Det er derfor meget vanskeligt at bygge et studium på visetraditionen, taget i almindelighed, næsten lige så vanskeligt som på eventyrtradition (som Dal (337) også er lidt inde på i denne forbindelse), idet de jo ikke engang, som viserne dog i reglen gør, holder sig til et enkelt land, men har været så viden om og er så gamle og ofte komplicerede, at de har haft mulighed for at blive præget af mange forskellige traditioner og skifte motiver ud i en uendelighed. I begge tilfælde vil den moderne forskning derfor helst nøjes med at optegne varianter og bestemme dem typemæssigt, topografisk og folkepsykologisk, uden hensyn til den klassiske, historisk-geografiske metode, der på grundlag af varianter søger at finde frem til hvert enkelt eventyrs historie. Varianter opgiver man altsaa ikke at samle, men nogen videnskab synes det efter disse principper ikke muligt at drive.

† Inger M. Boberg.

Carl Dumreicher og Ellen Olsen Madsen: Danmark, dejligst Vang og Vænge. Om Danevirkevisens digter Laurids Kok, dens komponist og dens historie. H. Hagerup, Kbh. 1956. 172 s., ill. 14,50 kr.

Når man selv har bygget et ganske vist meget lille glashus om et enkelt af H. C. Andersens kortere eventyr og dets skæbne, bør man ikke kaste med sten mod den bygning, de to forfattere har stablet sammen til beretiget hæder for et enkelt berømt digt. Men bogens stof er spredt og nu ganske vist samlet, men samtidig i en anden forstand spredt ved indføjelse af løst associerede oplysninger, især naturskildringer og personalia i begyndelsen af bogen; og intet register vejleder i denne blanding, skønt bogen ellers har godt med krop i kraft af (for) stor skrift og (for) tykt papir. Billeder er der også, på omslaget således et Refsnæs-landskab af J. Th. Lundbye; man havde gerne hørt lidt om hans storladne akvarel fra samme egn, over hvilken han har malet to vers af Koks Valdemarsvise. Men så får man et af Agnes Slott Møllers billeder i ramme, og det er jo også noget. Nævnes må også en fyldig samling henvisninger og noter, hvor man finder nogle af de vigtige detaljer, der er udeladt af den bevidst populære fremstilling.

Denne omfatter afsnit om Koks liv; om hans værker, som det er morsomt at læse om, og af hvilke især Danevirkevisen gennemgås meget udførligt; om komponisten, den mærkelige auditør Rasmussen i Farum; og om den betydning, sangen fik i 19. årh., da denne dilettants mester-melodi var lagt under ordene. (Den er siden bl. a. udnyttet som hovedtema i en symfonisats af Asger Hammerich). Det brændende spørgsmål om en mulig melodi før 1800 er derimod ikke overvejet. Hvordan skal beretningen hos Laborde tydes (s. 123 f.)? Problemet er ikke taget op her og heller ikke i Nils Schiørrings disputats. (I denne kan man derimod finde beviser mod den løse formodning, at Jens Koks Harevises berømmelse skulde være »af dels familiær, og dels lokal art« (s. 20), og ved at læse dens text i Grüner-Nielsens skæmtevisedugave bliver man måske uenig i det skøn, at den er digterisk værdiløs. Det er den, hvis man måler den med Danmark, dejligst —, men måler man tilfældige 19. årh.s studenterviser med Grundtvigs store fædrelandssange?)

Et spørgsmål: Har Kok haft mulighed for at kende Pontoppidans Grammatica Danica, da han skrev sit lille utrykte grammatiske arbejde? Der står nej s. 53, men en note minder dog om, at Pontoppidans MS forelå en snes år før trykåret 1668. De to arbejder følger iøvrigt helt forskellige formål, så det store havde egentlig ikke kunnet genere det lille.

Et par små antegnelser: Barokken kan ikke kaldes en digtart (66). Vokal-allitteration kræver forskellige vokaler, ikke ens (79). Vers 3 taler om angreb på Fyn og Falster; linieparrene er efter min fornemmelse parallelle, ikke logisk sammenhængende (83). Vers 7 *sende* kan ikke være nutid »for rimets skyld«, da *mand* er grundled; det er datid, gammeldags stavet (90). Vers 8 *skarp* er ikke uden mening eller en trykfejl; stedet citeres ODS XIX 278 uden forbehold (92). *Kunde* er et par steder enstavelses, og det siges,

at Kok måske har skrevet *kund'* (93, 96); ja måske, men allerede s. 77 haves *skulde* uden kommentar, og hele versifikationen kunne fortjene et par ord. S. 100 f: *Hovbud*, *Hofbud* er velkendt, hvorfor skulle Kok dog have lavet det ord selv?

I denne som i så mange andre anmeldelser er kritikken tilbøjelig til at brede sig på det positives bekostning. Derfor skal det sluttelig være sagt, at det trods de nævnte forbehold er morsomt at få en letlæst fremstilling af de meget forskellige emner, der tjener til at belyse visen. Man husker navnlig den af næsten uundgåelig sympati bårne skildring af Koks personlighed, påvisningen af Danevirkevisens historiske kilder og de meddelte træk af dens ejendommelige historie i 19. årh.

Erik Dal.

Dorothe Engelbretsdatter: Samlede Skrifter, utgitt av Kristen Valkner. I: Siælens Sang-Offer. II: Taare-Offer – Siste sanger – Viser og rimbrev. Aschehoug, Oslo 1955–56. (Utg. av Det norsk språk- og litteraturselskap.) 328 + 264 s. 28 + 22 n. kr.

»DEtte Siælens Sang-Offer, digtet og sammenskreffvet aff den meget Hæderlige og Gudfryctige Matrone Dorethe Engelbrits Daatter haver Jeg med lige Lyst oc Forundring igiennemlæst«. Og det er da også kun rimeligt, at denne norske digterinde nu har fået sin fuldstændige udgave, efter at vi i Danmark har gjort vor skyldighed overfor de tre store salmister: Kingo med en fuldstændig udgave med textvariant, melodikommentar og en textkommentar, der kan ventes om et par år (som det så træffende blev sagt i 1948) – Brorson med en ypperlig udgave med textvariant og noter grønt og dejlig praktisk på foden af hver side, samt afhandlinger om ortografi, verseformer og melodier – og Grundtvigs Sangværk med en nu påbegyndt kommentar.

Den norske kirkhistoriker Kristen Valkner har en lang årrækkes studier som baggrund for denne udgave. Ligesom Kingo- og Brorsonværkerne samler den kendt og ukendt, trykt og utrykt, gejstligt og verdsligt til et fuldstændigt billede af forfatterskabet. Og det almindelige billede af Dorothe Engelbretsdatter vil have godt af denne udgave. Læser man i den, finder man ikke, ihvertfald ikke i Sang-Offeret, det overmål af tårer, man har hældt over hendes eftermæle, og ikke det overmål af steder, hvor hun i sin barokstil kommer til kort overfor Kingo. Jo, man finder nok begge dele; men hun skal slet ikke måles med Kingo, og man finder let salmer, hvis udtryk er jævnt, ægte og uden svulst, og som langt snarere stemmer overens med R. Paullis fine vurdering i Carl S. Petersens litteraturhistorie. Og går man til de verdslige lejlighedsdigte, hvoraf en lang række her, som kronen på et vidtløftigt samlande og kritisk arbejde, trykkes første gang, finder man til sin fornøjelse, at »tårepersen« kunne være ligeså drastisk og rapkæftet som nogen repræsentant for det menneskelige køn, hun kalder Buxe-folcket. Det dagligdags udtryk og den fromme følelse findes ikke mindst i den eneste salme af hende, der stadig står i vor salmebog,

Dagen viger og går bort, således i det ypperlige vers: Fire fjæle er den pragt, / hvorudi jeg bliver lagt, / med et lagen og lidt mer, / ejer ikke så en fjer.

Alene indsamlingen og den bibliografiske sigtning af stoffet repræsenterer en stor indsats; Sang-Offerets labyrintiske bibliografi har været gransket nøje og fremstilles nu på en måde, der har kunnet drage nytte både af Valkners egne og af Nils Schiørrings studier. Da også de utrykte sagers overlevering er indviklet, ledsager et omhyggeligt textapparat udgaven. Dertil er føjet en kommentar, der i al sin knaphed giver udmærket vejledning; at de rent sproglige oplysninger snart giver en dansk læser for meget, snart for lidt, er der jo ikke noget at sige til. Værre er det, at indledningen til hvert bind er så yderlig spartansk, som tilfældet er. Udgiveren skylder os nu en monografi over Dorothe.

Et meget alvorligt minus ved udgaven er mangelen af de talrige melodier, der ledsagede Sang-Offer; udgiveren henviser generelt til Nils Schiørrings disputats fra 1950, hvis nodebilag optager hele 27 af disse melodier, og naturligvis kan man sige, at denne bog er uundværlig, hvis et nærmere studium af disse toner ønskes. Alligevel er det en dårlig undskyldning. Rent bortset fra at en del af salmerne er metrisk uforståelige uden musikken, må det fastslås, at selv en nokså omhyggelig udgave af et litterært værk er *defekt*, dersom melodier i originalen negligeres i optryk og kommentar; det gælder ikke mindst et værk som dette, der i kraft af sit indhold kan ventes at ville blive til glæde også for norske kredse, der hverken har adgang til eller særlig interesse af Schiørrings videnskabelige behandling.

Kritik turde også være berettiget overfor bogens ydre form. Det er ikke blot et æstetisk, men også et praktisk spørgsmål. Man får nemlig det indtryk, at udgaven i kraft af stoffets naturlige todeling absolut har skullet bringes ud i tvende tomer, som Holberg ville sige. Derfor en dårlig udnyttelse af siderne og et tykt, kedsommeligt papir med forkert fiberretning (mens skriften ikke er overdimensioneret, til gengæld styg). Det samme indhold kunne på hensigtsmæssig måde og i kvalitetsudførelse have stået i et bind ikke meget større end det nuværende bind I.

Men denne kritik er selvfølgelig underordnet i forhold til anken over de manglende melodier, og denne igen underordnet i forhold til glæden over, at et meget svært tilgængeligt forfatterskab er samlet og udgivet af kyndigste hånd. Vi fortsætter derfor med »Imprimatur«:

»Saa holder jeg oc dette voris Hæderlige Matrones Aandelige Sang-Offer vel værd at komme til Trycken oc annammis blant andre voris Gudelige Sange, til Gudfryctigheds daglige Øvelse«.

Erik Dal.

Selma Nielsens viser. Et repertoire af folkelige sange fra det 19. århundredes slutning udgivet af Nils Schiørring, Munksgaard, Kbh. (Aarhus) 1956. Danmarks Folkeminder nr. 66. 192 s. 15.00 kr.

Store ord slides, og hvis man omtaler denne bog som enestående, mangeløs og uden sidestykke, vil det blive opfattet som ukarakteristisk rosende

ord, hentet fra biografannonce-sprogbrug i et øjeblikks begejstring. Og det er ikke meningen. Ordene skal virkelig forstås således, at bogen er interessant ved ikke at have noget sidestykke, ved at stå alene ihvertfald i Nordens viselitteratur.

Dette særpræg får den ved at være den eneste udgave af een bestemt persons viserepertoire tværs gennem alle genrer. Der er ihvertfald i udlandet eksempler nok på, at meddelere har leveret flere sange til en optegner end Selma Nielsens hundrede; men de er ikke trykt som en helhed. Den bog der nu foreligger som resultat dels af mange års forbindelse mellem arkivar H. Grüner-Nielsen og Selma Nielsen, dels af professor Nils Schiørrings smukke udgiverindsats, tjener således på bedste måde til at belyse det milieu af mennesker og det milieu af viser, hvori en given vise har levet, og den er derved i pagt med nutidigt folkemindestudium (jf. en anden helt ny enkeltperson-studie: Hans Ellekildes om Sidsel Jensdatter i Hardsyssels Aarbog 1956).

Om milieuet af mennesker fortæller forordet lidt. Selma Nielsen (1887–1954) var sjællandsk født og gift og sin meste tid bosat i Kalundborg; men faderen var vendelbo og svigermoderen fra Fåborg. De fleste viser har hun lært i barndomshjemmet, omend en så levende og bevidst interesse, som hendes visesang blev, naturligvis måtte suppleres ved tillæring fra andre kilder. Efterhånden blev Selma Nielsen landskendt ved sine radioudsendelser med de folkelige viser.

Repertoiret er blandet: Viser fra middelalderen, viser over middelalder-visens emner, efterklang, skæmteviser og fra 19. årh. sømands-, soldater-, litterære og andre viser. Men med rette bemærker Nils Schiørring, at repertoiret »trods sin righoldighed er ret enhedspræget. Det omfatter næsten udelukkende sange af den art, som i slutningen af forrige århundrede var fælles for alle kredse som holdt af og ved enkle folkelige viser. Skønsange og mere hovedstadsprægede revyviser er forsvindende få, hele hovedmassen af hendes viser er af den bredt fortællende art, med de mange malende enkeltheder, som på en vis måde er gået i arv fra middelaldervisen«.

Vil man gøre antegnelser til enkelte af viserne og de fortræffeligt oplysende noter, kommer man i vanskeligheder. At hverken bogens viser eller visernes vers har løbenumre, er allerede sært, men udelukker ganske vist konfusion af side- og løbenummer. Men mere end sært (ordet enestående melder sig atter i lidt anden belysning) er det, at noterne savner henvisning til visens plads. De står i samme rækkefølge, og der er et register, javist. Men her vil foreligge et irritationsmoment, hver eneste gang bogen skal bruges til at slå op i, og det skal den.

Men altså, et par randnoter (der dog næppe fortæller udgiveren noget nyt): 17/167 Elveskud er uden tvivl efter litterær kilde, en sang- eller læsebog; ordret samme textform, omend til Nyerups A-melodi, lærte jeg som barn; om hjemme eller i skolen husker jeg ikke, men ihvertfald ikke i ægte tradition. Grunden til ligheden med den af Schiørring nævnte opskrift DgF 47 C (skal være: C*) kender jeg ikke. – 34/169 I hytten der-

hjemme og 75/172 Ung Erik: Melodien er den samme trods manglende krydshenvisning; den har kunnet forudsættes nogenlunde bekendt, da en avispoet (?) skrev sangen om manden med guldbarren (En mand på Blegdamsvej havde en cigarbutik), som jeg hørte c. 1930, da den vist var ret ny. – 42/170 Der står et slot i Vestervig: en mindeværdig kontamination af det ældgamle Østerrig og det ingemannske Vesterled med et gammelt dansk folkevisestednavn som resultat. – 120/176 Fra Jylland vi måtte marchere: Digtet handler om en soldats henrettelse og skifter fra 1. til 3. person, da ofrets spidsrodsgang begynder; Tom Kristensens digt Henrettelsen er en kunstnerisk heldigere løsnings! – 126/177 Hr. Zinklar: Melodien knyttes til Nyerup 70 C, den i Elverhøj benyttede Dronning Dagmar-melodi; man har med andre ord en durvariant af Folie d'Espagne. – 146/179 Der stode to skalke: Melodien er en variant af Der vanker en ridder og har en vis forbindelse med den foranstående melodi. – 161/180 Je' hidder Maren: Melodiformen er nok påvirket af anvendelsen i Eventyr paa Fodrejsen; Berggreen har en afvigende form.

Almindelige betragtninger over tekster og melodier falder udenfor en anmeldelses rammer. Der kunne ellers gøres mange iagttagelser i dette stof, som svarer til den *populære* brug af ordet folkeviser (der i min og andres sprogbrug måske kun med urette, ved bortkastet af adjektivet, bruges alene om Danmarks *gamle* Folkeviser). Måske vil andre end jeg gennem denne udgave få klarere forståelse af det ønskelige i også at rette sympatien og forskerinteressen mod dette skillingsvisestof i al dets jævnhed. Den sidste menneskealder har ændret vilkårene for udbredelse af sange til nutids by- og landalmue; selv de mest merkantile produkter fra 19. årh.s rimsmedier er i uskyldighedsstand, jævnført med vore dages kioskpoesi. Denne forskel kan det måske være ligeså nyttigt at fremholde som Hans Kirks mindre relevante, men (bortset fra den pudsige, partitraditionelle brug af ordet borgerlig) ingenlunde forkerte bemærkning i anmeldelsen i Land og Folk 3.2.1957: »Når man læser dem nu så mange år efter, kan man tit synes, at der var mere ærligt sind i dem end i meget af tidens borgerlige digtning«.

Erik Dal.